

БИБЛИОТЕКА БРАННИКЪ

КРЪСТЬО ВЕЛЯНОВЪ

ИЛИНДЕНЪ

1903

ОСВОБОДИТЕЛНАТА ЕПОПЕЯ
НА МАКЕДОНИЯ И ОДРИНСКО

4

ТРУДЪТЪ СИ ПОСВЕЩАВАМЪ НА БЪЛ-
ГАРСКАТА МЛАДЕЖЪ — НАЙ-СВЪТЛАТА
НАДЕЖДА И НАЙ-КРЕПКАТА ОПОРА НА
РОДИНАТА НИ.

ТАЯ КНИГА НЕ СЪДЪРЖА ПОДРОБНА
ИСТОРИЯ НА ИЛИНДЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ.
СЛЕДВАЩИТЕ СТРАНИЦИ СЪЖ САМО ОПИТЪ
ДА СЕ ОЧЕРТАЕ ВЪТРЕШНАТА СЪЩНОСТЪ
НА СЪБИТИЯТА ОКОЛО ВЪСТАНИЕТО И ДА
СЕ ИЗГЪКНЕ ПО-ЯРКО НРАВСТВЕНОТО ВЕ-
ЛИЧИЕ, КОЕТО ПРОЯВИ НАШИЯТЪ НАРОДЪ
ПРЕЗЪ ИСТОРИЧЕСКИТЕ ДНИ НА ИЛИН-
ДЕНСКИЯ ПОДВИГЪ.

ВЪСТАНИЕТО КАТО ВСЕНАРОДНА ПРОЯВА

Въ редицата въстания за освобождението на българския народъ, Илинденското въстание въ Македония и Одринско безспорно заема първо мѣсто по проявена мощъ на духа, по брой на въстаницитѣ и по размѣръ на даденитѣ жертви.

Всѣки народенъ бунтъ се развива съгласно нѣкакъвъ скритъ свой законъ, който нѣма нищо общо съ здравия смисълъ на практичния човѣкъ и съ властния инстинктъ за самопазване.

Много преди Илинденъ, народътъ бива подготвянъ за въстание и революционнитѣ водители работятъ упорито, настойчиво за решителния день. Но, докато тѣ се надѣватъ на известни последици отъ една външна намѣса въ работитѣ на Турция, народътъ едва ли се замисля върху тия отвлѣчени въпроси. Той чувствува потисничеството като тежкъ камъкъ и думата *с в о б о д а*, която често чува отъ устата на пламенни апостоли, за него става крайна целъ на всичкитѣ му мечти и желанія. И като че нѣкжде дълбоко въ подсъзнанието на народа трѣбва да се търси оная скрита сила, която единъ день избухва, безъ да се спира предъ нищо и безъ да държи смѣтка за онова, което ще последва.

Никой отъ ръководителитѣ на Илинденското въстание не смѣта, че побунениятъ народъ ще може самъ да се справи съ организираната сила на вѣковната турска империя. Но народътъ въ Македония и Одринско не мисли за това. Той съ вѣо-

душевение и пълна готовност се отзовава на позова за въстание. Нъщо повече: мнозинството от ръководителитѣ на Революционната организация въ Македония и Одринско сѣ вече доста загрижени презъ пролѣтѣта на 1903 година, че ако не се побърза съ обявяването на едно общо въстание, народѣтъ въ Битолския революционенъ окръгъ — който проявява видими признаци за нетърпение — ще започне, въпрѣки тѣхъ, да се вдига въ последователни бунѣ. Желанието на самия народъ е решителното обстоятелство, което принуждава водителитѣ на Вътрешната организация да свикатъ конгресъ, който да опредѣли датата на въстанието. А българскитѣ селяни и граждани, които съставлятъ мнозинството отъ тоя народъ, иматъ семейства и имотъ и, при тогавашнитѣ условия, все пакъ живѣятъ сносно.

Тогавъ, много ясно е, че не е достатъченъ зовѣтъ за въстание, за да се запали изведнажъ огъня у всички тия българи — млади и стари, мъже, жени и деца — и за да се създаде отъ тѣхъ пламтяща, вдѣхновена, въодушевена и неуморима сила, която води жестоки и кървави борби съ врага! Тоя зовъ е само поводъ, за да се събуди подсъзнателната мощъ, която носи въ недрата си народа и чиято сжществена особеностъ е неотразимата жажда за пълна, безусловна свобода.

Заклучението — не само отъ нашитѣ въстания — е, че у всѣки народъ стремежѣтъ за свободенъ животъ е естественъ, като че закърменъ у него още отъ началото на сжществуването му. Тоя стремежъ може известно време да бжде потисканъ отъ външни сили, но рано или късно той ще почне да се проявява, за да избухне единъ день съ всепомитаща мощъ.

Само така може да се обясни защо въ дни на въстания като Илинденското, народътъ — тихиятъ и работливъ народъ по села и градове — изпада въ треска, въ неудържими избухвания на духа, грабва оржието и като хала се повлича въ борбата.

МАКЕДОНИЯ ВЪ ОБЩОБЪЛГАРСКИТЪ БОРБИ ЗА ДУХОВНА И ПОЛИТИЧЕСКА СВОБОДА

Нѣма по-голѣмо изпитание за българския народъ отъ онова, което съпровожда неговото петвѣковно двойно — политическо и духовно — робство. Началото на това робство се крие дълбоко въ нашето минало, а и неговиятъ край не е вече съвсемъ близъкъ за нашата съвременность. Затова тоя безкраенъ низъ отъ години, презъ които протича животътъ на много български поколения, сега ни изглежда като нѣщо цѣло и недѣлимо, като нѣщо безнадеждно мрачно и непоправимо, като нѣкоя кошмарна нощъ, въ чиято непрогледна тъмнина е гинѣлъ българскиятъ народъ.

Но, въ действителность, съвсемъ не е така. Въ началото, нещастieto изглежда непоправимо. Срѣдъ страшнитѣ развалини, подъ които било погребано Второто царство, българскиятъ народъ — останалъ безъ духовни и политически водачи — продължава да чезне подъ разрушителнитѣ удари на неотразимата завоевателна турска стихия и видимо губи своитѣ съпротивителни сили. Намѣрилъ се неочаквано подъ кръстосания огънь на дветѣ враждебни власти — свѣтската и духовната — нашиятъ народъ бива обреченъ — отъ всички наблюдатели на тогавашната българска драма — на положителна смъртъ.

Но става нѣщо друго — скрито, невидимо. Срѣдъ безначалието, което го окръжава, срѣдъ опасноститѣ, които не преставатъ да го заплашватъ и срѣдъ мрачната безнадежностъ, която съпътствува всѣка негова външна проява, нашиятъ народъ събира бавно своитѣ духовни сили за ново сблъскване съ врага.

Кога точно се случва това сблъскване — това невидимо премѣрване на скрититѣ сили на двама противници, което става безъ кръвопролития и безъ шумъ, но е по-велико и по-внушително отъ всѣка битка — не се знае. Но, доста време следъ като изчезва Втората българска държава, въ положението на нашия народъ настѣпва промѣна. Външно тя не се очертава ясно, защото противодействието, което срѣща, е още много силно. Но вътрешно тя се развива непрекъснато и подготвя изумителни резултати: народътъ се обединява все по-крепко около единъ идеалъ на бъдещето, което вижда все по-внушително въ съзнанието си. Така бива подготвена всенародната борба за духовна и политическа независимостъ.

Дали това развитие е една хубава случайностъ въ българската история? Дали по нѣкакво щастливо съвпадане на обстоятелствата нашиятъ народъ успѣва да се запази презъ страшното двойно робство и да се подготви духовно за освобождението си?

Нѣма нищо случайно въ развитието на народитѣ. Тѣхниятъ животъ, тѣхнитѣ прояви сж верига отъ причини и следствия, които сж здраво свързани и които вървятъ едни следъ други.

Второто българско царство загива заедно съ много материални богатства и паметници. Но унищожителната дѣснаца на завоевателя е безсилна да се простре по-далече — да посегне върху

духовната сжщност, върху най-здравата съпротивителна сила на народа ни. Тая сила се проявява непрекъснато и почти несъзнателно въ най-опаснитѣ часове отъ живота на единъ застрашенъ народъ. И ако нейната издържливостъ се окаже по-трайна отъ нападателния устремъ на врага, той рано или късно ще бжде сразенъ. Тъкмо това се случва съ нашия народъ къмъ края на петвѣковното робство.

Срѣдата на миналия вѣкъ е време, презъ което нашиятъ народъ проявява всичкия устремъ на духовната си сжщностъ, на съпротивителната си сила въ борбата за свои църкви и училища. Въ тая величава борба народътъ ни е воденъ отъ мъже, чиито чудни дѣла изпълватъ свѣтлитѣ страници на нашето Възраждане. Чела на самия народъ, тѣ носятъ въ себе си неговитѣ творчески сили и събираната отъ него презъ вѣковетѣ мъдростъ. И достойно изпълняватъ своя тежъкъ дългъ: подготвятъ българския народъ за неговото бъдеще като ръководна сила на Старопланинския полуостровъ.

Така подготвенъ, нашиятъ народъ започва и революционната борба. Тя трѣбваше да възстанови независимата българска държава, която следъ бунтоветѣ, въстанията и освободителната война отъ 1878 година възкръсва по силата на подписания въ Санъ-Стефано договоръ. Но вмѣсто Санъ-Стефанска България, която трѣбва да бжде логиченъ завършекъ на едно вѣково политическо развитие на полуострова, настѣпва нѣщо неочаквано и много жестоко. Берлинскиятъ конгретъ осуetyава дѣлото на Санъ-Стефано, разпокъсва българския народъ и така го изправя предъ нова опасностъ, която е по-страшна отъ всички изживѣни до тогава.

Възраждането на българския народъ започва презъ 18 вѣкъ. Първи се раздвижватъ българитѣ въ Македония. Тѣ последни попадатъ подъ властта на Цариградската патриаршия (Охридската архиепископия сжществува до 1766 година) и сж най-близо до славянитѣ въ Австрия, чрезъ които до тѣхъ достигатъ отзвуци отъ всички свободолюбиви вѣяния въ западна Европа, особено отъ идеитѣ и лозунгитѣ на Великата френска революция.

Подъ благотворното действие на идващата отъ западъ свѣтлина, Македония дава първата редица народни будители като Христофоръ Жефаровичъ, Хаджи Якимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновичъ, Неофитъ Рилски, Хаджи попъ Теодосий Дойрански, Димитъръ и Константинъ Миладинови, Йорданъ х. Константиновъ — Джинотъ и други.

Скоро по цѣлата българска земя се разгаря движението, което е известно подъ името „Български църковенъ въпросъ“. За силата и непримиримостта на българската борба за народна църква допринася и самата Цариградска патриаршия съ владицитѣ си, които стоятъ начело на българскитѣ епархии. Неджзитѣ, които разяждатъ Фенеръ и които се отразяватъ най-мжчително и нетърпимо върху българското паство — корупцията и подкупничеството — даватъ тласкъ на всенародното движение.

Борбата за черкви и училища, която нашиятъ народъ води, е въ сжщностъ борба за признаване на българската народностъ. Успѣшниятъ край на тая действително величава борба, изпълнена съ безкраенъ възторгъ и безкористостъ и водена съ еднакъвъ устремъ и еднаква вѣра въ всички кжтове на широкото българско отечество,

е и едно тържествено допитване, което определя недвусмислено границите на нашия народъ.

Следъ като почва да се възражда, българскиятъ народъ по вътрешенъ усѣтъ разбира, че за да стане годенъ за самостоятелъ политически животъ, за да се издигне и затвърди като народно-ство цѣло, съ свой битъ и култура, необходимо ще бжде да се сдобие преди всичко съ свои училища и черкви. Усилията за български училища почватъ отъвнѣ — отъ Румъния и Русия — и тѣ не срѣщатъ особено голѣмъ отпоръ. Но движението за народна църква се заражда въ самата България и става причина за епохални борби, които траятъ десетки години, които минаватъ като вдъхновяващъ пламъкъ по цѣлата българска земя и които, накрай, се увѣнчаватъ съ пѣленъ успѣхъ, за да поставятъ рѣзко и въпроса за българската политическа свобода, за възстановяването на българската независима държава.

Презъ 1829 година Скопје и почти едновременно съ него и Самоковъ даватъ знакъ за започване на борбата противъ грѣцките владици. Двата града искатъ отъ патриаршията да имъ прати владици-българи, които да разбиратъ езика на пасомите си и да иматъ присърдце тѣхните духовни интереси. Тоя примѣръ бива последванъ отъ Стара-Загора, Казанлъкъ, Нова-Загора. Полека-лека искането за владици-българи обхваща всички български земи.

Цариградъ става срѣдище на тая борба. По онова време въ турската столица има голѣма българска колония отъ всички краища на България и тамъ постоянно се срѣщатъ и взаимно напжтватъ и насърдчаватъ много деятели въ подетата борба за независима народна църква.

Презъ януарий 1871 година въ Цариградъ

се събира първият български църковен съборъ, чиято задача е да изработи уставъ за управлението на новосъздадената българска църква и да избере Екзархъ. Разискванията въ тоя съборъ, който за пръвъ пжтъ следъ почти петвѣковно робство събира представители на българския народъ отъ всички български земи, за да обмислятъ и редятъ общонародни работи, сж най-ценното доказателство за силата на народното единство и на народното съзнание — оцѣлѣли презъ вѣковетъ на робството — и за настойчивата воля на цѣлия български народъ да остане обединенъ политически и духовно.

Споредъ членъ 10 отъ фермана, съ който се създава Екзархията, само Велешката епархия има право между всички македонски епархии да мине безъ никакви условия подъ властта на новата българска църква. За всички други епархии въ Македония се предвижда народно допитване и ако две трети отъ християнското население се произнесе за Екзархията, признава му се правото да има български владика и да се числи къмъ българската независима църква. Но нито една отъ македонскитъ епархии не дочаква допитването, а праща въ народния съборъ въ Цариградъ свои представители, които разискватъ наредъ съ всички други представители.

Пратеници въ църковно-народния съборъ има отъ епархиитъ: пловдивска, софийска, търновска, кюстендилска, силистренска, скопска, сливенска, русенска, варненска, шуменска, самоковска, велешка, ловечка, пиротска, струмишка, старо-загорска, бургаска, битолска, воденска, охридска, видинска, нишка, вранска, берковска, одринска и неврокопска.

Тоя народенъ съборъ е символъ на българската единна мисълъ и на българската единна воля

за свободенъ духовенъ и политически животъ. Въ него представителитѣ на всички български краища изразяватъ народнитѣ копнежи и желания.

Въ борбата за духовна свобода, която въ Македония се води съ особено ожесточение, защото тукъ е насочена тежестта на великогрѣцкитѣ стремежи, сж дадени много скжпи жертви. Нека споменемъ само двамата просвѣтители — братя Димитъръ и Константинъ Миладинови, отровени по грѣцко внушение въ една отъ цариградскитѣ тъмници.

Македония изпълнява своя дългъ и въ борбитѣ за политическата независимостъ на българския народъ. И въ тия борби жертвитѣ на македонскитѣ българи сж много и скжпи.

Преди още да се зароди движението за политическото освобождение на България, много българи помагатъ на грѣцитѣ въ тѣхнитѣ усилия да сломятъ турското иго. Между тѣхъ най-виденъ е Марко Бочваръ отъ Воденъ — известенъ въ Европа подъ името Марко Боцарисъ — който съ голѣма чета взима участие въ грѣцкото въстание и показва достойно за българското име юначество.

Когато по-късно започва нашата революционна борба, въ нея взиматъ участие българи отъ всички македосики кжтове. Въ четитѣ на Филипъ Тотю, на Хаджи Димитъръ, на Христо Ботйовъ и на други войводи има и македонски българи, които се борятъ и жертвуватъ наредъ съ братята си отъ другитѣ български покрайнини. Много македонци ставатъ войводи на чети. Между тѣхъ сж и легендарниятъ дѣдо Илю отъ Пехчево и Христо Македонски отъ Кукушъ.

А главенъ организаторъ, водителъ и вдъхновителъ на Търновския революционенъ окржгъ презъ трагичнитѣ и изпълнени съ величие 1875—76

години е Георги Измирлиевъ Македончето, отъ Горна Джумая.

Когато избухва Априлското въстание, вдигатъ се и българитѣ въ Малашевско. Тѣ се готвятъ за бунтъ дълго време. Направятъ си и знаме, извезано въ Солунъ отъ Станислава — дъщеря на известната народна учителка баба Недѣля.

А въ Освободителната война, когато настъпва великиятъ за всички поробени българи часъ, подготвянъ и чаканъ толкова отдавна, въ българскитѣ опълченски дружини, които се покриха на Шипка съ вѣчна слава, участвуватъ, наредъ съ братята си отъ Мизия и Тракия, и стотици синове на Македония.

Така се стига до Санъ-Стефанска България. Берлинскитъ конгресъ разруши единството на българския народъ и го тласна къмъ нови борби, нови жертви и нови изпитни.

СЛЕДЪ БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕСЪ

Санъ-стефанскитъ договоръ осъществява почти напълно мечтата на всички българи да живѣятъ политически и духовно свободни въ границитѣ на цѣлостна България. Въ членъ 6 на тоя договоръ е постановено :

„Обсегътъ на Българското княжество е посоченъ въ главни черти върху тукъ приложената карта, която ще служи за основа при крайното разграничаване. Като оставя новата граница на сръбското княжество, линията ще върви по западната граница на казата Враня до веригата на Църна Гора (Скопска). Като завие на западъ, линията ще следва по западнитѣ граници на казитѣ Куманово, Качаникъ, Тетово — до планината Корабъ ;

отъ тамъ по рѣка Велешиа до съединението ѝ съ Църни Дринъ. Като тръгва на югъ по Дринъ и сетне по западната граница на казата Охридъ къмъ планината Линъ, границата ще върви по западнитѣ предѣли на казитѣ Корча и Старово до планината Грамосъ. Следъ това презъ Костурското езеро граничната линия ще отиде до рѣката Мъгленица и по течението ѝ ще мине на югъ отъ Енидже-Вардаръ и отъ устието на Вардаръ и по рѣката Галикъ ще се насочи къмъ селата Парга и Сарай-къой; отъ тамъ презъ срѣдата на езерото Бешикъ до устието на рѣкитѣ Струма и Места и морския брѣгъ до Буру-гьолъ“.

Берлинскиятъ конгресъ разпокъса българската родина на петъ части: Северна Добруджа бѣ дадена на Румъния, Поморавия — на Сърбия, Македония и Одринско бѣха оставени подъ пълна турска власть, въ Северна Тракия („Източна Румелия“) бѣ установенъ автономенъ режимъ и само Северозападна България бѣ издигната въ зависимо отъ султана княжество.

По своитѣ последици, удърътъ, който нанесе Берлинскиятъ конгресъ на българския народъ, е много по-страшенъ и непоправимъ отъ нашествието на турцитѣ въ България, което тури край на нейната независимостъ. Защото тогава, при все че загуби своята свобода, българскиятъ народъ се запази единенъ, въ едни граници и подъ една власть — политическа и духовна. Връзката, която обединява единицитѣ отъ всѣка народностъ, за да създаде отъ тѣхъ цѣлото, което се казва народъ, не бѣ разрушена, не бѣ унищожена. Падна мракъ върху българската земя, но минаха вѣкове и той почна бавно да се повдига, почна да просвѣтва по всички български краища. Мина като живителенъ токъ презъ снагата на цѣлия народъ тръпката на

пробуждането и той се изправи за нови борби и победи — цѣлъ, единенъ и така стигна до Берлинския конгресъ.

Тоя конгресъ, въ който успѣ да наложи волята си Англия — тая вѣковна противница на благополучието на нашия народъ — върна много назадъ нашето развитие. И не само го върна, но и го измѣсти, както се измѣстя течението на нѣкоя рѣка, която има коритото си срѣдъ равно поле, за да се насочатъ водитѣ ѝ по другъ пжтъ, презъ панини и скали, къмъ неизвестностъ. България бѣ разпокжсана на петъ части и петъ отдѣлни сждби бѣха създадени за българския народъ.

Ходътъ на нашата история потвърждава тая мисль.

Българскиятъ народъ, естествено, не можеше да посрещне съ спокойствие внезапния и неочакванъ ударъ, който му бѣ нанесенъ. Той бѣ страдалъ достатъчно подъ двойното робство, следъ това достатъчно се бѣ борилъ и проявилъ съ високо съзнание и непобедимо желание за свободенъ животъ, достатъчно бѣ далъ доказателства за пълната си годностъ и готовностъ да бжде пръвъ културенъ пионеръ на Старопланинския полуостровъ, за да посрещнѣше безропотно опасната и нерадостна участъ, която му бѣ отсжилъ Берлинскиятъ конгресъ.

*

Най-жестоко и най-чувствително отъ извършената въ Берлинъ неправда бива засегната Македония. Следъ като бѣ сподѣляла участъта на всички български земи презъ цѣлото робство; следъ като бѣ участвувала на едно отъ първитѣ мѣста въ всички борби на българския народъ за свои черкви и училища и за политическа самостоятелностъ; следъ като се бѣ опила отъ безкрайната радостъ на осжществения великъ народенъ блѣнъ

за общо свободно българско отечество, Македония, по силата на берлинскитѣ решения, се озовава отново и напълно подѣ гнета на старитѣ си господари. Разликата между онова, което се е смѣтало вече за извоювано и утвърдено, и онова, което имѣ отредили въ Бърлинъ, е била толкова невъобразима и чудовищна, че македонскитѣ българи въ началото просто изтрѣпватъ и не знаятъ какъ да изразятъ разочарованието и мъката си.

Още преди да бжде свиканъ Берлинскитѣ конгресъ и преди да се знае каква участъ дебне Македония, турци и гърци започватъ да действуватъ предъ великитѣ сили за отдѣлянето на Македония отъ границитѣ на Санъ-Стефанска България, но още тогава българскитѣ общини въ Македония започватъ да имѣ противодействуватъ.

Презъ май на 1878 година въ Солунъ се събиратъ тайно представители на всички български общини въ Македония, съставятъ единъ позивъ до великитѣ сили и на 20 май го връчватъ на консулитѣ, за да го препратятъ на своитѣ правителства. Позивътъ е билъ подписанъ отъ упълномощенитѣ представители и подпечатанъ съ съответнитѣ общински, казалийски, църковни или дружествени печати. Единъ екземпляръ отъ тоя исторически позивъ се пази въ Народната библиотека въ Пловдивъ.

Между другото въ позива се молятъ правителствата на великитѣ сили да наредятъ „да се опредѣли, ако би било нужно, една комисия, която ще може най-здро̀во и най-безпристрастно да изпита и да се увѣри на мѣстото, че нашитѣ желанія сж общи и неразлжчни отъ тия на нашитѣ братя българи, които населяватъ Мизия и Тракия и по тоя начинъ да престанатъ веднажъ за винаги безсрамнитѣ викове на незначителния помежду ни гръцки елементъ, който не престава да безпокои

човѣколюбива Европа въ възвишенитѣ ѝ чувства и намѣрения къмъ страдащитѣ“.

*

Отъ постановленията на членъ 23 на Берлинския договоръ — които предвиждатъ известни права за българското население, което се връща отново подъ турско владичество — турцитѣ не осъществяватъ нито едно. Напротивъ, разярени отъ последицитѣ на водената съ Русия война, тѣ започватъ жестоко гонение противъ българитѣ, останали въ тѣхна неограничена властъ. За всички нещастия и несполуки на империята били виновни българитѣ въ Македония и Одринско. И въ желанието си да се справи съ будното съзнание на нашия народъ въ предѣлитѣ на Тракия, цариградското правителство поставя начало на нова политика съ лозунгъ: раздѣляй и владѣй!

Гърцитѣ все още не искатъ да се откажатъ отъ блѣноветѣ си за „Велика Гърция“, въ която Македония трѣбва да заеме предно мѣсто. Съ всички срѣдства и въздействия на интригата, тѣ се мжчатъ да си върнатъ загубеното съ създаването на Българската екзархия и затова, при новата насока на турската политика спрямо българитѣ, турци и гърци се намиратъ естествени съюзници.

Тласната на югъ отъ Австро-Унгария, която желае да я отклони отъ естественото ѝ разширение на северо-западъ, Сърбия се подава на внушенията на виенската дипломатия и започва безогледна пропаганда въ Македония.

Така, българитѣ въ Македония и Одринско попадатъ подъ кръстосания огънь на самата властъ и на две вражески пропаганди и подъ тоя огънь тѣ започватъ да се готвятъ за новата кървава

и безпощадна, но изпълнена съ беззаветенъ героизъмъ борба за освобождение отъ робство.

*

Участъта на Македония и Одринско започва да се разисква и въ свободна вече България. Неправдата е толкова голѣма, мжката която застъда въ българскитѣ сърдца, е толкова горчива, че всички започватъ да говорятъ открито за въстание. То единствено се смѣта като достатъчно силенъ и убедителенъ протестъ, който трѣбва да покаже на свѣта, че българскиятъ народъ, особено оставенитѣ въ пълно робство българи, не току така ще се помири съ отредената му жестока сждба.

Въ Търново, Русе, Рахово, Пловдивъ, Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ и Горна Джумая биватъ образувани комитети, чиято дейность обединява и ръководи единъ централенъ комитетъ въ София.

Тия комитети започватъ да събиратъ сръдства и оржие и да записватъ доброволци за въстанието.

Централниятъ комитетъ назначава една тричленна комисия или „временно правителство“ на въстанието, което трѣбва да подготви бунта въ всѣко отношение и следъ това да устрои новоосвободенитѣ краища. „Временното правителство“ назначава за главнокомандуващъ на въстанието бившия руски офицеръ Калмиковъ, който си съставя и въстанически щабъ. Единъ день „временното правителство“, главнокомандуващиятъ и неговиятъ щабъ се отправятъ за сръдището на въстанието-долината на рѣка Струма.

Въ тия прояви и подготовки не трѣбва да се вижда нѣкаква необмислена постъпка на авантюристично настроени люде. Защото тѣ действуватъ не само подъ влиянието на личнитѣ си огорчения

тластка на едно всеобщо възмущение и желание за противодействие. Размъритѣ на последвалитѣ народни въстания и даденитѣ въ тѣхъ жертви говорятъ по-красноречиво отъ всѣки другъ доводъ за душевното състояние, въ което се намира тогава българскиятъ народъ.

Скоро около „временното правителство“ започватъ да се събиратъ въстаници — мѣстни селяни и доброволци, които идватъ отъ България. Първата организирана въстаническа частъ бива съставена отъ мѣстни чети.

Презъ октомврий 1878 година избухва Кресненското въстание. Повдигатъ се главно селата Кресна, Влахи, Ощава, Мечкулъ, Сѣнокость, Врабча и други. Въстаницитѣ започватъ борбата съ голѣмъ устремъ и юначество. Въ скоро време съ бързи удари тѣ завзематъ Кресненската клисура и после цѣлата Струмска долина чакъ до рѣка Струмица.

Повече отъ два месеца въстаницитѣ сж господари на завзетитѣ земи. Всички опити на турската войска да се справи съ тѣхъ биватъ отбивани най-решително. Но следъ непрекъснати боеве, турската войска, засилена съ голѣми подкрепления, успѣва да потуши бунта. Всички въстанали села биватъ изгорени и населението имъ избѣгва въ Горна-Джумая и въ България.

Въ началото на ноемврий сжщата година избухва Разложкото въстание. Четата на юначния Бано Мариновъ отъ Горна-Джумая съ развѣто знаме, на което сж извезани думитѣ „Свобода или смъртъ“, навлиза въ Банско, пленява частъ отъ турския гарнизонъ, прогонва другата частъ и скоро става господарь на цѣлата Разложка котловина. Следъ Банско се вдигатъ и дветѣ села Драглища, дето действува Щерю войвода съ малка чета и около триста въ-

станици-драглищани. Тоя бунт бива също потушенъ отъ многобройнитѣ турски сили. Повече отъ десетъ хиляди души избѣгватъ въ България, а роднитѣ имъ огнища биватъ превърнати въ пепелища.

Когато единъ народъ започне да лѣе кръвта си, за да се освободи, той никога не спира по срѣдата. Революциониятъ пламъкъ минава отъ едно мѣсто на друго сякашъ по силата на нѣкакъвъ неизбѣженъ законъ.

Така, отъ пламъцитѣ на Кресненското и Разложкото въстания минаватъ искри въ Западна Македония: започватъ да се вълнуватъ Прилепско и Охридско. Въ Прилепско войводата Спиро Църне съставя чета, вдига знамето на бунта и трѣгва да проповѣдва повсемѣстно вдигане противъ турцитѣ. Въ едно сражение съ войската тоя борець противъ робството пада убитъ и неговото дѣло остава незавършено. Но революционната мрежа въ Прилепско има дълбоки разклонения и много българи биватъ изпратени на заточение.

Още не приключила съ бунта въ Прилепско, властта се натѣква на Охридското съзаклатие, което се разпростира и въ частъ отъ Битолската каза. Но и то бива смазано безъ пощада.

Годинитѣ отъ 1880 до 1895 минаватъ въ отдѣлни, неподготвени въстания и бунтове, като Ресенския и Пиринския презъ 1884 година. Тѣ ясно сочатъ, че българитѣ въ Македония нѣматъ намѣрение да се примирятъ съ робството, въ което се намиратъ, но не постигатъ никакви положителни резултати. Турската власть успѣва да се справя лесно съ тия спорадични избухвания и недоволства и не се стѣснява да ги потушава по най-жестокъ начинъ.

Тогава въ нѣкои умове започва да зрѣе мисълта за събиране на народнитѣ сили и за вклю-

чването имъ въ една организация, която системно, планомерно да ги подготви за решителна разправа съ потисника. Ако продължело да се върви по сжия пжтъ на отдѣлни, случайни и неподготвени прояви на непокорство и бунтъ, можело е да се стигне до коренно изтощаване на всички бойки сили на народа и той да бжде немощенъ тъкмо въ момента, когато, при дадени благоприятни обстоятелства, можелъ да се вдигне въ едно общо въстание и да изтръгне отказаната му въ Берлинъ и оспорвана съ ожесточение отъ насилника политическа свобода.

Презъ 1893 година биватъ поставени основитѣ на Вжтрешната македоно-одринска революционна организация, която бързо успѣва да разпростре съзаклятническата си мрежа по цѣла Македония и Одринско и отъ българитѣ по села и градове на тия области да направи съзнателни, упорити и неуморни ратници за народно освобождение. Организацията става скоро народна твърдина съ всички необходими институти за резултатна подмолна борба съ врага. Десетъ години сж достатъчни, за да бжде подготвенъ българскиятъ народъ въ Македония и Одринско за най-голѣмото, най-вихреното и най-героичното въстание въ българската история.

ПРИЧИНИ ЗА РЕВОЛЮЦИОННАТА БОРБА

Всѣко национално движение, което цели политическото освобождение на даденъ народъ, намира своя пжтъ и установява за себе си една традиция съгласно условията, въ които се развива.

Освободителнитѣ движения въ Хърватско, Ирландия и Италия, напрімѣръ, иматъ свои пжтища

и традиции, които, съпоставени, се покриватъ само въ крайната си цель: народната свобода. Срѣдствата сж различни.

Така е и съ освободителното движение въ Македония и Одринско. Неговиятъ характеренъ белегъ е революционната борба. А въплотенъ образъ на тая борба е Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

Кои сж условията, които предизвикватъ тая борба и създаватъ Вътрешната организация?

Империята на османцитѣ е автократична монархия. Отъ султана, неограничениятъ властитель, зависи да бжде добро или лошо управлението въ Османската империя. И понеже султанитѣ бивали въ повечето случаи диви азиатски сатрапи и управлението имъ бивало диво и жестоко.

Съ придобиването и на земитѣ въ старопланинския полуостровъ, турската централна власть ослабва за смѣтка на мѣстнитѣ областни управители, които сж малки султани, но все пакъ неограничени, диви и жестоки.

Значи властта въ империята на османцитѣ е абсолютична и насилническа. Нейниятъ гнетъ се усилюва отъ произволитѣ на малкитѣ и голѣми властници въ областитѣ. И понеже естествено е да има противодействие тамъ, дето има насилие, безправие въ Македония и Одринско създава условия за бунтъ.

Една отъ главнитѣ причини за широка бунтовна дейность, за революционизиране на селското и градско население въ тия български покрайнини сж чифлигарскиятъ въпросъ и упадъкътъ на зачатъчеството.

Следъ завладяването на полуострова, турцитѣ заселватъ въ него свое население и го отрупватъ съ привилегии и права за смѣтка на поробената

безправна рая. Земиѣ се отнематъ отъ селското население и се даватъ на голѣми и малки военачалници за заслуги къмъ империята и османството. Въ малко ржце се съсрѣдоточаватъ голѣми пространства земи и така неусѣтно се издига една едра земевладѣлска, наследствена въ права и привилегии, аристокрация. А безправната рая изпада въ единъ особенъ видъ колонатъ, въ тежко икономическо робство. Така се създаватъ отношенията между беговетъ и чифлигаритъ, между всесилнитъ едри земевладѣлци-турци и бѣлгарскитъ селяни, които обработватъ земиѣ имъ едва за кжшей хлѣбъ. Така изниква голѣмиятъ чифлигарски въпросъ.

Турцитъ гледатъ на раята само като на срѣдство за забогатяване. Тѣмъ никога не минава презъ умъ да водятъ нѣкаква политика за икономическо преуспѣване на раята. Като последица отъ това, въ империята настѣпва общъ икономически упадакъ, който засѣга особено тежко потиснатитъ населения.

Разбира се, Македония и Одринско не правятъ изключение отъ общото правило. Тѣхното градско население, въ голѣмата си частъ занаятчийско, скоро се вижда застрашено въ своето съществуване. Неговото положение се влошава още повече отъ непоносими данѣци и берии.

Турцитъ никога не щадятъ бѣлгарщината въ предѣлитъ на държавата си, като най-многобройна и най-опасна за цѣлостта на империята. Но следъ Берлинския конгресъ и последвалитъ го въстания и бунтове въ Македония и Одринско, гоненията противъ бѣлгаритъ се засилватъ още повече.

Бѣлгарската интелигенция въ поробенитъ покрайнини се увеличава непрекъснато, но не може да вложи силитъ си въ службитъ на държавата

която по никой начинъ не допуска подвластната рая до обществени длъжности и функции. Затова тая интелигенция, начело съ народното учителство, се отдава на чиста народническа работа и поема въ свои ръце борбата срещу робството.

ОСНОВАВАНЕ НА ВЪТРЕШНАТА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ

Въ началото на 90-тѣ години отъ миналия вѣкъ, почти едновременно, но съвсемъ поотдѣлно, апостолитѣ на македонската свобода Дамянъ Груевъ и Гоце Дѣлчевъ идватъ до заключение, че тѣхната родина не може да бѣде изтръгната отъ робство безъ организирана революционна борба. За успѣха на тая революционна борба сж налице много благоприятни условия.

Дамянъ Груевъ е синъ на зидаръ отъ село Смилево, Битолско. Родилъ се е презъ 1871 година и следъ като завършва основното училище въ родното си село, следва гимназия, първо въ Битоля и после въ Солунъ. Вишето си образование продължава въ Бѣлградъ и въ София, дето следва две години по история.

Въ своитѣ „Спомени“ Дамянъ Груевъ разказва: „Следъ убийството на министъръ Бѣлчевъ, у менъ се появи за пръвъ пжтъ мисълъ да се отдамъ на дѣлото за освобождението на Македония. Три-четири месеци преди това, студентитѣ-македонци отъ Вишето училище въ София решихме да се организираме съ целъ следъ свършването на учението си да се приберемъ всички въ Микедония, дето имаше голѣма нужда отъ интелигентни сили.

Въ този нашъ тѣсенъ кржгъ вече бѣше се породила мисълъ да се създаде революционна ор-

ганизация въ Македония. Понеже сръбската пропаганда вече бѣше захванала да действува въ Македония, ние се сепнахме и мислѣхме, че трѣбва да се побърза съ турянето на дневенъ редъ въпроса за освобождението на Македония, преди сръбската пропаганда да успѣе да раздоби силитѣ на народа.

Ние сами бѣхме опитали действието на тая пропаганда. Въ Солунъ и Скопие имаше сръбски агитатори. Обеща ни се стипендия и ни се даде. И тогава азъ съ още нѣколко македончета отидохме въ Бѣлградъ. Тукъ можахме да прозремъ сръбскитѣ намѣрения, защото силно се стараяха да ни внушатъ сръбската идея и да ни наложатъ сръбския езикъ, което още повече ни дразнѣше.

Въ София повече се занимавахме съ взаимно изучаване. Предвиждаше се целитѣ на нашето дружество да бждатъ научни, а въ сжщностъ се готвѣхме да се подберемъ за бждеща революционна борба.

Тъкмо тогава стана убийството на Бѣлчева. Последваха арести. Арестуваха мене и Никола Наумовъ, но ни пушнаха. „Дружбата“ ни се разтури. Азъ и Наумовъ, нѣколко дни следъ като ни освободиха отъ затвора, заминахме за Македония. Азъ отидохъ въ Битоля. Нѣмаше тогава нито поменъ отъ нѣкаква организация.

Презъ лѣтото въ Битоля се опитахъ да сгрупирамъ нѣколко младежи съ чисто революционна цель, т. е. почнахъ да осжществявамъ мисълта, която бѣ назрѣла въ мене въ София.

Още докато бѣхме въ София и сжществуваше тамъ „дружбата“ ни, смѣтахме да действуваме главно за прилагането на Берлинския договоръ. Мислѣхме да създадемъ организация по образецъ на революционната организация въ България

преди освобождението, да действа
на Ботйовъ, Левски, Бенковски и пр. Бѣхмѣ изучили
тая организация. „Запискитѣ“ на Захари Стояновъ,
напримѣръ, бѣха ни повлияли и изобщо дотога-
вашната българска революционна книжнина“.

✱

Мисълта на Любенъ Каравеловъ, че не на-
хлувания на чети отвѣнъ, а едно народно вѣста-
ние ще освободи България, бива подета и осъще-
ствена отъ апостола Левски. Въ продължение на
две години той създава огромната, внушителна
мрежа на Вжтрешната организация, която трѣбва
да повдигне общо народното вѣстание. Съ фана-
тичната упоритостъ, решителностъ и настойчивостъ
на Левски се заематъ да осъществятъ схващането
на Каравелова въ Македония Груевъ и Дѣлчевъ.

Груевъ учителствува въ Смилево и въ При-
лепъ, а презъ 1893 година е коректоръ въ печат-
ницата на К. Г. Самарджиевъ въ Солунъ. Въ Сми-
лево и въ Прилепъ той се опитва да посвети нѣ-
кои отъ гражданитѣ въ революционнитѣ си на-
мѣренія, но не успѣва, защото срѣща съпротива.
Въ Солунъ той се намира съ свои другари отъ
Вишето училище и съ тѣхъ решава да постави на-
чало на отдавна замислената революционна орга-
низация.

На 23 ноемврий бива образуванъ първиятъ
революционенъ комитетъ съ членове: Дамянъ Гру-
евъ, д-ръ Хр. Татарчевъ отъ Ресенъ, книжарьтъ
Ив. Х. Николовъ отъ Кукушъ, учительтъ Петъръ
п. Арсовъ отъ с. Богомила, Велешко, д-ръ Ан-
тонъ Димитровъ отъ с. Айватово, Солунско, учи-
тель и турски сждия и Хр. Батанджиевъ отъ Гу-
мендже, учитель. Раздѣлятъ се съ задѣлжение да
проповѣдватъ идеята на организацията и да посве-

щата нови членове. Въ началото на 1894 година тѣ се събиратъ пакъ, за да опредѣлятъ целта, името и устава на организацията.

Презъ августъ на сжщата година въ Ресенъ се събиратъ гости отъ много македонски краища за освещаване на новата българска черква. Черковниятъ празникъ бива използванъ отъ ржководителитѣ на организацията, начело съ Дамянъ Груевъ, за свикване на първия революционенъ конгресъ съ представители на всички мѣстни комитети. Конгресътъ потвърждава извършената до тогава работа и узаконява сжществуването на революционната организация като представителка на поробения народъ и като изразителка на неговитѣ стремежи за политическо освобождение.

Презъ 1893-94 година Дамянъ Груевъ бива назначенъ за учителъ въ Шипъ. Тамъ отива като учителъ и Гоце Дѣлчевъ. Двамата бждещи апостоли скоро се опознаватъ, сближаватъ се и ставатъ нераздѣлни.

Гоце Дѣлчевъ е синъ на виденъ кукушки гражданинъ. Следва въ Солунската гимназия, но е буенъ и мечтателенъ младежъ, който копнѣе само за битки и подвизи. Очитѣ му сж обърнати къмъ Военното училище въ София. Исква да стане офицеръ, защото само така ще може да осжществи мечтитѣ си за юначни дѣла. Но въ София той се увлича въ политическитѣ борби и бива изключенъ отъ Военното училище презъ последната година на следването си. Това не е беда за бждещия апостолъ на македонската свобода. Той се оглежда около себе си: българската действителност не го задържа никакъ, а дейността на македонската емиграция му се вижда много шумна, но доста куха и съвсемъ недостатъчна за освобождението на поробенитѣ българи. Тогава и той по

Даме Груевъ

свой път идва до заключението на Каравелова и Лавски: необходима е вътрешна организация, която да подготви поробените за обща дейност противъ потисника.

И той се връща въ Македония и става учител, защото смята, че така ще може съ най-голяма полза да се отдаде на апостолската си дейност.

*

Международното положение по онова време, съперничествата на балканските държави, които се надпреварват да изтъкват съществуващи и несъществуващи свои големи интереси въ Македония, както и положението въ самата страна, дето, освенъ българското мнозинство, има и други народности, принуждаватъ прозорливите водители на революционната организация да й поставятъ целъ, която може да бжде приемлива и възможна за осъществяване при тогавашните политически вътрешни и международни условия: самоуправление на Македония.

Организацията е устроена върху крайно свободолюбиви начала. Неинъ членъ може да бжде всеки живещъ въ Турция, безъ разлика на полъ, вѣра, народност и убеждение. Организацията е изразъ на едно масово народно движение и затова въ основите ѝ бива вложено изборното начало.

Най-малките организирани единици сж селските и градски десетки. Начело на всяка отъ тяхъ стои десетникъ. Всички десетки въ дадено село или градъ образуватъ мѣстна селска или градска организация. Начело на всяка организация стои съответенъ комитетъ — селски или градски.

Надъ селските и градски комитети въ дадена околия стои околийския комитетъ; надъ околий-

скитѣ комитети въ даденъ окржгъ — окржженъ комитетъ; надъ всички окржжни комитети стои Централниятъ комитетъ въ Солунъ, за който се казва, че е „всѣкжде и никжде“.

Съ външния свѣтъ организацията се сношава чрезъ задгранично представителство.

Више тѣло на организацията е нейниятъ общъ конгресъ, който се свиква всѣка година. Освенъ тоя конгресъ ставатъ и окржжни и околийски конгреси, които разискватъ мѣстни въпроси.

Конспиративното начало въ организацията е въздигнато до общо и неизмѣнно правило. Нейната дейность е подмолна, тайна. Всѣки нейнъ членъ при приемането му дава клетва, че ще пази въ пълна тайна всичко, което знае или което би му се повѣрило отъ организацията. Тя създава свои тайни пжтища, свои канали и куриери, които сноватъ неуморно день и нощъ и подържатъ многобройнитѣ връзки на огромната конспиративна мрежа. Има и свои тайни издания, които се раздаватъ на поробеното население.

Организацията изработва свое административно дѣление на страната, има своя администрация. По-късно създава и свои сждилища, които напълно измѣстватъ турскитѣ, своя войска — четитѣ и своя запасна войска — народната милиция. За нуждитѣ си облага съ данѣкъ заможнитѣ слоеве отъ населението.

Така, бавно, безшумно нейнитѣ сили растатъ, крепнатъ, ширятъ си и само нѣколко години следъ създаването ѝ, революционната организация е вече истинска държава въ турската държава.

До 1897 година организацията се развива почти безъ прѣчки. Властта не подозира каква мрежа отъ бунтовни гнѣзда се тѣче въ цѣла Маке-

дония и Одринско. Следъ като се устройва вътрешно и започва да шири влиянието си вредъ по села и градове, организацията насочва усилията си за набавяне на оржие.

Съ тая много важна задача се заема неуморниятъ, вѣчно владенъ въ работата си Гоце Дѣлчевъ. Въ скоро време той постига добри резултати, въпрѣки срещнатитѣ прѣчки и оскъжднитѣ парични срѣдства.

Бърза се преди всичко съ доставката на оржие, защото революционнитѣ ръководители схващатъ огромното психологическо въздействие, което ще упражни това оржие върху поробеното население, особено въ селата. Когато членоветѣ на организацията пипватъ въ дѣсницата си пушка и свикватъ да си служатъ съ нея, както знаели да си служатъ до тогава само потиснитѣ, настѣпва рѣзка промѣна въ държането на населението къмъ представителитѣ на властта и къмъ разнитѣ бейове и аги. Остатѣцитѣ отъ наследеното робско раболепие започватъ бързо да изчезватъ и вмѣсто нѣкогашнитѣ смирени раи, започватъ да се изстѣпсватъ самоувѣрени люде, въ чиито погледи се чете дързостъ, а често дори предизвикателство.

*

Избухналата презъ 1897 година Винишка афера измѣня основно положението.

Многобройна разбойническа шайка напада въ село Виница, Кочанско, богатия и известенъ Кязимъ бей, за да го ограби. При нападението биятъ бива убитъ. Последвалото полицейско дирене се натѣква на разкрития, които никакъ не очаква. Въ Виница биватъ открити нѣколцина укриватели на разбойниците. Жената на единъ отъ тѣхъ посочва и скрито въ селото организационно оржие. Така,

тръгнала да разследва едно обикновено убийство за грабежъ, властта се натъкна неочаквано на организирана конспирация.

Тогава следствието бива повѣрено, съ най-широка властъ за действие, на способния полицаи и прочутъ инквизиторъ Дервишъ ефенди, който се заема ожесточено съ по-нататъшнитѣ издирвания. Той арестува всички свещеници, учители и първенци отъ Виница и околнитѣ села и ги подлага на страшни мъчения. Нѣкои отъ арестуванитѣ не издържатъ и правятъ разкрития, които насочватъ властта въ следитѣ на Организацията. Така, аферата взима голѣми размѣри: отъ Кочанско започва да се шири въ Кратовско, Щипско, Малешевско и другаде. Стотици организационни работници биватъ затворени, измъчвани и сждени. Нѣкои биватъ осждени на смъртъ, други — пратени на заточение, трети — освободени.

За известно време дейността на Организацията, особено въ засегнатитѣ околии, бива разстроена.

Но винишката афера има и положителенъ смисълъ: тя разкрива нѣкои обстоятелства, които до тогава не сж никакъ известни. Малодушието и слабостта, които показватъ нѣкои отъ арестуванитѣ и измъчвани организационни работници, сж нищо въ сравнение съ твърдостта, смѣлостта, себеотрицанието и юначеството, които проявяватъ мнозинството отъ затворенитѣ. Ясно изпъква тогава дълбоката промѣна въ духа на робското население, което изведнажъ се изправя съ вдигната заплашително дѣсница, готова да брани себе си и да отстаива своитѣ права за свободенъ животъ.

Освенъ тоя белегъ, който за пръвъ пжтъ накарва властта да се замисли доста, Винишката афера разкрива предъ чуждия свѣтъ и голѣмата

вътрешна слабост на империята. За чужденците става ясно, че въ сърцето на държавата се готви трескаво единъ решенъ на всички жертви народъ и че Турция, тръгнала по пътя на репресиите, едва ли ще бжде въ състояние да разреши сама македонския въпросъ.

Следъ Винишката афера, Революционната организация влиза вече въ открита, ожесточена война съ врага. Преследванията на всичко по-будно отъ македонската интелигенция — на първо мѣсто свещениците и учителите — ставатъ система. Подозрителната власт слухти и непрекъснато на-нася удари. Така се създаватъ невъзможни условия за легаленъ животъ за мнозина отъ организационните работници. Нѣкои отъ тѣхъ биватъ принудени да забѣгнатъ въ свободното княжество, а други хващатъ горите. Къмъ 1898 година тѣхниятъ брой се увеличава много: забѣгватъ въ горите обикновено най-дейните, най-смѣлите и най-непримиримите работници на Организацията.

Централниятъ комитетъ схваща бързо колко полезни могатъ да бждатъ при новото положение подгонените отъ властта работници и затова започва да ги групира и да имъ създава работа. Така възникватъ четите, които постепенно ставатъ редовна войска на Организацията. Биватъ организирани чети въ всѣка революционна околнѣ по особенъ уставъ. Тогава по цѣла Македония и Одринско започва упорита денонощна апостолска и организационна работа, извършвана отъ четите, които се оказватъ най-добрите агитатори на целите и идеите на Революционната организация.

По-късно бива създадена и народна милиция — запасната войска на организацията, която трѣбва да подкрепя четите. Често, при ожесточено сражение между чета и аскеръ, когато става ясно, че

четата може да загине въ обржча на многобройния неприятел, изъ невидѣлица, обикновено нощно време, върху аскера върхлита милицията отъ околнитѣ села, нанася ударъ въ тилъ, разкъсва обржча, спасява обсаденитѣ и пакъ изчезва като димъ.

Така продължава до 1903 година...

ВЪЗХОДЪ НА РЕВОЛЮЦИОННИТЪ СИЛИ

Годинитѣ отъ Винишката афера до въстанието минаватъ въ всестранна подготовка на всички организационни институти, но най-вече на четническия. Постепенно, четитѣ завладяватъ цѣлата организационна територия, особено следъ като отъ тѣхъ отпада или се претопява цѣлиятъ наследенъ харамийски елементъ. Първитѣ войводи-харамии постепенно отстъпватъ мѣсто на нови по-просвѣтени войводи — предимно учители и не малко офицери и подофицери отъ българската войска, които зарѣзватъ кариера и спокоенъ животъ и отиватъ да мратъ за брата-робъ.

Поведени вече отъ тия съзнателни апостоли на освободителното дѣло, четитѣ ставатъ не само сръдища за култивиране на най-виши борчески добродетели, не само нагледни школи за изучаване на бунтовното изкуство, но и носители на съзнание за силата и възможноститѣ на поробения народъ — обстоятелство, което не престава да въздействува върху населението и да го подготвя за най-великия и страшенъ подвигъ.

Постепенно, четитѣ измѣнятъ и своя съставъ. Освенъ подгонени отъ властта селяни и граждани, въ тѣхъ започватъ да се прибиратъ и заподозрени интелигенти, най-много учители, а сжщо и много младежи отъ княжеството — студенти, уче-

ници и други — които, тръгнали по гласа на своя идеализъм, минават границата, обрекли предвартелно буйнигъ си глави като изкупителна жертва въ неравнага борба за свободата на Македония и Одринско.

Така подготвени, четитъ започватъ всестранна и резултатна дейность като истински защитници и наставници на населението. Преди всичко, четитъ разбиватъ изъ основа онова идилично положение, което дава възможность на всесилнитъ и страшни до тогава бейове, аги, пждари, разбойници и представители на турската власт да бждатъ неограничени господари върху сждбата на българското население. Започватъ сполучливи екзекуции на именити турски злодеи, на тѣхни ятаци и шпиони, които падатъ единъ следъ другъ, покосявани отъ скритата и затова двойно по-страшна ръка на Организацията. Царскитъ друмиша, които до тогава сж опасни и недостъпни съ засадитъ и примкигъ си за беззащитното население, ставатъ вече страшни и нежелателни за злодеитъ. Отдѣхва си измжчениятъ народъ и започва да се оглежда около себе си по-решително и съ по-голѣма вѣра въ своето бждеще.

Но дейността на четитъ отива по-далече. Тѣ замѣнятъ турското провосждие съ свое и така уреждатъ спороветъ на населението бързо и справедливо, безъ разходи, губене на време, караници и вражди. Намѣсватъ се сжщо въ нѣкои прояви и обичаи, които струватъ скжпо и сж вредни за народа. Приучватъ граждани и селяни да бждатъ по-дръзки и по-решителни, когато отстояватъ свои права предъ властѣта или срещу нея.

Винишката афера разкрива съществуването на Организацията. Властта разбира съ оправдано безпокойство, че въ страната е изтъкана нашироко гъста конспиративна мрежа и че една дейна революционна организация работи потайно, за да подготви народа за бунтове срещу цялостта на империята.

Затова тя не престава вече да бжде на щрекъ, да следи зорко и да търси най-добрите начини и срѣдства, за да се справи съ новия, невидимъ, опасенъ врагъ.

И когато разнообразната дейность на четите започва да се чувствува осезателно, властта, изпаднала въ непрекъснатъ гнѣвенъ пристѣпъ, се впуска съ особена настървеность, за да дири и сразява вътрешния нападателъ и рушителъ на империята. Сблъскванията — търсени на всѣка крачка отъ властта и старателно избѣгвани отъ Организацията, чиято цель е да събира, а не да хаби силите и енергията на организираното население — сж неизбѣжни и ставатъ все по-често. Въ началото сражения все още нѣма, но аферите започватъ да никнатъ една следъ друга, ту на едно, ту на друго мѣсто въ страната. Почти всички тѣ се развиватъ въ познатите рамки на Винишката афера и завършватъ съ резултати подобни на нейните: потери, арести, мжчения, сждъ, затворъ, заточение, бесилки и пр. Следъ всѣка афера, въ снагата на Организацията се открива рана, за заздравяването на която е необходимо известно време. Но нейниятъ младъ организъмъ, въпрѣки всички удари и изпитни, не представа да крепне, да се засилва и да се калява въ страшната борба.

За духа и безстрашието на борците, които

създавала организираната вече освободителна борба, говори внушително така наречената Щипска афера. Въ края на 1899 година, раненият четникъ Сандо успѣва да се промъкне въ щипското предградие Ново-село и да се скрие въ една отъ кжшитѣ му. Но той бива забелязанъ и предаденъ на властта. Веднага кжщата бива заградена отъ стражари и войска. Предлагатъ на ранения бунтовникъ да се предаде, но Сандо не се поколебава нито за мигъ и започва, безъ никаква надежда за спасяване, неравенъ бой. Ранитѣ му сж тежки, прѣчатъ му, сковаватъ неговата подвижност и бързина, но той събира всичкитѣ си сили, напрѣга волята си, защото знае, че всѣко негово движение, всѣка негова стъпка се следятъ съ трепетъ отъ цѣлия градъ. Затова Сандо стреля спокойно, обмислено, хладнокрѣвно: ще умре, но трѣбва да победи!

Куршумитѣ на Сандо попадатъ само въ цель. Скоро труповѣтъ на десетина отъ нападателитѣ се търкалятъ предъ обсадената кжща, която съ тежко ранения въ нея борецъ се превръща въ непревзимаема крепостъ. Срещу безумното юначество на тоя развихренъ духъ, обсадителитѣ сж безсилни съ броя, силата и пушкитѣ си. Тогава тѣ решаватъ да подпалятъ крепостта. Тя пламва, отдалечъ полѣна обилно съ гасъ чрезъ една отъ градскитѣ пожарни трѣби. Но следъ като се сражава въ продължение на три часа, безъ да остави нападателитѣ дори да се доближатъ, Сандо успѣва да напустне горящата кжща, скрива се на друго мѣсто и така се спасява.

По-късно той умира отъ ранитѣ си.

Предъ особени сждилища, въ голѣмитѣ градове като Солунъ, Битоля, Скопие, Одринъ и др., минаватъ безброй организационни работници: учите-

ли, свещеници, търговци, занаятчий и селяни. Държането на мнозинството отъ тѣхъ, осжждани на доживотенъ затворъ и заточение, извиква възторгъ не само срѣдъ българския народъ, но и въ

Сандо Китановъ — героятъ отъ шипско Ново-село

чужбина, която е подробно осведомявана за всичко, което става въ Македония и Одринско, отъ дописниците на своя печать.

Единъ случай на несравнимо духовно вели-

чие, проявено отъ осждени на заточение бунтовници, е изтъкнатъ на времето отъ нѣкои европейски вестници.

Солунъ е отправно пристанище, отъ дето заминаватъ заточеницитѣ къмъ далечнитѣ малоазиатски или африкански селища на империята. Съсрѣдоточаватъ ги, следъ осждането имъ, въ солунскитѣ затвори и отъ време на време ги изпращатъ по море къмъ далечнитѣ непознати крепости на Мала-Азия или къмъ пустиннитѣ горещи оазиси на Африка. И тогава, по солунскитѣ улици, които волятъ отъ затворитѣ къмъ пристанището, се проточватъ редицитѣ на окованитѣ въ тежки вериги борци. Двама по двама, граждани и селяни, млади и стари, тѣ вървятъ напредъ къмъ новата си неизвестна сждба, къмъ своя край, може би, защото мнозина отъ тѣхъ не се завръщатъ вече никога. Вървятъ тѣ къмъ тежка неизвестностъ и все пакъ въ погледа имъ пламти огънь и крачката имъ е бодра и решителна. Задъ себе си оставятъ всичко най-скжпо, което иматъ: Родината, семейството, бждещето си и все пакъ не се обръщатъ назадъ.

Една сутринъ, дълга редица заточеници се отправя отъ затвора „Йеди куле“ къмъ пристанищния кей, дето ги очаква турскиятъ параходъ, който ще ги отведе въ мрачната малоазиатска крепостъ Подрумъ-кале. По улицитѣ се трупатъ минувачитѣ. Въ погледитѣ на нѣкои отъ тѣхъ се чете мжка и гнѣвъ — това сж солунски българи, които изпровождатъ достойнитѣ си сънародници съ благопожелания за скорошно спасение и съ проклетие къмъ потисника. Но въ очитѣ на други свѣтка злорадство, злоба, умраза — това сж турци и тѣхнитѣ слуги гърци, които се радватъ и се надѣватъ, че съ тая нова голѣма редица български

бунтовници най-после силата на страшната вече организация ще се стопи. Но тукъ има и нѣкои чужденци, които внимателно следятъ израза и движенията на чуднитѣ македонски борци за свобода.

Заточеницитѣ знаятъ какви чувства и желания вълнуватъ множеството, което ги загражда и което се увеличава непрекъснато. И въ даденъ мигъ, съвсемъ неочаквано, еква пѣсенъта „Живъ е той, живъ е!“ — пѣсенъта, която се носи навредъ по Македония и Одринско като властенъ зовъ за бунтъ и като неотразима вѣра за тържеството на започнатата неравна борба, за възкресението на свободата; пѣсенъта, която свързва съ невидими нишки цѣлъ народъ и го вдъхновява по-силно отъ всѣка речъ и доводъ за подвизи и жертви.

Еква пѣсенъта „Живъ е той, живъ е!“ и въ гласовѣтъ, които ясно отсичатъ думитѣ ѝ се чувствува такава мощъ и решителностъ, че слисаното множество неусѣтно се стъписва назадъ. И накрая, когато надъ него заглѣхва последната дума и последниятъ звукъ на българския бунтовенъ зовъ, още по-неочаквано, като истински грѣмъ изтрепватъ думитѣ: „Vive la révolution!“

Единъ едъръ, малко приведенъ и тромавъ, облѣченъ въ градски дрехи мжжъ разлюлъва околността съ мощния си гласъ. Това възклицание, изречено на френски езикъ, звучи като предупреждение къмъ Европа, къмъ дипломацията ѝ. То е направено отъ Христо Матовъ, единъ отъ първенцитѣ на революцията, която се подготвя въ Македония и Одринско.

Френскиятъ писателъ Pierre d'Espagnat, който присъствува при трогателната и незабравима раздѣла на македонскитѣ борци съ скъпата имъ Родина, на следната година издава романа „Avant le

massacre" („Преди клането“), въ който главенъ егрой е Христо Матовъ.

Така, бавно, но сигурно македонската освободителна борба, водена отъ Вътрешната организация, започва да завладѣва не само вниманието, но и съчувствията на чуждото обществено мнение. Именити чужди публицисти и журналисти ставатъ убедени и пламенни защитници на македонската кауза и решителни противници и изобличители на потисничеството.

✱

Презъ учебната 1898/99 година Дамянъ Груевъ бива премѣстенъ за учителъ въ битолската мъжка класическа гимназия. Неговото присѣствие въ главния градъ на Втори революционенъ окръгъ се почувствувало веднага: организационното развитие получава щастливъ тласъкъ напредъ. Презъ следната учебна година, засилването на Организацията въ Битолския окръгъ продължава. Защото упоритиятъ и неуморимъ Груевъ намира ценни просвѣтени и преданни сътрудници и помощници въ огромната си, разнообразна и трескава дейностъ въ лицето на нѣкои отъ учителитъ въ гимназията.

Презъ 1900/1901 учебна година гимназията дава първия си випускъ отъ 24 души, които, възпитавани отъ Груевъ и сътрудницитъ му, още като ученици сж пламенни организационни работници. По-късно мнозина отъ тѣхъ записватъ името си въ освободителната борба като достойни ученици на достойни учители.

Презъ лѣтото на сжщата година, поради така наречената попъ Ставрева афера, интернираниятъ въ родното му село Груевъ бива арестуванъ и отведенъ въ битолския затворъ. Тамъ

Груевъ намира благоприятни условия за сложната си апостолска дейностъ, които съвсемъ липсватъ въ отстраненото и осамотено Смилево. Въ затвора той престоюва близо две години и презъ цѣлото това време ръководи особено успѣшно работитѣ на Организацията въ Битолския окръгъ. Нито тъмничари, нито тъмнична властъ се досѣчатъ за каква работа идватъ при Груевъ толкова много люде отъ всички краища на окръга, пъкъ и на цѣла Македония. А презъ тъмничната решетка апостолътъ приема важни доклади на организационни ръководители, дава напѣтствия и заповѣди и утвърждава смъртни присъди все въ името на освободителното дѣло.

Презъ единъ мраченъ ноемврийски день на 1901 година въ затвора се явява единъ действително тежъкъ, богато облѣченъ и съ крайно приятна и вдъхваща довѣрие външность търговецъ, който води продължителенъ и съсрѣдоточенъ разговоръ съ Дамянъ Груевъ. Двамата събеседници, изглежда, се разбиратъ отлично, защото приказкитѣ имъ сж малко. Погледитѣ имъ дообясняватъ всѣка тѣхна мисль. Следъ нѣколко дни, въ затвора се явява единъ изпадналь селски даскаль. Пригърбенъ, бедно облѣченъ, бледъ и плахъ, той се доближава до решетката, задъ която го очаква усмихнатиятъ и всѣкога бодъръ затворникъ. И само единъ по-остъръ и наблюдателенъ погледъ би можаль да открие по усмивката на даскала и по гърления му гласъ, че той е оня сжщъ приятенъ и тежъкъ търговецъ отпреди нѣколко дни, само че сега предрешенъ и преобразенъ кой знае поради каква своя прищѣвка.

Но работа ли е на тѣпия и равнодушенъ вардянинъ да се взира въ лицата на всички гяури, които идватъ при даскаль Даме и да се вслушва

въ приказките им? Бакшишътъ, който получава, не е малък, а това е най-важно...

Богатиятъ търговецъ и дрипавиятъ даскалъ — това сж все превръщения на гениалния Гоце Дѣлчевъ. Двата основни стълба на Организацията, двамата апостоли, които се допълватъ така щастливо въ ръководството на голѣмото вече и пълно съ отговорности дѣло, двамата другари и приятели, които хранятъ безгранично довѣрие единъ къмъ другъ, отъ време на време се срѣщатъ и поставятъ на основна взаимна преценка всички важни въпроси на народното дѣло.

И сега тяхната среща е наложена отъ тежки проблеми около развитието на Организацията, което върви съ изумителна, невѣроятна бързина напредъ, въпрѣки голѣмитѣ афери, които не преставатъ да избухватъ и тежките жертви, които понася организираното и калено вече за упорити борби население.

Тъмничната преграда не е прѣчка за тая важна среща на двамата най-лични вдъхновители на бунта. Нѣма срѣдъ македонските борци другъ по-дързкъ, по-смѣлъ, по-предизвикателенъ въ играта на гоненица съ властта отъ Гоце Дѣлчевъ. Може би само апостолътъ Левски преди него е все така самоувѣренъ въ звездата си и така избретателенъ въ начинитѣ, за да бжде всѣкога неуловимъ за потеритѣ, които не се уморяватъ да го търсятъ подъ дърво и камъкъ. Гоце Дѣлчевъ, тоя „канатлъ шейтанъ“ („хвъркатъ дяволъ“), както го наричатъ турцитѣ, е действительно непостижимъ въ изкуството да бжде сякашъ въ дънземя, тъкмо когато най-спокойно се движи между ония, които обещаваатъ оки злато на всѣки, който би имъ го посочилъ или предалъ.

Следъ тая среща въ битолския затворъ,

властта узнава, че Дѣлчевъ е билъ при Груева два пѣти въ нѣколко дни и се запрета да го търси. Но отъ „хвъркатия дяволъ“ въ Битоля нѣма вече нито следа.

Къмъ края на май презъ 1902 година Даме Груевъ бива изпратенъ на заточение въ Пондрумъ-кале.

*

1902 година е богата съ събития, които отблизо засѣгатъ сѣдбата на Македония и Одринско, събития отъ политическо и революционно естество, които ускоряватъ и налагатъ вѣстанието.

Въ срѣдата на тия събития стои Битолскиятъ революционенъ окръгъ, който постепенно излиза предъ другитъ революционни окръзи било по уредбата си, било по духовната и материалната си подготовка.

За тая подготовка, разбира се, работи най-неуморно незамѣнниятъ организаторъ Дамянъ Груевъ, който превръща дори затворническата си келия въ истински шабъ на страшната конспирация. За сжшата подготовка работи въодушевено и самото население въ окръга. День и ношь работи народътъ, който се е преобразилъ въ едва слържана борческа стихия, работи трескаво, нетърпеливо.

За издигането на Битолския революционенъ окръгъ допринасятъ решително — както пише въ книгата си Христо Силяновъ — сжщо обиколката на Гоце Дѣлчевъ и възпитателното въздействие на четата на легендарния Марко Лерински.

Гоце Дѣлчевъ напуска България къмъ края на августъ презъ 1901 година, минава презъ Кочанско, Малешевско, Радовишко, Тиквешко и Прилечско, срѣща се въ битолския затворъ съ Груевъ и къмъ срѣдата на ноември се присъединява къмъ Марковата чета въ Леринско.

Георги Ивановъ (Марко Лерински) е роденъ въ Котленско и е подофицеръ отъ българската войска. Голѣмъ родолюбецъ и юначенъ мжжъ, той изоставя мѣстото си въ войската и минава границата, за да се бори за свободата на поробенитѣ си братя. Организацията го изпраща въ Костурско и Леринско, лето подъ името Марко и съ прекора Геройски повежда чета. Той е между първитѣ истински войводи-агитатори, организатори и инструктори. Четитѣ на тия войводи сж незамѣними училища, отъ които излизатъ изпитани борци и ржководители за районнитѣ чети.

Отъ Леринско, Марковата чета, заедно съ Гоце Дѣлчевъ, минава въ Костурско, което е доста разстроено отъ последицитѣ на така наречената Иванчова афера. Намѣрението на Дѣлчевъ е да стегне отново тая революционна околия, да повдигне духа на населението и да премахне нѣкои забелязани неджзи въ организационнитѣ институти и тѣла.

Дѣлчевъ успѣва напълно въ задачата си. Въ всички околии, дето минава, тоя несравнимъ учителъ въ бунтовното изкуство оставя дълбоки, незаличими следи отъ своята дейность. Войводи и четници, ржководители и членове на управителнитѣ тѣла, граждани и селяни има какво да научатъ за работата, която вършатъ, отъ тоя белязанъ отъ Бога апостолъ, който заедно съ знанието, мждростта и опита си имъ предава и пламъка на своя непрегарящъ духъ.

Засилената дейность въ Битолския окржгъ извиква редица афери и сражения въ всички околии. Ясно личи вече, че организационната подготовка на населението е отишла много напредъ и че неговиятъ духъ и неговото борческо чувство сж вече действителна, опасна за противника сила

Срѣдъ нестихващата тревога на аферитѣ и ожесточения пукотъ на сраженията, следватъ лични подвизи, величието на които нѣма нищо равно на себе си.

Войводата Марко Лерински — „Царьтъ на Леринско“

На 12 февруарий става първото сражение въ Костурско. Четата на Кузма Стефовъ, съгледана и издадена отъ ловци-турци, бива нападната въ село Шестеово. Още въ началото на завързалото се ожесточено сражение, Стефовъ бива раненъ

тежко на две мѣста и не е въ състояние да командува повече людетъ си. Затова той се оттегля въ дома на своята годеница — учителката Василка Иванова. Тогава, за двамата влюбени единъ въ другъ, но още по силно влюбени въ Родината си млади люде настѣпва рѣдъкъ по своята трагична безизходностъ моментъ:

Какво трѣбва да сторятъ?

Стефовъ не може да мисли за бѣгство съ тежкитъ си рани. Но да остане тукъ, въ обсаденото село, значи да падне въ ржцетъ на врага. Македонски борецъ въ турски ржце, изложенъ на подигравки и унижения — това е недопустимо. И двамата бързо разбиратъ, че за Стефова само смъртѣта може да бѣде спасителка. А тя, неговата годеница и другарка въ борбата? Ще се остави ли на поруганието, което ще дойде отъ страна на дивия аскеръ? Ще се остави ли безпомощна въ ржцетъ на палачитъ на своя народъ прелъ очитъ на населението, което сж учили да не скланя глава и предъ най-страшнитъ изпитии? А примѣра, който сж длѣжни да даватъ първи тѣ, издигнатитъ въ борбата?

На другата сутринъ турцитъ намиратъ студентитъ трупове на самоубилитъ се народни борци.

*

Въ началото на юний, въ лозята на село Пжтеле, пада убитъ четникътъ Кице, отъ четата на Христо Силяновъ, при несполучливъ опитъ да премахне единъ турски злодей. Създава се афера и безъ особенъ натискъ, подведени отъ мѣстнитъ чорбаджии, селянитъ предаватъ на турцитъ стотина пушки.

Марко Лерински не иска да прости тая слабостъ на пжтелци, която не може да бѣде из-

винена съ нищо. Той се страхува, че малодушието, показано отъ Пжтеле, може да зарази и други села и да разнебити цѣлия му районъ, който следъ толкова упорита работа и жертви е показванъ за примѣръ. Затова решава да накаже жестоко тая подла слабостъ. И единъ день, съвсемъ неочаквано се явява въ Пжтеле съ 70 души четници и милиционери, за да разстреля главнитѣ виновници за тежкото предателство. Но още сжщата вечеръ селото бива обсадено отъ пехота, конница и артилерия. Тогава Марко се вижда принуденъ да отложи наказанието и да спаси людетѣ си, като ги изведе презъ неприятелския обржчъ. За щастие, всички четници и милиционери излизатъ читави отъ страшния огнь. Само единъ куршумъ попада въ цель. Той улучва войводата въ гърдитѣ, тъкмо когато преминава крайнината на селото.

На другата сутринъ турцитѣ намиратъ трупа на единъ слабъ, скромно облѣченъ комита и не могатъ да повѣрватъ, че сж убили „царя на Леринско“.

Но безграничната имъ и много оправдана радостъ бива скоро помрачена отъ подвига на единъ новъ герой — по-страшенъ и по-величественъ отъ щипския Сандо. Единъ отъ четниците на Марко — Дине Абдурамана — отказва да се оттегли съ другаритѣ си. Той е отъ Пжтеле и е решилъ да измие позорното петно, което е лепнато на родното му село.

Затова се затваря въ една кжща и високо и предизвикателно започва да призовава на смъртенъ двубой всички аскеръ на султана. Нападателитѣ много скоро разбиратъ колко безумна е смѣлостта и колко страшенъ е гнѣвътъ на оградения комита. Жертвитѣ имъ падатъ една подиръ друга, а въз-

можностъ, за да се доближатъ до страшния за-
слонъ на Абдурамана, не виждатъ никаква.

Тогава, въ злодейския умъ на нѣкои отъ
ржководителитѣ на нападението се ражда страшна
мистъль: довежлатъ жената, сестрата и други близки
на Дине, строяватъ ги въ редица и задъ тая жива
и подвижна броня, която непрекъснато тласкатъ
напредъ, обсаждачитѣ тръгватъ срещу пъклената
кжща. Тѣ сж положителни, повече отъ положи-
телни, че така или ще принудятъ развихрили се
бунтовникъ да се предаде, или ще може да се
доближатъ и да подпалятъ скривалището му.

Абдурамана вижда изпитанието, което е из-
мислилъ врагътъ, за да сломи страшната му реши-
телностъ и още по-страшната му непримиримостъ.
Може би неговото юнашко сърдце се свива и
започва да гасне предивременно отъ тежката, не-
въобразима мжка, която му поднасятъ, може би и
дѣснищата му трепва за мигъ, но само за мигъ.

Дине Абдурамана, ученикъ и четникъ на
прославения боенъ учителъ и войвода Марко Ле-
рински, не може да мисли за предаване! А и за
това ли се е затворилъ тукъ и е обявилъ война
на всички султански пълчища? А честъта на Пжтеле?
А жената, сестрата и другитѣ му близки? Поло-
жително врагътъ ще пожелае да се погаври и съ
тѣхъ, както и съ много други!

Дине отново вдига пушката. И тоя вторъ
Кочо Чистименски съ нова яростъ започва пакъ
да коси всичко живо, което се изпрѣчва предъ
погледа му. Падатъ близкитѣ му, падатъ много
врагове и тая неравна, неповторима въ страхотното
си величие битка продължава четири дни и че-
тири ноши.

Най-после пушката на Дине млѣква. Патро-
нитѣ сж изстреляни до единъ. Но неумолимиятъ

инзстановителъ на честъта на Пжтеле не дава нито чяутам време на врага, за да се втурне напредъ съ ликуващъ викъ на победителъ. Той желае края на драмата да бжде достоенъ вѣнецъ на всичкитѣ й действия. Затова отваря вратата на кжщата, въ която е скритъ, и съ голъ ятаганъ и съ страшенъ викъ се спуска — ненадминатъ въ устрема си къмъ юнашка смъртъ — срещу войнишкитѣ редици... и тъй загива.

ВЪ СОЛУНЪ РЕШАВАТЪ ДА СЕ ВДИГНЕ ВЪСТАНИЕ

При тая вжтрешна обстановка, Централниятъ комитетъ на Вжтрешната организация свиква въ Солунъ конгресъ. Заседанията на това сждбоносно събрание биватъ открити на 2 януарий 1903 г. въ единъ отъ салонитѣ на мжжката гимназия „Св. св. Кирилъ и Методий“. Председателствува Иванъ Гарвановъ, председателъ на Централния комитетъ. Присжтствуватъ само 17 делегати, всички легални работници и, съ изключение на единъ-двама, всички учители. На 4 януарий конгресътъ приема протокола за извършената работа и за взетитѣ решения. Делегатитѣ се разотиватъ благополучно.

Въ сжществената си частъ — относно решението за въстание — протоколътъ гласи:

„Поради тѣсната връзка и зависимостъ на всички предстоящи за решаване отъ конгреса въпроси съ въпроса за едно близко въстание, по общо желание на членоветѣ председателятъ поиска всѣки представителъ да изложи състоянието на всѣки районъ, отъ гдето да се сжди по-нататъкъ по въпроса за въстанието.

Следъ това председателятъ постави на разискване въпроса: трѣбва ли да има въстание напро-

лѣтъ? Сериозни и дълги разисквания се почнаха отъ страна на всички членове, разкриха се и се обсъдиха всички страни на въпроса. Разискванията продължиха и на другия денъ, 3 януарий. Следъ като се намѣри въпросътъ напълно изчерпанъ, пристъпи се най-сетне къмъ гласуване и всички еднородно гласуваха въ положителенъ смисълъ. Това стана на 3 януарий, на единадесетъ часа и двадесетъ минути преди обѣдъ, минута свещена и сждбоносна за единъ петвѣковенъ робъ. Дано тя, изхождаща отъ мрачното минало, озари бждещето съ щастие на страдалческия народъ! Това бѣ общъ сърдеченъ кликъ на членоветъ, които решаваха сждбата на народа. Разискванъ и въпросътъ, какво трѣбва да бжде въстанието, частично или повсемѣстно-стратегично, реши се да стане повсемѣстно-стратегично. Направи се още единъ прегледъ на действащитъ по настоящемъ войводи и колко такива сж още потрѣбни за деня на въстанието, за да вземе актъ отъ това Централниятъ комитетъ за по-нататъшно разпореждане. Постави се на разискване въпросътъ за начина на действуване въ голѣмитъ градове.“

Това решение не е посрещнато съ общи одобрения. Защото въ солунския конгресъ не само не присѣтствуватъ — по разни причини — представители на всички революционни околии, но отсѣтствуватъ дори и творцитъ и най-виднитъ ръководители на Организацията. Дамянъ Груевъ е още на заточение. Христо Матовъ, д-ръ Христо Татарчевъ и Пере Тошевъ сж амнистирани, но веднага изгонени въ България. По сжщото време въ София се намира и Гоце Дѣлчевъ.

Затова, Задграничното представителство на Организацията свиква на съвещание въ София всички по-видни организационни деятели, които се

намирахъ тогава въ България, за да се произнесахъ върху решението на солунския конгресъ. По време на тия съвещания се очертаватъ две рѣзки становища — за и противъ въстанието.

Иванъ Гарвановъ

Христо Матовъ се обявява за въстанието, като го подкрепя съ много свои доводи, а Гоце Дѣлчевъ сѣмта, че не сж настѣпили благоприятни условия за въстание, за което страната не е нито духовно, нито материално подготвена. Около гле-

дищата на двамата видни представители на Организацията се присъединяват и другитъ дейтели, нѣкои отъ които защитаватъ свои отсѣнки на различие.

Накрай се стига до компромисно решение за „партизански действия“.

*

Въ сжщностъ — както бележи и Христо Силяновъ въ книгата си — тия забележителни съвещания нищо не промѣнятъ и нищо не предотвратяватъ.

Защото солунското решение, взето по настояването особено на представителя на най-подготвения революционенъ окръгъ — Битолския — държело добра смѣтка за създаденото вече положение въ всички негови околии. Срѣдъ непрекъснатитъ афери и сражения, народътъ живѣе само съ мисълъ за деня на общата разплата и настоява тоя день да бжде опредѣленъ колкото е възможно по-скоро. Той губи търпение, избухва тукъ и тамъ, иска бързо да се разправи съ врага, не се вслушва вече въ съветитъ на волачитъ си за спокойно и мудро изчакване на събитията.

Самитъ ръководители настояватъ за въстание, защото непосредствено чувствуватъ каква опасностъ грози дѣлото, ако не се побърза съ единъ по-чувствителенъ ударъ противъ властта, която придобива все по-голямъ опитъ при преследването на организационнитъ сили.

Тѣ схващатъ много добре, че има предѣлъ на напрѣгането на тия сили и че има предѣлъ на времето, до когато тѣ могатъ да устоятъ на това напрѣгане. Минатъ ли се тия граници, може да се очаква най-лошото разпадане на тия сили — вътрешното, което настѣпва отъ само себе си, по-

ради безплодно изтощаване и загубване на въра
въ ръководството.

По-нататъшното развитие на събитията —
страшната сила, съ която се разгръща Илинден-
ския бунт въ цѣлия Битолски революционенъ
окръгъ — потвърждава доводитъ и предвижда-
нията на ония, които сж за въстание.

Духовната и материална подготовка на на-
селението — поради много причини — не върви
еднакво успѣшно въ всички окръзи и околии. Въ
солунскитъ и софийскитъ съвещания нѣкои отъ
участниците изхождатъ отъ личнитъ си разбира-
ния и мисловни построения, безъ да държатъ смѣтка
за действителността, която не познаватъ; други
градятъ заключенията си върху действителността,
но само върху оная частъ отъ нея, която тѣ по-
знаватъ и все пакъ предлагатъ общи разрешения.
Така се стига до онова компромисно споразумение
за „партизански действия“, което примирява гле-
дищата, но което не може да измѣни вече създа-
дената обстановка върху огромната организационна
плочъ въ Македония и Одринско, нито да даде
друга насока на по-нататъшното развитие на ра-
ботитѣ.

Вжтрешната организация започна своята дей-
ность съ цель да подготви поробеното население
за организиранъ бунтъ съ оржие въ ръка. На-
родътъ се готви, за да се вдигне единъ день въо-
ръженъ срещу вѣковния потисникъ и да извоюва
свободата си.

Онова, което започва на Илинденъ и про-
дължава презъ следващитѣ дни, седмици и месеци
е вече подготвено въ духа и съзнанието на насе-
лението, което чака само знакъ, за да го про-
яви съ съответни действия. Съвсемъ погрѣшно би
било да се мисли, че ръководството на Организа-

цията е могло по свое желание и намѣрение да възпира или засилва народната стихия. Следъ като сж направили всичко необходимо, за да подготвятъ народа за бунтъ и жертви, по-нататѣкъ организационнитѣ ръководители сж имали само една полезна възможность: да направляватъ мъдро и добре обмислено събуденитѣ народни сили, за да става изразходването имъ най-разумно и целесѣобразно.

Всѣки опитъ да бждатъ спрѣни и парализирани тия сили не би успѣлъ. Не би успѣлъ и всѣки опитъ да бждатъ поставени на тия сили задачи, които надхвърлятъ границитѣ на духовната и материалната имъ подготовка. Защото всѣка народна буна прилича на буреносенъ облакъ, който тежи отъ електричество и огнь. Ще настѣпи минута, когато тоя облакъ ще се превърне въ тътенъ и ослѣпителни свѣткавици и ще остави дълбоки следи по своя пътъ. Само така ще бжде изразходвано насѣбралото се електричество и черниятъ облакъ ще изчезне.

Има събития, на които човѣкъ поставя целта и основата и на които чертае и подготвя по-нататѣшното развитие, за което не престава да работи. Но щомъ бжде преминатъ известенъ предѣлъ, тия събития не зависятъ вече отъ желанията на човѣка и не се подчиняватъ на неговата воля: тѣхниятъ завършекъ настѣпва нѣкакъ отъ само себе, налаганъ отъ нѣкакво скрито действие на самото развитие.

Тѣкмо тоя предѣлъ е вече преминатъ, когато бива взето солунското решение и следъ това бива възприета софийската „поправка“.

СМЪРТЬТА НА ГОЦЕ ДЪЛЧЕВЪ

Гоце Дѣлчевъ е противъ солунското решение. За него въстанието е последенъ козъ въ ржцетъ на Организацията и той се бои да не би при още слабата подготовка на повечето окржзи, създаденото съ толкова трудъ и жертви дѣло да бжде разгромено безъ никаква полза за поробения народъ.

Затова, следъ състоялитъ се въ София съвѣщания, той заминава въ Македония съ надежда, че ще успѣе да убеди Централния комитетъ въ правотата на своитъ разбирания. Гоце Дѣлчевъ смѣта, че докато се стигне до една пълна подготовка на всички окржзи за повсемѣстно, масово народно въстание и докато се представятъ най-благоприятнитъ условия отъ вътрешно и външно естество за неговото обявяване, най-полезно би било да се предприематъ нападения отъ страна на четитъ върху аскерски отдѣления и атентати отъ страна на решителни момци по желѣзопѣжнитъ линии и държавнитъ учреждения. Но всичко това да се върши далече отъ българското население, което не трѣбва да се излага на турскитъ преследвания и жестокости. Изобщо, да се хвърли цѣло Турско въ анархия, да се разклати царството на султана, да се направи положението нетърпимо понататкъ. И по тоя начинъ да се заставятъ ония, които въ името на всевъзможни свои интереси треперятъ надъ едно варварско статукво, да предприематъ, пакъ въ името на тия си интереси, промѣна къмъ една по-човѣшка наредба.

И за да докаже нагледно голѣмата полза отъ действията, за които се застъпва, Дѣлчевъ извършва съ своята, Демиръ-хисарската и Драмската чети единъ голѣмъ динамитенъ атентатъ: на 18 срещу 19 мартъ бива вдигнатъ въ въздуха голѣмиятъ же-

лѣзопжтенъ мостъ при Ангиста по линията Цариградъ-Солунъ, бива разрушенъ близкиятъ до него тунелъ, биватъ повредени на едно мѣсто релситѣ и скжсани на две мѣста телеграфнитѣ жици.

Следватъ други атентати, извършени отъ други чети — едни сполучливи, други не. Все пакъ тѣ се оказватъ решително сръдство за борбата съ врага: не само че му причиняватъ голѣми материални загуби, но създаватъ сжщо тревога и несигурностъ, които излагатъ още повече изложената вече предъ външния свѣтъ империя. Но надеждата, че ако атентатитѣ се извършватъ въ мѣста съ чуждо население българитѣ нѣма да страдатъ, не се сбжда: следъ атентата при Ангиста, 10 села въ Драмско и Неврокопско биватъ подложени на страшни изтезания.

*

На Велики четвъртъкъ вечерята, на солунската гара спира влакътъ, който идва отъ Цариградъ. Отъ едно третокласно купе съ другитѣ пътници слиза и единъ селянинъ отъ кукушкитѣ села. Той е облѣченъ въ потури, опасанъ съ широкъ червенъ поясъ и съ фесъ на главата. Въ ржката си носи кошница съ червени яйца и се спира съ добродушна усмивка предъ „колджиитѣ“, които искатъ да провѣрятъ дали не носи контрабанденъ тютюнъ. Той имъ предлага да си взематъ отъ червенитѣ яйца, тѣ съ удоволствие преполовяватъ кошницата и следъ това го пускатъ непретърсенъ да влѣзе въ града. А въ червения му поясъ има два заредени револвера.

Сжщата вечеръ Иванъ Гарвановъ беседва съ тоя селянинъ въ квартирата си. А на следния день Гоце Дѣлчевъ се срѣща съ Дамянъ Груевъ, който се връща отъ Подрумъ-кале. Двамата създатели на Организацията разглеждатъ солунското решение.

И въ тоя случай, и при разискването на тоя сждбовенъ въпросъ, Дамянъ Груевъ е вѣренъ на себе си, не се губи въ много разсждения и критики: следъ като има вече едно решение и следъ като съ него се е създадо едно ново положение, най-разумно и най-полезно би било да бжде испол-

Гоце Дѣлчевъ

зувано малкото останало време за една по-пълна и по-здрава подготовка.

Двамата вѣрни приятели, двамата свѣтли апостоли на светото освободително дѣло разискватъ съ оправданата загриженостъ на създатели и първи водачи голѣмия въпросъ за вѣстанието и се раз-

дѣлятъ напълно единодушни върху онова, което имъ предстои да правятъ въ зависимостъ отъ заключението, до което сж стигнали. Груевъ най-добре знае до кжде е стигнала подготовката на околитѣ отъ Битолския окржгъ и предпочита едно въстание въ тѣхъ, отколкото общо разстройство и разложение, като не отхвърля четническитѣ действия и терористичнитѣ акции въ другитѣ окржзи. А Дѣлчевъ, който се бои, че може да бжде изиграна безъ полза най-добрата и при това последна карта на Организацията съ едно неуспѣло въстание, се съгласява, при невъзможността да бжде отмѣнено взетото решение, да подготви, до колкото е възможно, за известни действия и Сѣрския окржгъ.

Така, следъ срещата между Груевъ и Дѣлчевъ, на окржитѣ се предоставя да направятъ кжде каквото е възможно.

*

Гоце Дѣлчевъ, най-пламенниятъ и най-възторженъ между всички първенци на Организацията, веднага напуска Солунъ и нарежда да се събератъ по Гергьовденъ на Али-Ботушъ всички чети отъ Сѣрския окржгъ, за да разискватъ върху участието на окржга въ предстоящитѣ събития.

На пжтъ за Али-Ботушъ, на 19 априлъ, Дѣлчевъ стига съ четата си въ село Баница, недалечъ отъ Сѣръ. Въ сжщото село сж и четитѣ на Димитъръ Гушановъ и Георги Бродалията. Поради предателство, направено отъ Юда, който остава неизвестенъ и до сега, на 20 априлъ презъ нощта Баница бива обсадена, а рано на 21 започва претърсването на кжщитѣ. Заедно съ другаритѣ си, Дѣлчевъ напуска кжщата въ която е нощувалъ, преди да стигнатъ до нея претърсвачитѣ. Отъ тамъ

той и четниците се преместватъ въ една плѣвня накрай селото, но веднага баватъ забелязани. Започва сражение. Още въ началото Гоце Дѣлчевъ бива олученъ въ гърдитъ и пада мъртавъ. Боятъ продължава повече отъ 15 часа. Другаритъ на Апостола не позволяватъ на врага да се доближи до безжизнения му трупъ. Заедно съ Дѣлчевъ въ Баница падатъ още войводата Димитъръ Гушановъ и петима четници.

Македония и Одринско сж въ страхотенъ кипежъ и всѣки день просторътъ имъ се оглася отъ залповетъ на ожесточени бойове, въ които падатъ скжпи жертви. Но смъртта на незамѣнния Апостолъ и водачъ изтрѣгва мжчителенъ стонъ отъ сърдцето на роба, който получава и тая дълбока рана, безъ да престане да се готви за страшния двубой.

ВЪ СМИЛЕВО УСТАНОВЯВАТЪ ПЛАНА НА ВЪСТАНИЕТО

Отъ Солунъ Дамянъ Груевъ заминава за Битоля и отъ тамъ за родното си село Смилево. Тамъ е свиканъ конгресъ на Битолския революционенъ окржгъ, за да изработи плана на въстаническитъ действия.

Следъ срещата си съ Гоце Дѣлчевъ, прямиятъ и решителенъ Груевъ, който никога не се колебае и не губи време да мисли и да се вайка върху създадени вече положения, начертава понататъшната си дейность и съ присжщата му упорита настойчивость се заема веднага съ осжществяването ѝ.

Въстание въ Битолския окржгъ ще има. Времето до неговото обявяване презъ лѣтото е много кратко и затова не трѣбва да се губи нито день

въ бездействие. Тая е причината, за да бърза Груевъ въ Смилево, дето го очакватъ съ нетърпение не само съселянитъ му, но и много организационни работници отъ всички околии на окръга.

*

Смилево е едно отъ македонскитъ селища, които презъ илинденскитъ дни, съ пламенния си духъ, съ невѣроятната си решителность и дързость и съ чудната си готовность за жертви създадоха величието на Илинденския подвигъ.

Сгушено въ пазвитъ на чаровната Бигла планина, съ богати и удобни кжши, строени отъ заможни стопани-гурбетчии, Смилево прилича на нѣкакъвъ приказенъ градъ отъ времето на великия царъ Самуила, а жителитъ му сякашъ сж найчисти негови потомци съ забележителната си духовна и физическа хубость.

Презъ днитъ, когато въ Смилево започватъ да се събиратъ организационнитъ ръководители, войводи и четници, за да решатъ въ едно общо събрание кога и какъ да стане въстанието въ Битолския окръгъ, селото сякашъ се откъсва отъ останалия свѣтъ и заживява въ нѣкакъвъ невѣроятенъ унесъ и нетърпеливъ копнежъ по свободата, която съ всѣки изминатъ день става все по-близка, все по-действителна, превърната отъ мечтитъ на смилевци едва ли не въ прекрасна самодива, която трѣбва да се догонва въ тъмнитъ, магьосани дебри на потайната Бигла планина.

А когато въ селото се разнася вестъта, че заточеникътъ отъ Подрумъ-кале се връща, че първиятъ синъ на Смилево иде не за да почива и да възстановява силитъ си, а за да обмисли и реши заедно съ тѣхъ кога да развѣятъ знамето на бунта и да тръгнатъ на бой съ потисника, и смилевци

и гости се забравятъ отъ радостъ и устройватъ на Груевъ посрѣщане, което го разтърсва съ страшната сила на проявената обичъ и преданостъ.

Дали това сж излияния на плачлива сентименталностъ, проявени отъ измжчени въ непрекъснати тревоги люде предъ единъ силенъ мжжъ, къмъ когото сж устремени плахитѣ имъ надежди? Или това е неудържимъ избликъ на радостъ и желание у съзнателно вече подготвени и решени борци, които посрѣщатъ изпитания си водачъ, за да ги поведе напредъ?

Докато заседава конгресътъ, Смилево изживява най-хубавитѣ си дни въ нѣкаква омая, която е пленила здраво душитѣ на смилевци и която ръководи всичкитѣ имъ действия като въ нѣкой хубавъ сънъ. Подъ величествената сѣнка на вдъхновяващата Бигла, селото, въ което се решава близката участъ на Втория революционенъ окръгъ, прилича на затворена крепостъ, около която бдятъ и пазятъ невидими сили. Това сж въоръженитѣ мже на Смилево, които вжтре въ селото и вънъ отъ него, покрай пжтища и пжтеки, чакъ до Битоля и околнитѣ села, день и нощъ пазятъ ръководната бойна сила на славния окръгъ, събрана да решава тежка задача.

*

Презъ сжщото време Груевъ бърза да приключи съ дългитѣ разисквания и спорове въ конгреса и да стигне до единъ положителенъ резултатъ.

Конгресътъ започва работата си на 17 априлъ. Груевъ представлява Централния комитетъ на Организацията, а А. Лозанчевъ, Г. Пешковъ и Г. п. Христовъ — Битолския окръженъ комитетъ. Въ конгреса заседаватъ районитѣ: Битолски, Демиръ-

Хисарски, Крушовски, Кичевски, Прилепски, Ресенски, Лерински, Костурски и Охридски. Въ работитѣ на конгреса взима участие и Борисъ Сарафовъ като ревизоръ на четитѣ.

Отъ докладитѣ по състоянието на районитѣ се оказва, че цѣлиятъ Битолския окръгъ разполага съ 8 — 9 хиляди пушки: Охридско — 1500, Костурско — надъ 1000, Ресенско — 960, Кичевско — 540 и пр. Най-неподготвенъ се оказва Прилепскиятъ районъ, който има много малко и не съвсемъ годни пушки.

При разискванията и тукъ започватъ спорове, както въ Солунския конгресъ, за и противъ въстанието. Подготвенитѣ райони искатъ въстание, а неподготвенитѣ се обявяватъ противъ всѣкакви масови акции. Най-после Груевъ обяснява, че е само губене на време да се разисква единъ разрешенъ вече въпросъ: въстание ще има, но трѣбва да се реши какво въстание да се направи и кога, а сжщо какъ да се използва времето до въстанието.

Едва сега конгресътъ започва полезната си работа.

Бива избранъ Главенъ щабъ на въстанието отъ трима членове: Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Атанасъ Лозанчевъ съ замѣстници: Г. п. Христовъ, П. Ацевъ и Л. п. Трайковъ. Задачата на щаба е да ръководи подготовката на въстанието и действията презъ самото въстание.

Конгресътъ предоставя на Главния щабъ да опредѣли, следъ като се споразумѣе съ Централния комитетъ на Организацията и съ другитѣ революционни окръжи, датата на въстанието, което въ никой случай не трѣбва да бжде обявено порано отъ юлий.

Отново започватъ спорове около въпроса: какво да бжде въстанието — масово или парти-

занско. Решаватъ въстанието да бжде партизанско. Въоръженитѣ мже на всѣки районъ образуватъ чети отъ по 30—40 бойци. Тия чети действуватъ така, че дейността имъ да не ангажира цѣлото население. При голѣми акции, за които сж необходими по-голѣми сили, отъ четитѣ се съставятъ отреди. Следъ извършване на акцията, отрядтъ се разпада на съставнитѣ си части и четитѣ се раздѣлятъ.

Смѣтало се е, че така населението ще може да се позапази и въстанието да трае по-дълго време.

Решаватъ сжщо надъ мирното турско население да не бждатъ допускани никакви изстѣпления и да се щадятъ турскитѣ села, но само ако и българскитѣ села бждатъ щадени отъ турцитѣ.

Властта въ районитѣ взематъ горскитѣ началства. Тѣ биватъ задължени да раздѣлятъ районитѣ си на центрове и да избератъ центрови войводи, които да прекаратъ курсъ по военна подготовка. За ръководители на тия курсове биватъ назначени офицери и подофицери отъ българската войска, постѣпили въ редоветѣ на Организацията, за да се борятъ и умиратъ за свободата на поробенитѣ българи.

До колко решенията и наредбитѣ на конгреса въ Смилево биватъ изпълнени така, както сж били замислени, ще видимъ по-нататѣкъ. Въ всѣки случай, предвестницитѣ на бурята, която наближава, ставатъ все по-многобройни и по мрачното небе на Македония започватъ все по-често да пламватъ свѣткавици, страхотниятъ пожаренъ блѣсъкъ на нѣкои отъ които достига далече вънъ отъ границитѣ на Турция.

СТРАХОТНИ АТЕНТАТИ ВЪ СОЛУНЪ

Въ самото навечерие на Смилевския конгресъ, на 16 априлъ вечеръта, клонътъ на „Огоманска банка“ въ Солунъ бива вдигнатъ съ динамитъ въ въздуха. На 15 априлъ сутриньта, като внушителенъ уводъ на драмата, която ще изживѣе Солунъ презъ страшнитѣ априлски дни, на излизане отъ солунското пристанище, бива разрушенъ, пакъ съ динамитъ, френскиятъ пжтнически параходъ „Гвадалквивиръ“.

И двата атентата сж дѣло на млади македонски българи, на така нареченитѣ „гемиджии“.

*

За тѣхния подвигъ, който нѣма равенъ на себе си въ никое друго освободително движение, е писано много.

Смѣта се, че „гемиджиитѣ“ се оформяватъ идейно подъ влиянието на свои другари отъ княжеството, които на свой редъ въ Женева се оформяватъ въ кръговетѣ на рускитѣ революционери.

Но руската революционна книжнина не създава отъ солунскитѣ динамитари анархисти, нихилисти или социалъ-демократи, които мислятъ, спорятъ или отиватъ да мратъ за бждешето на човѣчеството. Цѣльта на тѣхния животъ е ясна, категорична: да се борятъ за свободата на своя народъ. Тая цель тѣ носятъ въ съзнанието и въ душитѣ си съ твърдостъ на люде, които сж решили единъ предварителенъ сждбовенъ въпросъ: въ борбата, която водятъ, да пожертвуватъ и себе си.

Поставили своята цель и разрешили въпроса за своя животъ, тѣ търсятъ жадио, неуморно знанието и опита на други революционни движения, за да могатъ да използватъ силитѣ си и да нана-

сятъ ударитъ си както би било най-полезно за дѣлото, на което служатъ. „Гемиджиитѣ“ се оказватъ твърди фанатици, съ своя философия и отношение къмъ проблемитѣ, които ги вълнуватъ. Тѣ сж готови дори да пролѣятъ кръвъ, но да не допуснатъ вмѣшательство и влияние на други въ своята работа. Тѣхното остро и ревниво чувство за самостоятелност ги изправя често не само срещу другаритѣ имъ отъ Женева, но и срещу самата Вътрешна организация.

Мнозинството отъ „гемиджиитѣ“ сж отъ Велесъ и нѣма никакво съмнение — както бележи въ книгата си Христо Силяновъ — че особенитѣ индивидуализмъ, който е свойственъ на велешани, е въздействувалъ и е далъ отпечатъкъ върху тѣхната дейностъ, въ която има сжщо много само-надѣяностъ и своенравностъ.

Но тѣхната нравствена мощъ, върху която е изградено и величието на подвига имъ, не може да се обясни само съ младежкия имъ идеализмъ и съ велешкия имъ индивидуализмъ. Има нѣщо друго, нѣщо постоянно и неотразимо, което подхранва тая тѣхна нравствена сила и въ последнитѣ часове на тѣхния животъ я превръща въ свѣтла победа на духа надъ всички ужаси на смъртта. Дейността на солунскитѣ динамитари е немислима вънъ отъ кръга на нравствената сжщностъ на македонското освободително дѣло.

Подето съ устремъ и смайваща готовностъ за всички възможни жертви въ името на свободата, това дѣло започва неусѣтно да въздействува общо върху духа и волята на поробения народъ, който се подготвя за какви ли не подвизи. Срѣдъ създадената обща обстановка на бунтовенъ кипежъ, когато свободата не изглежда вече далеченъ блѣнъ, а близка, предстояща действителностъ, започватъ

да се вдъхновяватъ и проявяватъ — като пред-
вестници на идващата буря — най-решителнитѣ и
най-нетърпеливитѣ. Въ дѣлата имъ е вложена тѣх-
ната личностъ съ всички нейни особености, но въ
тия дѣла сж вложени сжщо духътъ и волята на
народа, срѣдъ който тѣ работятъ и се борятъ.
Сандо отъ щипско Ново-село, Дине Абдурамана,
Орцето и всички други безсмъртни рицари на
македонската освободителна борба не правятъ из-
ключение отъ тоя законъ за всестранното и много
сложно въздействие на народното цѣло върху еди-
ницитѣ и групитѣ.

*

Въ групата на „гемиджиитѣ“ влизатъ Йорданъ
п. Йордановъ (Орцето), Константинъ Ив. Кирковъ,
Димитъръ Мечевъ, Тодоръ Органджиевъ, Илия
Тръчковъ, Тодоръ Богдановъ, Георги Богдановъ,
Владимиръ Пинговъ, Илия п. Йордановъ и Миланъ
Арсовъ — всички отъ Велесъ, Павелъ П. Шатовъ
отъ Кратово, Марко Ив. Бошнаковъ отъ Охридъ
и други. Всички сж на 18 до 22 години. Само
Мечевъ и Бошнаковъ сж по-възрастни и влизатъ
въ групата по-късно, следъ като сж работили въ
Вжтрешната организация.

Ядрото на тая група се състои отъ Йор. п.
Йордановъ, К. Ив. Кирковъ, Т. Богдановъ, Ил.
Тръчковъ, Вл. Пинговъ и други, които сж ученици
въ солунската гимназия. Достоенъ, мълчаливо при-
знатъ, водачъ на „гемиджиитѣ“ е Орцето.

По онова време — въ навечерието на Илин-
денското въстание — въ мъжката реална гимназия
въ Солунъ сж събрани младежи отъ всички маке-
донски краища. Тѣ се явяватъ въ гимназията и въ
пансиона при нея съ особеноститѣ на мѣстата, отъ
дето идватъ. Но скоро биватъ завладявани отъ

единъ силенъ революционенъ духъ, който ги обединява около върховната целъ — свободата. За това работятъ мнозина отъ учителитѣ — видни работници на Организацията, начело съ Иванъ Гарвановъ.

Общиятъ духъ вълнува и велешанчетата. Но все пакъ тѣ се дърпатъ настрана отъ другитѣ, всѣкога заедно, за да си шушукатъ и да манифестиратъ, другарството и предаността си едни къмъ други.

За тѣхъ, както и за другитѣ ученици, както за цѣлия народъ, най-важниятъ въпросъ е изясненъ: необходима е борба, необходими сж жертви за освобождението на Македония и Одринско. Но „гемиджиитѣ“ не сж доволни отъ дейността на Вътрешната организация. Възхищаватъ се отъ дѣлата на нейни първенци като Груева и Дѣлчева, но къмъ мнозинството отъ ръководителитѣ ѝ изпитватъ недовѣрие. Подържатъ връзки съ организацията, но не вѣрватъ, че нейнитѣ водачи ще могатъ да подготвятъ народа за общо въстание.

Затова, носени на крилата на своя младежки идеализъмъ, на своята младежка решителностъ и самоувѣреностъ, тѣ търсятъ нови начини за борба, които биха дали бързи, положителни резултати. Постепенно и подъ въздействието на арменската революционна практика, тѣ се установяватъ решително върху началото, че за свободата на Македония най-важна роль може да изиграе македонската интелигенция. Тя трѣбва да бжде всѣкога готова за саможертва и да започне смѣли и страшни терористични акции противъ европейския капиталъ въ Турция — най-опасенъ крепителъ на потисника и на материалната му сила. Въ това отношение тѣ мислятъ като Гоце Дѣлчевъ.

И следъ като си измислятъ името „гемид-

жиин“ (споредъ Ст. Аврамовъ то значи група люде, които сж се простили съ живота и сж пустнали лодката си въ бурно море: тя или ще стигне благополучно до отсрещния брѣгъ или ще се разбие въ скалитѣ), започватъ трескаво да се готвятъ, за да приложатъ на дѣло разбиранията си.

*

Орцето и другаритѣ му, естествено, избиратъ Солунъ за арена на своитѣ динамитни атентати, отъ които трѣбва да се стресне цѣлъ свѣтъ. Солунъ е голѣмъ пристанищенъ градъ, международно срѣдище, дето се кръстосватъ интереси отъ най-различно естество и дето чуждиятъ капиталъ — между всички други европейски предприятия въ града — е представенъ най-чисто и типично отъ клона на „Отоманска банка“ — кредитенъ институтъ съ европейски капитали, създаденъ за да кредитира турската държава.

Солунскиятъ клонъ на „Отоманска банка“ — голѣма, хубава и стилино издържана сграда — се издига въ центъра на града, непосредствено до католическата църква и френския колежъ за девици и близо до австрийската поща и хотела „Бошнякъ-ханъ“ — свѣрталище на организационни деятели, когато идватъ въ Солунъ по работа.

Тъкмо тая сграда на „Отоманска банка“ въ Солунъ „гемиджитѣ“ решаватъ да вдигнатъ въ въздуха съ динамитъ, който поставятъ въ основитѣ ѝ.

Подготовката на тоя атентатъ продължава доста време, защото срѣща голѣми прѣчки и трудности. Необходими сж пари, необходимъ е динамитъ, необходими сж и още много други нѣща, за да стигне взривътъ подъ основитѣ на зорко пазената банка. Презъ всичкото време на тая под-

готовка, „гемиджиитѣ“ ожесточено спорятъ съ Централния комитетъ на Организацията, особено съ Гарвановъ, който се мъчи да склони по единъ или другъ начинъ атентаторитѣ да се откажатъ или поне да отложатъ изпълнението на акцията си, защото предивременниятъ ударъ може да разстрои всички мѣрки и усилия на Организацията въ връзка съ подготвяното въстание.

Много мъчителна и трагична поради своята безизходностъ е тая борба — която се води глухо, въ пълна тъмнина, задъ гърба на властта — особено за организационнитѣ водители. Тѣ сж почти безпомощни, защото не желаятъ да вдигнатъ ръка противъ заклетитѣ динамитари, които работятъ и сж готови да се жертвуватъ за целта, която преследва и Организацията. Освенъ това, тѣ сж убедени, че дори и да посегнатъ върху нѣкого отъ „гемиджиитѣ“, другитѣ нѣма да се стреснатъ, а ще продължатъ работата си още по-ожесточено. Затова увещанията не преставатъ.

•

Най-после на Велика сжбота Орцето отива при Гарвановъ и го предупреждава да взематъ мѣрkitѣ, които смѣтатъ за необходими, защото тѣ сж готови и решени вече да действуватъ. Между силния и властенъ мъжъ, какъвто е председателътъ на Централния комитетъ на Организацията и между не по-малко силния и властенъ младежъ, какъвто е водачътъ на „гемиджиитѣ“, избухва пакъ буенъ споръ, който сега вече не довежда до никакъвъ резултатъ. Орцето си отива, следъ като заявява още веднажъ, че тѣ вече ще действуватъ.

Въ сжщностъ, за какви действия е ставалъ въпросъ?

За вдигане въ въздуха на „Отоманска банка“, подъ чиито основи били вече поставени десетки килограма нобеловъ динамитъ.

Отъ избата на единъ дюкянъ, който е срещу банката, бива прокопанъ каналъ, който стига подъ основитѣ ѝ. Едновременно, подобенъ каналъ копаятъ въ Цариградъ, подъ тамошната „Отоманска банка“, представители на женевската група, заедно съ които работи известно време и П. Шатевъ. Цариградскиятъ каналъ бива откритъ отъ полицията и атентатътъ — осуетенъ. Въ Солунъ прокопаването спира, но следъ известно време започва отново отъ избата на другъ дюкянъ.

Тоя дюкянъ бива наетъ отъ Марко Ив. Бошнаковъ, който нарежда въ него една образцова бакалница. Бакалницата търгува, а подъ нея съзаклятниците като къртици усилено дълбаятъ тунела, който трѣбва да ги изведе подъ основитѣ на банката. Изкопаваната прѣстъ бива натѣпквана въ избата на дюкяна.

Презъ мартъ каналътъ е готовъ и динамитътъ поставенъ подъ основитѣ на банката.

Нѣкои тревожни обстоятелства каратъ „гемиджиитѣ“ да бързатъ, защото се боятъ, че намѣренията имъ може да бждатъ разкрити и осуетени. Работници започнали да копаятъ за нѣкаква поправка въ канализацията на банката и съзаклятниците се изплашватъ да не би тѣ да попаднатъ на тѣхния каналъ. Затова решаватъ да действуватъ следъ великденскитѣ празници.

Въ Солунъ се събиратъ 7—8 „гемиджии“. Само за толкова отъ тѣхъ има „работа“ и бомби за действията, които предстоятъ.

Единъ день тѣ се събиратъ вънъ отъ града и въ тоя общъ последенъ съветъ изработватъ подробно своя планъ на действие и си разпредѣлятъ

ролитъ въ драмата, която скоро ще се разиграе въ столицата на Македония. Накрай поставятъ на разискване още веднажъ и единъ въпросъ, по който изобщо не се говори, защото е отъ естество, което засѣга цѣлата сжщностъ на човѣка, съ всичкитъ му слабости.

Въпросътъ е: иматъ ли право „гемиджиитъ“ да надживѣятъ своето дѣло или сж длъжни да загинатъ срѣдъ трѣска на разрушенията, които ще предизвикатъ? Започватъ разисквания за и противъ. Орцето, Кирковъ и Мечевъ сж крайни, непримирими по тоя въпросъ.

*

На 16 априлъ вечеръта, голѣмиятъ пристанищенъ градъ никакъ не подозира каква адска, изпълнена съ непоносими кошмари нощъ го очаква. Все пакъ отъ предния денъ още солунчани живѣятъ съ свити отъ страхъ сърдца поради нѣщо тревожно, което се носи въ въздуха, което тѣ чувствуватъ, но не могатъ да опредѣлятъ. Защото Орцето и другаритъ му, преди да разгнать драмата на 16 априлъ вечеръта, като добри режисьори, започватъ още на 15 преди обѣдъ съ единъ внушителенъ уводъ.

Денътъ е слънчевъ и топълъ. Водитъ на залива сякашъ спятъ, толкова сж спокойни. Въ пристанището, край кейоветъ сж наредени голѣми и малки пжтнически и товарни кораби. Къмъ обѣдъ сирената на единъ отъ тѣхъ забучава продължително. „Гвадалквивиръ“ — собственостъ на френското параходно дружество „Месажери маритимъ“ — който преди нѣколко дни е стоварилъ муниции за турската войска, се отдѣля отъ кея, дето е акустиралъ, и бавно се насочва къмъ изхода на пристанището. И когато изминава Малкия Карабурунъ,

страхотенъ трѣсъкъ — който бива чутъ и въ града — разтърсва парахода. Бързо огромни пламъци се показватъ отъ неговата вътрешностъ и започватъ да го обхващатъ отъ всички страни.

Въ града се разнася свѣткавично: въ залива, задъ Малкия Карабурунъ, се е подпалилъ и гори голѣмъ пѣтнически параходъ. Такива гледки сж рѣдкостъ и солунчани започватъ да се тѣлпятъ по крайбрѣжната улица, за да наблюдаватъ горящия като факла корабъ. Онова, което се представя предъ погледа имъ, е действително незабравимо: оттатъкъ Малкия Карабурунъ огроменъ черенъ стълбъ димъ се е възвисилъ къмъ чистото синьо небе и отъ време на време въ него проблѣсватъ като свѣткавици червени огнени езици. Въ дѣсно Олимпъ откроява величествената си снага, а въ лѣво Голѣмиятъ Карабурунъ се е впилъ дълбоко въ морската ширь, сякашъ изполински мечъ брани Солунското пристанище отъ ненадеенъ ударъ.

Какво се е случило?

Полицайтъ, които оглеждатъ запаления параходъ, бързо заключватъ: избухнали сж парнитѣ котли! Но френскиятъ консулъ въ Солунъ и чиновници отъ агенцията на „Месажери маритимъ“ не сж на това мнение. Въ корпуса на „Гвадалквивиръ“ зѣе страшна половинметрова дупка, която не би могло да бжде причинена отъ избухването на котлитѣ. Французитѣ настояватъ, че корабътъ е жертва на атентатъ.

Сваленитѣ отъ „Гвадалквивиръ“ пѣтници биватъ отведени въ агенцията на параходното дружество, дето взиматъ имената имъ и имъ казватъ да отидатъ на другия день, за да получатъ паритѣ за билетитѣ си. На следния день френскиятъ консулъ съобщава на властта, че само единъ отъ пѣтниците, на име Георги Манасовъ, не се е явилъ

въ агенцията, за да получи паритѣ си. Полицията нарежда по всички гари и влакове да бждатъ провѣрени грижливо пжтниците и ако между тѣхъ се окаже Георги Манасовъ, да бжде задържанъ. Манасовъ бива откритъ и арестуванъ на скопската гара и на 17 априлъ вечерта отведенъ въ Солунъ. Оказва се, че Георги Манасовъ е Павелъ Шатевъ.

Вечерта на 15 априлъ по желѣзопжтната линия Цариградъ—Солунъ, между старата и новата гара, бива извършенъ динамитенъ атентатъ върху минаващъ влакъ. Авторы сж Дим. Мечевъ, Ил. Тръчковъ и М. Арсовъ. Разрушенията сж незначителни. Само локомотивътъ бива слабо повреденъ. Но моралниятъ ефектъ и отъ това неуспѣло инакъ нападение е голѣмъ. И властъ, и гражданство въ Солунъ сж вече твърдо убедени, че е започнала да действува страшната невидима ржка на Организацията.

На 16 априлъ градътъ продължава своя всѣкидневенъ животъ. Но спокойствието му е само привидно. Тревогата отъ предния день се засилва. Всички усѣщатъ, че нѣщо се готви и съ трепетъ очакватъ да се разрази буря. Голѣми чужди вестници сж писали вече, че македонскитѣ революционери подготвятъ атентати противъ европейски предприятия въ Турция и ето че писаното отъ тѣхъ започва да се сбждва. Всички предчувствуватъ, че градътъ става арена на нѣкаква исполинска борба, единъ отъ враговетѣ въ която е невидимъ и затова двойно по-страшенъ.

Деньтъ на 16 априлъ си отива спокойно. Надъ Солунъ се спуска късниятъ пролѣтенъ здрачъ. Улицитѣ на центъра свѣтятъ подъ приятнитѣ бѣли лжчи на лампитѣ съ свѣтиленъ газъ.

По нѣкое време, съвсемъ неочаквано, сякашъ зълъ духъ угасва всички тия лампи и центърътъ на

Солунъ потъва въ мракъ. Прозорцитѣ на кжцитѣ потреперватъ отъ силенъ взривъ. На различни промеждутъци следватъ други взривове съпроводжани отъ пушечни изстрели. Въ тъмнината се носи глъчъ на изплашени люде, които тичатъ. По-късно по неравния калдъръмъ на улицитѣ се зачуватъ отмиренитѣ стъпки на войскови отдѣления, които бързатъ.

Съ разтуптѣно сърдце голѣмиятъ градъ очаква нѣщо още по-страшно. И то идва. За мигъ стѣклата на прозорцитѣ пламватъ, по улицитѣ пробѣгва червена свѣткавица и адски грохотъ разлюлява града. Пушечнитѣ изстрели зачестяватъ и отъ време на време заедно съ тѣхъ избухва и по нѣкой силенъ взривъ. Сякашъ Сатаната е решилъ да създаде и на земята единъ адъ!

Какво става?

Къмъ осемъ и половина часа вечерята Кирковъ разрушава съ мелинитѣ желѣзнитѣ тръби на свѣтилия газъ, които минаватъ подъ моста при Сѣрската гара. Тоя е уговорениятъ знакъ за действие. Всички „гемиджии“ сж по мѣстата си и чакатъ градътъ да се скрие въ мракъ, за да започнатъ една сложна и страшна игра съ смъртта.

Орцето е запазилъ за себе си най-важниятъ ударъ презъ тая нощъ: той се е затворилъ въ избата на бакалницата и чака да изгасне освѣтлението на улицата, за да запали фитилитѣ на адскитѣ машини, които ще вдигнатъ банката въ въздуха.

Той стои правъ срѣдъ чувалитѣ и сандѣшитѣ, които сж пълни съ изкопана отъ канала прѣстъ, не отдѣля погледъ отъ бѣлото пламъче на отсрещната улична лампа, която вижда презъ прозорчето на избата, и напръга слухъ.

Вече е нощъ, шумътъ въ голѣмия градъ постепенно замира — Солунъ се готви за почивка.

Орцето различава вече ясно бързитѣ стѣпки на отдѣлни люде, които минаватъ покрай дюкяна. Отъ време на време до него достигатъ плачливитѣ звуци на нѣкаква мелодия, която свири оркестърътъ въ бирария „Коломбо“. Това го дразни, защото време ли е за музика и нѣжности?

Нѣма по-страшна мжка отъ мжката на очакването, когато човѣкъ престава да живѣе като другитѣ, когато престава да мисли и да чувствува като тѣхъ и когато се превръща въ нѣкаква тревожна сжщностъ, която изтрѣпва при всѣки звукъ и при всѣка промѣна въ свѣтлината или въ мрака, които я окръжаватъ.

Тая мисълъ минава смжтно презъ ума на Орцето, когато почти едновременно уличната лампа изгасва и се чува силенъ, но далеченъ взривъ. Сега вече е настѣпило време Орцето да изиграе своята голѣма роля въ драмата, която е поставилъ заедно съ другаритѣ си върху голѣмата солунска сцена и чието действие токущо е започнало.

Безъ да губи нито мигъ, Орцето отмиѣства два-три отъ сандѣцитѣ и махва нѣколко отъ дѣскитѣ на пода, които се оказватъ подвижни. Отваря се не много широка и дълбока дупка, въ дъното на която мжждѣ пламъчето на поставена въ фенеръ свѣщъ. Орцето скача леко долу, взима фенера и трѣгва напредъ по изкопания въ земята проходъ. Тукъ почти нѣма въздухъ, влажно е и се носятъ тежки миризми отъ близкия уличенъ каналъ. Орцето едва диша и свѣщътъ едва гори.

Тунелътъ завършва съ нѣкаква не много голѣма кръгла площадка. Когато стига тамъ, Орцето оставя фенера и разглежда бързо три продълговати кутии, отъ които се подаватъ три дълги фитили. Той запалва фитилитѣ отъ свѣщътъ въ фенера и ги опва прави. Спира за мигъ, за да се увѣри, че

горятъ добре. Тритѣ пламъчета свѣткатъ бавно, но положително пълзятъ къмъ кутинтѣ. Тѣхната слаба и трепкаща свѣтлина едва-едва озарява странната обстановка на мрачното подземие и още по-странния образъ на човѣка, който съ горящи очи следи колебливитѣ пламъчета, сякашъ е нѣкой алхимикъ, който подготвя неவிждано чудо.

Орцето се връща въ дюкяна, смѣква окаляната връхна дреха, поставя на главата си алень фесъ и пакъ се ослушва. На улицата е тихо, оркестърътъ на „Коломбо“ сѣщо не се чува. Тогава той вдига внимателно ролетката, излиза вънъ, пакъ я спуска, прекосва улицата и трѣгва покрай голѣмата и красива сграда на банката. Уличнитѣ фенери не горятъ, но е доста свѣтло, защото нощта е ясна.

Когато стига предъ входа на банката, който води за горния етажъ, дето живѣе директорътъ съ семейството си, Орцето изведнажъ спира, сякашъ е поразенъ отъ нѣщо неочаквано. Поглежда нагоре. Нѣкои отъ прозорцитѣ на жилищния етажъ свѣтятъ...

Има мигове въ живота на човѣка, когато той се изправя дълбоко смутенъ срещу самия себе, срещу всичко онова, което е изповѣдвалъ като безпогрѣшна догма; когато не може да се познае и когато свѣтлината на нѣкаква нова истина поставя въ сѣнка всички други истини на душата му.

Ето го и Орцето предъ единъ такъвъ мигъ въ своя животъ. Той е синъ на единъ поробенъ народъ, който страда и гине, защото неговиятъ потисникъ намира всѣкаква подкрепа у други ужъ цивилизовани и културни народи. Тѣхнитѣ пари засилватъ потисника и затвърдяватъ тиранията му. Затова ударитѣ срещу чуждия

капиталъ и неговитѣ представители трѣбва да бждатъ безпощадни...

Но сега, когато фитилитѣ на тритѣ адски машини сж запалени и когато минутитѣ на банката сж преброени, Орцето изведнажъ си спомня за младата руса жена на директора и за неговитѣ две момиченца, които и презъ тоя день се бѣха гонили лудо срѣдъ цвѣтята на градината. Той се опитва да махне презрително съ ржка и да отmine, защото всѣка минута му е скжпа, но силата, която го е вцепенила, продължава да го държи здраво. Мисълта му работи трескаво. Ами ако горе успѣятъ да го задържатъ и да му попрѣчатъ докрай да изпълни задачата си? Малко ли жени и деца на неговия народъ сж погубени жестоко, безъ да се чуе съжаление или протестъ въ Европа? Нека и тамъ почувствуватъ поне веднажъ какъ боли, когато гинатъ невинни души...

Орцето не се колебае много. Той блъсва входната врата и хуква нагоре по бѣлата мраморна стълба. Скоро се отзовава предъ друга врата, която сжщо отваря, преминава широкото антре и презъ трета стъклена врата влиза въ обширна трапезария.

Въ срѣдата има сложена маса, около която седатъ младата руса жена, дветѣ момиченца и единъ строенъ, приятенъ мжжъ. Задъ тѣхъ стоятъ двама лакеи.

Когато Орцето се втурва въ стаята, всички се обръщатъ. Въ погледитѣ имъ се чете изненада и уплаха. Кой е този непознатъ младежъ, който идва сякашъ отъ ада — толкова страшно горятъ очитѣ му?

Орцето се вглежда въ мжжа и му казва на турски, като разчленява думитѣ, за да бжде по-добре разбранъ:

— Следъ петъ минути банката ще бжде вдигната въ въздуха. Спасете децата!

И за да не остави никакво съмнение, повтаря, като поглежда часовника си:

— Следъ петъ минути!

И бързо изчезва презъ стъклената врата...

*

Най-младиятъ съзаклятникъ, Миланъ Арсовъ, ученикъ отъ пети класъ, си избира за сцена на ролята, която му предстои да играе, кафешантана „Алхамбра“, който се намира на крайморската улица. Тукъ се събира всѣкога празенъ свѣтъ, който не знае какво да прави съ досадата си, защото нищо не работи. Арсовъ е решилъ тъкмо на тоя свѣтъ да покаже единъ занимливъ номеръ отъ програмата на „гемиджитѣ“.

Преди уговореното време той заема една маса до сцената, дето шансонетки-чужденки пѣятъ сладникави безвкусици на неразбираемъ езикъ. Арсовъ слуша патетичнитѣ излияния на една отъ тѣхъ и чака Кирковъ да духне лампитѣ, за да покаже и той какво знае. И когато Кирковъ действително угасва освѣтлението и въодушевенитѣ посетители на „Алхамбра“ започватъ да ржкоплѣска въ настѣпилата тъмнина, защото смѣтатъ, че се касае за нѣкаква предстояща приятна изненада въ програмата, Арсовъ изважда отъ джоба си едно желѣзно кълбо, поставя го на масата и запалва фитила му съ цигарата, която пуши. Следъ това напуска сладкарницата. Но свѣтлината на горящия фитилъ привлича вниманието на околнитѣ посетители, които скоро разбиратъ, че кълбото е запалена бомба. Настѣпва паника и всички се разбѣгватъ кой кжде види...

*

Следъ като разрушава тржбитѣ за свѣтиленъ газъ, Кирковъ се връща въ града и хвърля една бомба предъ „Гранъ-хотелъ“. Богдановъ хвърля

бомба въ прозорцитѣ на кафене „Ньоньо“. Пинговъ подпалва „Бошнякъ-ханъ“ и се запжтва къмъ квартирата на Мечевъ и Тръчковъ. Тримата сж се уговорили, следъ като свършатъ „работата“ си вънъ, да се прибератъ въ тая квартира, която е срещу Топхането, съ войниците отъ което искатъ да завършатъ „играта“. Но по солунскитѣ улици има вече войска, която разгонва тълпата, за да може да намѣри по-лесно все още невидимия врагъ, чиито бомби не преставатъ да трещатъ и да разтърсватъ центъра на града. При Топхането Пинговъ бива спрѣнъ отъ едно войсково отдѣление, хвърля срещу войниците една бомба и пада убитъ. „Гемиджиитѣ“ даватъ първата си жертва.

Мечевъ и Тръчковъ се опитватъ да вдигнатъ въ въздуха резервоара на фабриката за свѣтиленъ газъ, но не успѣватъ, защото тамъ вече пази силна стража. Тѣ се връщатъ въ града и се раздѣлятъ. Мечевъ хвърля две бомби предъ кафене „Ежиптъ“. И Тръчковъ хвърля нѣколко бомби срѣдъ множеството, което бѣга въ паника изъ потъналитѣ въ мракъ улици.

Следъ като свършватъ бомбитѣ, които носятъ, двамата се прибиратъ въ квартирата си при Топхането. Тая квартира е превърната въ нѣщо като муниционенъ складъ, толкова много сж струпанитѣ въ нея бомби.

Мечевъ и Тръчковъ чакатъ известно време Пингова и понеже той все не идва, решаватъ да започнатъ. Една запратена презъ прозореца бомба изтрещѣва на улицата и бързо събира многобройна войска, която огражда кжщата и отъ улицата и съседнитѣ сгради започва да стреля срещу скрития врагъ, за който не знае нищо. Легнали на пода, двамата конспиратори хвърлятъ желѣзнитѣ кълбета ту отъ единъ, ту отъ другъ прозорецъ и

отъ тѣхнитѣ избухвания трепери цѣлиятъ кварталъ чакъ до вдигнатата вече въ въздуха банка.

Войската не знае съ какъвъ врагъ се бие, но впечатлението е, че въ обсадената кѣща се нами-ра голѣма чета съ товари бомби. Сражението про-дължава почти до сѣмване. Следъ като хвърлятъ и последната бомба, Тръчковъ и Мечевъ се из-правятъ и излагатъ гърди срещу вражескитѣ кур-шуми. Сутринята на 17 априлъ въ кѣщата нахлу-ва войска и намира труповѣтъ на двама младежи, чиито тѣла сж изподупчени отъ куршуми.

Кварталтъ около тлѣщитѣ развалини на разрушената банка въздъхва облекчено и се готви да си почине, когато новъ взривъ разтърсва въз-духа. Огъ кѣщата на италианеца Антонио Пепе, която се намира почти задъ банката, на улицата се изтърколва една западена бомба и избухва. Сега вече се обажда Орцето. Той е особено до-воленъ и щастливъ: подъ развалинитѣ на „Ото-манска банка“ нѣма никакви човѣшки жертви. Вре-ме е да изпѣлни клетвата си, да последва своитѣ другари, които вече не се обаждатъ. Затова се изправя цѣлъ до прозореца и следъ като хвърля още нѣколко бомби, пада сразенъ отъ куршумитѣ на войниците.

Драмата завършва съ два нови подвига, ко-ито не отстъпватъ на другитѣ.

Коста Кирковъ си подготвя край по свой вкусъ и разбиране. Сутринята на 18 той се облича въ изященъ костюмъ, слага на буйната си глава бом-бе и така натъкменъ като западенъ джентлеменъ тръгва спокойно къмъ пощата, за да подаде „те-леграма“. Надѣва се, че часовитѣ ще се довърятъ на внушителния му видъ и особено на бомбето му, което е гаранция за европейска почтеностъ. Но войницитѣ го спиратъ и искатъ да го претър-

сятъ. Тогава Кирковъ се дръпва и изважда „телеграмата“ отъ джоба си, но не успѣва да я възпламени: войнишкитѣ ножове го повалятъ мърта въ...

Около „гемиджиитѣ“ се навърта и единъ възрастень, около 40 годишенъ българинъ отъ Битолско — Цвѣтко Трайковъ. Той се нагърбва съ задачата да убие валията. Понеже правителствениятъ домъ е силно пазенъ, Цвѣтко решава да убие висшия султански представителъ въ Солунъ, когато излиза отъ лѣтната си вила край морето. Но стражата забелязва тоя мжжъ, който се върти наоколо и пожелава да надникне въ джобоветѣ му. Трайковъ побѣгва, ала войниците сж по-млади отъ него и скоро ще го настигнатъ. Затова той запалва една бомба и сѣда върху нея...

Така „гемиджиитѣ“ завършватъ дѣлото си и съ великата си саможертва, влизатъ въ Пантеона на македонскитѣ безсмъртници.

*

Какви сж последицитѣ и отраженията отъ солунскитѣ атентати?

Най-напредъ нека изяснимъ единъ предварителень въпросъ. За мнозина действията на Орцето и на другаритѣ му — особено хвърленитѣ и избухнали бомби по кафенетата и улицитѣ на Солунъ — сж ненуждни, необмислени и дори жестоки действия, които причиняватъ невинни жертви и предизвикватъ още по-голѣма свирепость у властята, която се бори срещу тѣхъ. Така би било наистина, ако действията на динамитаритѣ се разглеждатъ по отдѣлно, а не въ тѣхната цѣлость и безъ да се държи смѣтка за намѣренията на авторитѣ имъ.

По онова време Солунъ въ сжщность е единъ космополитенъ градъ, въ който блаженствуватъ

турцитѣ, еврейтѣ, гърцитѣ и най-много представителитѣ на многобройнитѣ европейски колонии въ него. Благодарение на привилегированото положение, което сж имъ създали капитулациитѣ, европейцитѣ, които живѣятъ въ Солунъ, трупатъ богатства и се чувствуватъ като въ рая. Тѣ често виждатъ по солунскитѣ улици осждени българи отъ всички кжтове на Македония, които въ тежки вериги отиватъ къмъ кораба, който ще ги отведе на далечно заточение. Виждатъ ги и ги наблюдаватъ като сжщества отъ нѣкакъвъ престжпенъ свѣтъ, които сж заслужили участъта си.

Тоя Солунъ на чужденцитѣ, Солунъ на охония, безгриженъ и веселъ животъ трѣбва да бжде разтърсенъ отъ основи, трѣбва да бжде изправенъ срещу самата смъртъ съ всичкитѣ ѝ ужаси, за да отвори широко очи и да види, че подъ носа му единъ народъ води страшна борба за най-ценното си благо: свободата.

Това цялятъ „гемиджиитѣ“, когато решаватъ, заедно съ вдигането на банката въ въздуха, да превърнатъ града презъ нощта на 16 срещу 17 априлъ въ единъ невиджанъ адъ. Много погрѣшно е да се смѣта, че младитѣ атентатори не мислятъ за жертвитѣ, които могатъ да бждатъ покосени отъ тѣхнитѣ експлозиви. Въ сжщностъ тѣ не мислятъ и не се грижатъ само за своя животъ.

Проследете внимателно действията имъ презъ тая нощъ и ще видите, че тѣ вършатъ само онова, което е необходимо, за да всѣятъ страхъ и смутъ, но не и за да избиватъ безцелно люде. Следъ като запалва фитилитѣ на адскитѣ машини подъ основитѣ на банката, Орцето тича на втория етажъ, за да спаси директора и семейството му. Миланъ Арсовъ, който седи въ „Алхамбра“, запалва бомбата така, че да може непременно да го забеле-

жатъ другитѣ и да се разбѣгатъ на време. Тръчковъ, Мечевъ, Пинговъ и Кирковъ действуватъ по сѣкия начинъ: бомбитѣ имъ трещатъ, всѣватъ ужасъ, но не взематъ жертви.

Това не е случайностъ, а предварително уговорена грижа на героитѣ.

Презъ тая нощъ въ Солунъ биватъ убити, освенъ българитѣ, и по нѣколцина евреи, турци, гърци и чужденци, но тѣ сж жертва на турскитѣ куршуми.

*

Сътресението отъ динамитнитѣ атентати на „гемиджитѣ“ е страшно. Последицитѣ, многобройни и фатални въ нѣкои отношения, започватъ да се проявяватъ една следъ друга.

Преди всичко, още веднѣжъ се потвърждава старата мъдростъ, че за успѣха на едно освободително дѣло единомислието и единоедействието на борцитѣ е най-първа и сждбовна необходимостъ. Ако младитѣ динамитари не бѣха така самонадеяни и непримирими, ако не бѣха така недовѣрчиви къмъ дѣлото на Организацията и къмъ способноститѣ на ръководителитѣ ѝ (илинденскитѣ дни опровергаха много нѣщо отъ тѣхната пренебрежителна недовѣрчивостъ!), ако тѣхнитѣ способности, сили и решителностъ се проявѣха въ кръга на организационнитѣ кадри и планове, положително резултатитѣ отъ тѣхния подвигъ и жертва щѣха да бждатъ много по-значителни и отрицателнитѣ и много пакостни последици за добрата подготовка на въстанието щѣха да бждатъ избѣгнати.

Орцето и другаритѣ му изгарятъ въ пламъцитѣ на пожара, който предизвикватъ, но събитията не спиратъ тамъ.

Въ Солунъ сж избити много българи и други надъ 2,000 сж арестувани. Създаденъ е воененъ

сждѣ, който сжди задържанитѣ. Предъ него се явяватъ и четирма отъ атентаторитѣ, които попадатъ въ ржцетѣ на властѣта: П. Шатевъ, М. Бошнаковъ, Г. Богдановъ и М. Арсовъ. Четиримата биватъ осждени на смъртъ, но тая присжда бива замѣнена съ доживотенъ затворъ въ Сахара—Фезанъ. Живи отъ тамъ се връщатъ само П. Шатевъ и Г. Богдановъ.

Предвижданията на организационнитѣ водители се сбждватъ. Властѣта се възползува отъ солунскитѣ събития, за да нанесе тежкъ ударъ върху самата Организация. Задържани сж членоветѣ на Централния комитетъ начело съ Ив. Гарвановъ и ржководителитѣ на комитетитѣ въ цѣлата страна. Дейността на Организацията е почти парализирана тъкмо въ най-трескавитѣ приготовления за въстанието.

Започватъ гонения и дори кланета надъ мирното население въ села и градове. Една седмица следъ атентатитѣ въ Солунъ, въ Битоля става клане надъ българитѣ, внушено и ржководено отъ самата властъ. Намѣрението на турцитѣ е да съсипатъ крепостѣта на Организацията въ Западна Македония.

Въ чужбина солунскитѣ атентати предизвикватъ най-напредъ безкрайно смайване. За пръвъ пжтъ македонскитѣ революционери (не се прави разлика между Организация и „гемиджии“) си служатъ съ анархистични похвати и посѣгатъ прѣко върху материалнитѣ интереси на европейци. Следъ смайването идва негодуване, което турската дипломация умѣло раздухва, като не престава да внушава, че се касае за изстжпления на анархисти, срещу които се налагатъ драконовски мѣрки.

Въпрѣки всичко това, дѣлото на „гемиджиитѣ“

е една спечелена голѣма битка за освободителната кауза на българитѣ въ Македония и Одринско.

Турското правителство не успѣва да получи и сега съгласието на силитѣ, за да действува съ развързани ржце срещу македонскитѣ „анархисти“. Напротивъ, атентатитѣ въ Солунъ сж новъ поводъ за европейския печатъ да осжди още веднажъ Турция за насилията ѝ спрямо българитѣ въ нейнитѣ граници. Голѣми европейски публицисти пишатъ статии, въ които защищаватъ пламенно справедливостта и светостта на македонската борба и се прекланятъ предъ върховната жертва на динамитаритѣ.

ВЪ НАВЕЧЕРИЕТО

Периодътъ отъ солунскитѣ атентати до въстанието минава въ една страшна напрегнатостъ, която непрекъснато избива въ кървави сблъсквания между властта и поробенитѣ.

Сега вече войската не търси и не преследва само четитѣ, тя се нахвърля и върху населението, съ което се отнася като съ заклетъ врагъ. По тоя начинъ въ Македония и Одринско се създава действително едно опасно положение. Отъ села и градове въ горитѣ непрекъснато забѣгватъ мъже, дори и жени, четитѣ ставатъ все по-многобройни, а сраженията не преставатъ и се водятъ съ непозната до тогава ожесточеностъ и отъ дветѣ страни.

Презъ месецъ май, върху Костурско сякашъ се струпва всичкиятъ гнѣвъ на потисника. Костурското село Смърдешъ — родно мѣсто на двамата легендарни войводи Чекаларовъ и Кляшевъ — бива отдадено на пленъ и пожаръ, защото е едно отъ най-бунтовнитѣ въ цѣлия край.

На 8 срещу 9 май, единъ отрядъ се отпра-

вя за Смърдешъ, за да го „накаже“. Часть отъ отряда се натъква надъ селото на нѣколцина четници отъ селската центровъ чета и докато се мъчи да ги обгради, другата войскова часть се насочва къмъ Смърдешъ и започва да го обстрелва съ пушки и орджия. Сутринята селото бива обсадено и подпалено. И срѣдъ създадената страхотия, войници и башибозукъ се отдаватъ на убийства, на изнасилвания и на грабежъ. Между избититѣ и изклани жертви, които дава Смърдешъ презъ тоя день, мнозинството сж млади жени, които падатъ следъ жестока борба, за да запазятъ своята чещъ. Само отъ семейството Гульови сж убити седемъ души, отъ които шестъ сж жени — до една загинали въ страшни схватки съ озвѣрѣли похитители.

Ненадейниятъ ударъ на войската заварва Смърдешъ съвсемъ неподготвенъ за отбрана. Чакъ на следния день въ селото влизатъ чети, прибиратъ прѣсналитѣ се селяни и обръщатъ въ бѣгъ една последна башибозушка вълна, която идва, за да дооплени каквото е останало.

Равносмѣтката отъ това нападение надъ Смърдешъ е: 240 опожарени къщи, 85 убити и 50 ранени.

На 30 май Чекаларовъ и Кляшевъ съ чета отъ 22 души сж въ планината надъ с. Косинецъ, отъ което сж прибрали пушкитѣ — както отъ много други села — и сж ги скрили, за да ги запазятъ отъ предаване. Узнала за комитското посещение въ селото, властѣта праща войска, която започва да го обсажда.

Двамата войводи много добре разбиратъ каква участь се подготвя и на село Косинецъ. Междувременно, къмъ тѣхната чета се присѣдиняватъ две чети отъ село Джибени и още една селска чета, която се промѣква въ планината презъ нощѣта.

Събрали се всичко около 70 души и нетърпеливия и властен Чекаларовъ решава да влѣзе въ бой съ врага, за да повдигне понижения отъ непоносимия тероръ духъ на населението и за да стресне турцитѣ, които ставатъ все по-дръзки и по-безпощадни.

На 31 май сутринята започва ожесточена битка между многоброенъ аскеръ и 70 българи, повечето отъ които сж мирни селяни. Чекаларовъ и Кляшевъ сж заели планинскитѣ върхове „Локвата“ и „Виняритѣ“. Презъ цѣлия день сражението се води съ неотслабваща яростъ и по всички правила на военната тактика. На аскера прашатъ постоянно все нови подкрепления, но смѣлостта на защитниците на двата планински върха и на българската честъ е смайваща, почти страшна съ силата, която проявява. Презъ всичкото време на боя „Локвата“ и „Виняритѣ“ кѣнтятъ отъ бунтовни пѣсни и на нѣколко пѣти укрепенитѣ по тѣхъ борци предприематъ нападения и гонятъ аскера отъ позициитѣ му.

Съ нѣкакъвъ невиджанъ до тогава устремъ на духа, всички се надпреварватъ да бждатъ първи въ борбата, да срещнатъ първи смъртта. Братътъ на Чекаларовъ — Георги — бива тежко раненъ и понеже нѣма сила самъ да постави край на живота си, за да не падне живъ въ ржцетѣ на врага, моли другаритѣ си да го застрелятъ. Центровиятъ войвода на смърдешката чета Димо Андоновъ се сражава на най-предна линия и въ единъ критиченъ моментъ, за да не бжде плененъ, се самоубива. Трима четници последватъ примѣра му.

Въ това сражение загива Л. Поповски, лѣярътъ на бомби отъ смърдешкия „арсеналъ“, единъ новъ Боримечка, който презъ всичкото вре-

ме на боя не се уморява да пѣе и да предизвиква турцитѣ.

Презъ нощта четитѣ се оттеглятъ. Загубитѣ имъ сж 14 души убити.

Въ това сражение турцитѣ сж бити не само физически (тѣ даватъ надъ сто души убити), но и морално, защото отзвукътъ отъ него е огроменъ: храбростта, която показватъ сражаващитѣ се мирни селяни, е нѣщо ново и многозначително за турцитѣ.

*

На 8 май въ с. Могила, на два часа отъ Битоля, бива обсадена четата на Парашкевъ Цвѣтковъ отъ Плѣвенъ, който се слави въ цѣлия край съ мжжествената си хубость и съ чудния си даръ на пѣвецъ. Завършилъ консерватория въ Русия, той бива назначенъ за учителъ по музика въ Битолската гимназия. Рускиятъ консулъ въ Битоля Ростовски го взима за учителъ по музика и на своитѣ деца. Така духовно издигнатиятъ и приятенъ Цвѣтковъ става известенъ и добре приетъ всрѣдъ консулското тѣло въ града, членоветѣ на което единъ день смаяни научаватъ, че стройниятъ хубавецъ отъ Плѣвенъ е зарѣзалъ и музика, и бждеше и е станалъ войвода на македонска чета.

Следъ като води четата си дълго време и съ успѣхъ срѣдъ боеве и опасности въ Битолския районъ, Цвѣтковъ бива обкръженъ въ Могила. Турцитѣ докарватъ артилерия и конница и цѣлъ день нападатъ бѣсно, като палятъ безразборно селскитѣ кжщи. Пакъ се повтаря единъ отъ ония случаи на непостижима храбрость и на чудно душевно величие, които сж много въ българскитѣ освободителни борби. Четниците се биятъ безъ да мислятъ за себе си, вдъхновявани отъ примѣра на

своя войвода, който въ това паметно сражение пѣе съ чудния си гласъ за последенъ пжтъ.

Настѣпва нощъ и четата се опитва да си пробие пжтъ презъ страшния адъ, създаденъ въ горящото и непрекъснато обстрелвано село. Цвѣтковъ бива тежко раненъ, но успѣва да се застреля, преди да падне въ пленъ. Четата се състои отъ 18 души, отъ които падатъ въ неравната борба 12.

На 26 май въ Леринско бива предадена обградена и нападната четата на храбрия Георги Панчевъ, отъ която загиватъ 9 души, заедно съ самия войвода.

*

Следъ Смилевския конгресъ, мѣстнитѣ районни началства заработватъ трескаво за засилване на въоръжението, за организиране на въстанически кадри и за запасяване съ хранителни припаси и лѣкарства.

Въпрѣки набѣгитѣ на наказателнитѣ войскови дружини, които не спиратъ день и нощъ да нападатъ селата и да се сблъскватъ съ четитѣ, въпрѣки страшния тероръ, който се упражнява надъ населението, доставкитѣ на ново оръжие не преставатъ. Тѣ се правятъ отъ посрѣдници турци и арнаути, които, освободени отъ всѣкакви скруполи за родолюбие, даватъ пушки и патрони (при все че знаятъ срещу кого ще бждатъ насочени), само за да утолятъ своята алчностъ за злато.

Всички въоръжени работници биватъ разпредѣлени на групи отъ по 7 до 10 души, начело съ десетници; групитѣ образуватъ селски чети съ селски войводи; селскитѣ чети — центрови чети съ центрови войводи. Военното обучение се води по райони отъ опредѣленитѣ отъ Смилевския конгресъ бойни инструктори. Ставатъ дори нощни учения и се произвеждатъ „маневри“.

Запасяването съ хранителни припаси, съ лѣкарства и съ други най-различни потребности става почти открито, подъ носа на самата властъ, но тя нито се досѣща за онова, което ѝ се готви. Всичко се складира въ планинскитѣ села и въ планинитѣ. Последнитѣ нѣколко пазара до Илинденъ въ Кичево, Крушово, Охридъ, Ресенъ, Битоля, Леринъ, Костуръ и въ други по-малки паланки приличатъ на истински панаири: голѣмъ брой селяни се надпреварватъ да си купятъ гуни, опинци, джамадани, пояси, фланели, манерки за вода и пр.

Въпросътъ за датата на въстанието бива разглежданъ нѣколко пѣти отъ членоветѣ на Главния щабъ но все е отлаганъ, защото надеждата, че България ще се намѣси, като обяви война на Турция, е голѣма. Отлагатъ, защото България трѣбва да се подготви, а за това е необходимо още време.

Следъ закриване на конгреса въ Смилево, Груевъ и Сарафовъ успѣватъ да посетятъ повечето отъ районитѣ на окръга. Движатъ се съ чета отъ около 20 души, наречена „щабна чета“, водена отъ Дечевъ. При тия свои обиколки, въ които начертаватъ, заедно съ районнитѣ началства, плановетѣ на въстаническитѣ действия и даватъ последни нареждания, двамата члена на Щаба иматъ възможность сами да се убедятъ, че положението става все по-тежко, че въ започнатата и засилваща се борба съ потисника се даватъ непрекъснато много скъпи жертви и че събитията се развиватъ съ бързина, която може да доведе до опасни изненади.

Затова, следъ още единъ грижливъ прегледъ на положението, който правятъ на 1 юлий, Груевъ и Сарафовъ решаватъ въстанието да започне на 20 юлий, (старъ стилъ) — на день Свети Илия. Лозанчевъ се присъединява къмъ решението на другаритѣ си, което бива веднага съобщено на Цен-

тралния комитетъ въ Солунъ и на Задграничното представителство въ София.

Съ шифровано окръжно бива известно и на районнитѣ началства, че вѣстанието трѣбва да бѣде обявено на Илинденъ. Бива приготвенъ и следниятъ позивъ къмъ народа:

„Братя,

Най-сетне многоочакваниятъ день за разправа съ вѣковния ни душманинъ дойде вече. Крѣвта на нашитѣ невинно загинали братя отъ турска тирания вика високо за отплата. Погазената честъ на нашитѣ майки и сестри иска възстановяването си.

Стига толкозъ мжки, стига толкозъ позоры!

Хиляди пжти по-добре смъртъ, отколкото скотски животъ.

Опредѣлениятъ день, въ който народа изъ цѣла Македония и Одринско ще трѣбва да излѣзе явно съ оржие въ ржка срещу душманинѣ, е на 20-й юлий 1903 год.

Последвайте, братя, вашитѣ началници въ този день и се съберете подъ знамето на свободата. Упорствувайте, братя, въ борбата! Само въ упорство и дълготрайна борба е спасението ни.

Нека Богъ благослови правото ни дѣло и деня на вѣстанието.

Долу Турция! Долу тиранинѣ! Смъртъ на душманинѣ!

Да живѣе народа, да живѣе свободата!

Цѣлува ви братски: Щабътъ“.

Властѣта още не знае за готовия и вече опредѣленъ ударъ, при все че за едно наблюдателно око признацитѣ, отъ които може да се схване онова, което ще става, сж много. И затова на Илинденъ тя се стжписва разтърсена и заше-

метена отъ удара. Необходими ѝ сж доста дни, за да се съвземе и да започне да нанася противоудари.

Народътъ изпада въ треската на нѣкакви безумни надежди за спасение и се готви сякашъ за сватба — толкова е голѣма и открита неговата радостъ.

ГЪРМЪТЪ НА СВЕТИ ИЛИЯ

Най-после настѣпва сждбовниятъ дванадесети часъ за македонския робъ!

Деньтъ е ясенъ и горещъ. Слънцето жари и македонскитѣ полета трептятъ подъ огнената ма-раня. Въ градове и села животътъ — по-силенъ отъ всичко — върви безъ особена промѣна. Голѣмъ празникъ е, народътъ се е нагиздилъ и се весели. Сватби и хора съ гайди и пѣсни огласятъ привидното безгрижие по македонската земя.

Но кжде сж младитѣ и силни мжже отъ паланкитѣ и селата, мжжетѣ, които знаятъ да въртятъ пушка и които не се боятъ отъ смъртта? Тѣ не сж нито по хората, нито по сватбитѣ, нито по именицитѣ.

Защо въ погледитѣ на останалитѣ мжже пламти нѣкакъвъ тревоженъ огънь? Тѣ участвуватъ както всѣкога въ веселбитѣ, но защо сж така разсѣяни, така владени въ мислитѣ си?

Младитѣ и силни мжже не сж изчезнали вдънземи. Тѣ сж тамъ, въ горитѣ и въ планинскитѣ усои, надвиснали надъ тихитѣ паланки и села. Тѣ сж тамъ, раздѣлени на чети и отряди, които чакатъ да удари часътъ на великия изпитъ: една странна войска отъ нѣколко десетки хиляди безумци, които сж тръгнали да чупятъ робскитѣ окови съ тояги, вили и пушки „гра“ срещу таборитѣ, орждията и „маузеритѣ“ на потистника;

Даме Груевъ съ другаритѣ си.

странни войници съ чудновати, невиджани „уни-
форми“, извикани на война не отъ държавата съ
нейнитѣ закони и срѣдства за принуда, а отъ гла-
са на нѣкаква неотразима сила, която излиза отъ
недрата на народа и държи въ пленъ съвѣстѣта,
душата и сърдцето на всѣки отъ тѣхъ; странни
прицари на своето време, които не обръщатъ по-
гледъ назадъ, които не се замислятъ върху онова,
което ще последва следъ дрзкия имъ ударъ, кои-
то сж решили да срещнатъ смъртѣта и съ кръвѣ-
та си да изкупятъ свободата на своята Родина.

Ето, ударътъ на тая войска се разразява
страшно на Илинденъ и неговиятъ грѣмъ се раз-
нася далече отвъдъ границитѣ на Турция.

*

Битолскиятъ революционенъ окръгъ въстава
на Илинденъ по полунощъ, а Одринскиятъ рево-
люционенъ окръгъ въстава петнадесетъ дни по-
късно — на 5 срещу 6 августъ презъ нощѣта.
Всѣки отъ въстаналитѣ райони използва топо-
графскитѣ особености и стратегичнитѣ предимства,
които има. Въстаническитѣ отряди установяватъ
своитѣ бази за действие въ планинитѣ и въ го-
ритѣ.

Особено въ началото, тѣхнитѣ удари сж бър-
зи, силни, унищожителни. Тѣ целятъ скъсване на
държавни и желѣзопѣтни телеграфни жици; раз-
валяне на желѣзопѣтни линии и шосета на голѣми
разстояния; изгаряне на бейски кули и войскови
караулници; нападане и унищожаване на отряди, па-
зещи пѣтища и стратегически проходи; демон-
страции предъ градове и завладяване на нѣкои
отъ тѣхъ.

Първитѣ действия на въстаницитѣ, които сж
успѣшни, защото идватъ съвсемъ неочаквано, сли-

вать и объркватъ не само мѣстнитѣ представители на турската властъ, но и самото правителство въ Цариградъ. Страхътъ е толкова голѣмъ, че става необходимо централната властъ да заяви дори, че столицата е добре укрепена и, следователно, не може да бжде застрашена отъ вѣстаницитѣ въ Одринско.

Въ балканскитѣ държави се раздвижватъ и правителства, и общества. Въ Европа сжщо. Австрия и Русия се готвятъ за нова намѣса въ турскитѣ работи.

Вѣстанието избухва въ цѣлата македонска частъ на Битолскитѣ вилаетъ безъ казитѣ Прилепска, Дебърска и Кайлярска, върху едно пространство отъ 10,000 квадратни километри съ 300,000 души християнско население.

Въ битолската каза вѣставатъ седемъ райони.

Въ района „Буфъ-колъ“ (разклонения отъ Баба-планина съ върха Пелистеръ) на 1 августъ между вѣстаницитѣ и 3,000 аскеръ започва ожесточена битка до селата Буфъ и Раково. При все че турскитѣ сили иматъ голѣмо надмощие, борбитѣ за македонската свобода издържатъ цѣли 10 часа непрекъснатия имъ натискъ. Тоя районъ остава въ ржцетѣ на вѣстаницитѣ до 16 августъ.

Въ района на Битолско поле бунтовницитѣ непрекъснато нападатъ и на 7 августъ се сблъскватъ съ турски аскеръ при село Паралово. Сражението трае 5 часа и вѣстаницитѣ издържатъ до край. До 13 августъ цѣло западно Мориовско е свободно отъ всѣкаква турска властъ.

Смилево е центъръ на Гяватския районъ. На 20 юлий привечеръ вѣстаницитѣ завзематъ Смилево и започватъ бой съ укрепилитѣ се войници отъ гарнизона на селото. На 21 с. м. единъ отрядъ отъ 400 души войници прави опитъ да ос-

вободи обсадения аскеръ въ Смилево. Въстаници-
тъ ги отбиватъ. На 22 една турска войскава частъ
успѣва да се промъкне въ окрайнината на селото
и да подпали 34 къщи. Презъ следнитъ дни би-
ватъ отбити още нѣколко атаки на аскера и ба-
шибозука, който върви съ войската, за да ѝ по-
мага въ жестокоститъ и грабежитъ. На 15 ав-
густъ бива ликвидирано съ бунтовническата съпро-
тивѣ въ тоя районъ. Единъ войсковъ отрядъ отъ
8,000 души пехота и артилерия се нахвърля върху
защитниците на Смилево. Въстаницитъ, които сж
само нѣколко стотици, отстъпватъ къмъ Демиръ-
Хисарско, а селото сега бива вече съвсемъ огра-
бено и изгорено.

Въ Крушовския районъ съ центъръ Крушово въстанието започва на 20 юлий презъ ношъта. Нѣколко стотици въстаници навлизатъ безшумно въ града, подпалватъ правителствения домъ и започватъ бой съ барикадирания се въ казармата мѣстенъ гарнизонъ. Градътъ бива заетъ, превърнатъ въ крепостъ и държанъ отъ въстаницитѣ десетъ дни. На 30 юлий Крушово бива обкръженъ и нападнатъ отъ 10 хилядна войска, командувана отъ Бахтияръ паша. Започватъ паметни сражения, въ които възстаницитѣ само съ куршуми и съ пѣсни даватъ страшенъ отпоръ на многобройния врагъ съ неговитѣ пушки, картечници и орждия.

Въ Демир-Хисарския районъ въстаницитѣ сж господари отъ 20 юлий до 15 августъ. Между 15 и 20 августъ презъ района започва да минава, на пжть за съседнитѣ райони, една 20 хилядна армия. Между въстаницитѣ и отрядитѣ на тая войска ставатъ нѣколко ожесточени сблъсквания. Постепенно въ тоя районъ се събиратъ много въстаници отъ Крушовско и Гяватъ-коль, дето

въстанието е потушено. Тукъ е Главниятъ штабъ. Турцитъ узнаватъ това и започватъ да готвятъ ударъ противъ това въстаническо ядро, укрепено въ тия непристъпни мѣста. На 17 септемврий турцитъ атакуватъ съ 12 хиляди пехота, 14 орджия и 4 ескадрона конница. По единъ фронтъ отъ 15 км. започва бой на смъртъ, въ който участвуватъ 970 въстаници командвани отъ Главния штабъ, отъ началника на Битолския районъ Г. Сугаревъ и отъ други войводи на района. Боятъ започва рано сутринта и продължава до мракъ. Въстаницитъ си пробиватъ пъкъ съ устремна атака на ножъ и се прибиратъ въ непристъпнитъ демирхисарски усои. Въ това голямо сражение падатъ убити 17 въстаници и 70 турци.

Тоя районъ запазва своята независимост до край. Турците не успяват да разгромятъ въстаническите сили и да имъ се наложатъ съ надмощието си. Едва когато въстанието затихва навсѣкжде, бунтовниците отъ Демир-хисарския районъ се разотиватъ по домовете си.

Въ Ресенския районъ става голѣма битка при село Елха на 5 августъ между 250 въстаници и 2,000 аскеръ. До 11 августъ бунтовниците сѣ пълни господари въ района. Между 5 и 11 августъ и 30 августъ и 8 септемврий ставатъ нови сблъсквания между противниците.

Въ района на Долна Преспа въстанието започва на 20 юлий вечерята съ една демонстрация на 200 въстаници предъ нахийския градец Наколецъ, въ който има силенъ войсковъ гарнизонъ. На 27 августъ въ Щърбаковската планина 150 души въстаници влизатъ въ бой съ 6,000 войска. Въ района ставатъ много сблъсквания и той запазва свободата си до 11 августъ.

Въ Битолската каза ставатъ всичко 70 сра-

вободи обсадения аскеръ въ Смилево. Въстаницитѣ ги отбиватъ. На 22 една турска войскова частъ успѣва да се промъкне въ окрайнината на селото и да подпали 34 кѣши. Презъ следнитѣ дни биватъ отбити още нѣколко атаки на аскера и башибозука, който върви съ войската, за да ѝ помага въ жестокоститѣ и грабежитѣ. На 15 августъ бива ликвидирано съ бунтовническата съпротива въ тоя районъ. Единъ войсковъ отрядъ отъ 8,000 души пехота и артилерия се нахвърля върху защитниците на Смилево. Въстаницитѣ, които сж само нѣколко стотици, отстъпватъ къмъ Демиръ-Хисарско, а селото сега бива вече съвсемъ ограбено и изгорено.

Въ Крушовския районъ съ центъръ Крушово въстанието започва на 20 юлий презъ нощта. Нѣколко стотици въстаници навлизатъ безшумно въ града, подпалватъ правителствения домъ и започватъ бой съ барикадиралия се въ казармата мѣстенъ гарнизонъ. Градътъ бива заетъ, превърнатъ въ крепостъ и държанъ отъ въстаницитѣ десетъ дни. На 30 юлий Крушово бива обкръженъ и нападнатъ отъ 10 хилядна войска, командувана отъ Бахтияръ паша. Започватъ паметни сражения, въ които възстаницитѣ само съ куршуми и съ пѣсни даватъ страшенъ отпоръ на многобройния врагъ съ неговитѣ пушки, картечници и орждия.

Въ Демиръ-Хисарския районъ въстаницитѣ сж господари отъ 20 юлий до 15 августъ. Между 15 и 20 августъ презъ района започва да минава, на пътъ за съседнитѣ райони, една 20 хилядна армия. Между въстаницитѣ и отрядитѣ на тая войска ставатъ нѣколко ожесточени сблъсквания. Постепенно въ тоя районъ се събиратъ много въстаници отъ Крушовско и Гяватъ-колъ, дето

въстанието е потушено. Тукъ е Главниятъ штабъ. Турцитъ узнаватъ това и започватъ да готвятъ ударъ противъ това въстаническо ядро, укрепено въ тия непристъпни мѣста. На 17 септемврий турцитъ атакуватъ съ 12 хиляди пехота, 14 орджия и 4 ескадрона конница. По единъ фронтъ отъ 15 клм. започва бой на смъртъ, въ който участвуватъ 970 въстаници командвани отъ Главния штабъ, отъ началника на Битолския районъ Г. Сугаревъ и отъ други войводи на района. Боятъ започва рано сутринта и продължава до мракъ. Въстаницитъ си пробиватъ пътъ съ устремна атака на ножъ и се прибиратъ въ непристъпнитъ демиръ-хисарски усои. Въ това голѣмо сражение падатъ убити 17 въстаници и 70 турци.

Тоя районъ запазва своята независимостъ до край. Турцитъ не успѣватъ да разгромятъ въстаническитъ сили и да имъ се наложатъ съ надмощието си. Едва когато въстанието затихва навсѣкжде, бунтовницитъ отъ Демиръ-хисарския районъ се разотиватъ по домоветъ си.

Въ Ресенския районъ става голѣма битка при село Елха на 5 августъ между 250 въстаници и 2,000 аскеръ. До 11 августъ бунтовницитъ сж пълни господари въ района. Между 5 и 11 августъ и 30 августъ и 8 септемврий ставатъ нови сблъсквания между противницитъ.

Въ района на Долна Преспа въстанието започва на 20 юлий вечерта съ една демонстрация на 200 въстаници предъ нахийския градецъ Наколецъ, въ който има силенъ войсковъ гарнизонъ. На 27 августъ въ Щърбаковската планина 150 души въстаници влизатъ въ бой съ 6,000 войска. Въ района ставатъ много сблъсквания и той запазва свободата си до 11 августъ.

Въ Битолската каза ставатъ всичко 70 сра-

жения — най-вече въ Ресенско (22) и около Крушово (16). Броятъ на въстаницитѣ е 8,527 души, а на войската, съ която се сражаватъ — 133,542 души. Съотношението на силитѣ е 1:16.60. Общо сраженията продължаватъ 706 часа. Убити и ранени сж 375 въстаници и 1,314 войници. Въстаническитѣ отряди се командуватъ отъ Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ, Г. Сугаровъ, А. Лозанчевъ, П. Гулевъ, Л. п. Трайковъ, М. Христовъ, Ю. Пиперковъ, С. Арсовъ, С. Олчевъ, П. Стрезовъ, подполковникъ Панайотовъ, Кокаревъ и други,

Въ Леринска каза въстанието се проявява съ особена сила на две мѣста: въ районитѣ на Старо-Нередска и Нидже планини.

Въ Старо-Нередския районъ на 20 юлий 200 въстаници нападатъ станцията Екшису по линията Солунъ-Битоля. Следъ като води бой съ пристигнала стъ Суровичево войска, въстаническиятъ отрядъ се прибира въ планинската си база. Ставатъ и други сблъсквания. Между тѣхъ първо мѣсто държи боятъ при „Езерцата“: биятъ се 300 въстаници срещу 2,000 души аскеръ, който приема шестъ последователни нападения, всички до едно отблъснати съ страшенъ устремъ отъ въстаницитѣ. Сражението продължава 10 часа и въ него падатъ 6 въстаници и 32 войници. Въ сжщия районъ бунтовниците превзематъ село Невеска, дето избиватъ гарнизона и запалватъ правителствения домъ. Тукъ бунтътъ бива потушенъ едва въ началото на октомврий.

Въ Нидженския районъ става едно отъ най-кръвопролитнитѣ сражения при село Горничево съ 800 души аскеръ, отъ който падатъ убити 60 войници. Районътъ устоява на турскитѣ атаки до 15 августъ.

Въ Леринската каза ставатъ всичко 22 сра-

жения. Броят на въстаницитѣ е 3.904 души и на аскера, съ който се биятъ — 53,980 души. Съотношението на силитѣ е 1:13.80. Общо всички сражения продължаватъ 108 часа. Убити сж 105 въстаници и 590 войници. Началници на въстаническитѣ отряди сж: Б. Чекаларовъ, П. Кляшевъ, Хр. Настевъ, М. Чековъ, А. Турунджовъ, Кономладски, М. Васовъ, Т. Банички и други.

Въ Костурска каза въстанието избухва въ четири райони.

Въ района Пополѣе ставатъ две сражения — на 21 юлий при село Вишени и на 26 с. м. при село Шестеово.

Въ района на Корещата на 23 юлий 400 въстанници изгарятъ турското село Жервени, а на 26 с. м. 600 въстаници нападатъ градеца Билица. На 28 юлий 500 въстаници пресрѣщатъ и се сблъскватъ съ единъ отрядъ отъ 800 войници, който е изгорилъ село Джмбени. Въстаницитѣ нападатъ съ устремъ и успѣватъ да разбиятъ и прѣснатъ по-многобройния аскеръ.

На 13 августъ започва завладяването на района отъ войската и краткотрайната свобода на въстаналия народъ отлита като мечта. Повече отъ 20,000 души аскеръ се движи отъ едно мѣсто на друго и оставя следъ себе си страхотни картини на смъртъ и пустошь. Следъ като тия орди отминаватъ въ други райони, въстаницитѣ се съвзиматъ пакъ, но нова войска нахлува въ областта и заедно съ студа сковава всѣко въстаническо действие. Къмъ 1 октомврий въстаницитѣ започватъ да се прибиратъ по домоветѣ си. Но отъ най-юначнитѣ и най-издържливитѣ между тѣхъ сж образувани два отряда подъ началството на Л. п. Трайковъ и на В. Чекаларовъ. Първиятъ отрядъ навлиза въ Мориовско, дето води нови сражения

съ аскера, при все че идва тукъ, за да си отдъхне. В. Чекаларовъ повежда людетъ си на юго-западъ, въ албанска земя, за да отвлече вниманието на войската отъ Костурско.

Въ Клисурския районъ, около градеца Клисура, отъ 22 до 25 юлий се водятъ ожесточени сражения между 800 въстаници и войска. До 15 августъ Клисура е въ властта на въстаницитъ.

Въ Охридската каза въстанието обхваща четири райони:

Въ района на Малесията ставатъ сражения на 21, 22 и 23 юлий при „Църни Каменъ“, „Умища“ и село Ташморуница. Вълненията затихватъ къмъ края на септемврий.

Въ района на Горна и Долна Дебърца най-голъмо сражение се води при Издеглавие на 21 юлий между 1,000 души аскеръ и 200 въстаници. Отъ 22 до 29 с. м. ставатъ и други сблъсквания въ тоя районъ. Отъ 1 до 5 августъ владѣе затишие. На 6 августъ една войскова часть отъ 4,500 души съ артилерия навлиза въ района, отдава на пленъ и пожаръ редица села и принуждава бунтовниците да се оттеглятъ въ своитъ изходни бази. Все пакъ до края на септемврий районътъ е въ властта на въстаницитъ.

Въ района на Орта-колъ ставатъ редица сражения между слаби въстанически отряди и голѣми войскови части. На 30 юлий се сблъскватъ 50 въстаници съ 500 войници при Плакье; на 6 августъ 300 въстаници се биятъ съ 1,000 войници при Куратица; на 7 с. м. 26 въстаници водятъ бой съ 850 войници. На 31 августъ влизатъ въ ожесточенъ бой 850 въстаници съ 9,000 войници при Марково долче. Това сражение е най-страшното и най-кръвопролитното въ цѣлата Охридска каза, защото заедно съ убититъ 32 бун-

товници биватъ покосени и 40 жени и деца. Районътъ се държи срещу турскитъ пристъпи до 30 августъ.

Въ Охридска каза ставатъ всичко 31 сражения между 2,091 въстаници и 45.898 войници. Съотношението на силитъ е 1:22. Убити сж 118 въстаници и 347 войници. Общо сраженията продължаватъ 168 часа. Началници на въстаническитъ отряди сж: Хр. Узуновъ, Д. Димитровъ, М. Ивановъ, К. Стояновъ, Фр. Чурковъ, А Климеvъ, Цв. Тасевъ, П. Чаневъ, И. Сърбиновъ и други.

Въ Кичевска каза въстанието се проявява съ демонстрация предъ Кичево на 600 въстаници на 29 юлий вечерята и съ сражения въ два района.

Въ района на Рабетинъ долъ, при върха Песякъ, на 29 юлий става сражение между 180 въстаници и огромни турски сили, които наброяватъ надъ 16,000 души аскеръ. На 22 августъ се води друго голъмо сражение при село Рабетино между 80 въстаници и 6.000 души аскеръ.

Въ района на Копачка по-голъми сражения ставатъ при кулата, до село Изворъ, на 21 юлий между 120 въстаници и 600 души аскеръ и сжщия день при село Карбуница между 150 души въстаници и 800 души аскеръ.

Следъ сражението при върха Песякъ, което трае 15 часа, войската ограбва района и го напуска. Въстаницитъ сж пълни негови господари до 27 августъ, но и следъ тая дата вълненията не затихватъ чакъ до 10 октомврий.

Въ Кичевска каза ставатъ 10 сражения между 1,160 въстаници и 28,960 войници. Съотношение на силитъ — 1:25. Убити — 64 въстаници и 324 войници. Общо сраженията продължаватъ 89 часа. Началници да бунтовнитъ отряди

сж : Групчевъ, Джеровъ, Ст. Хаджиевъ, Й. Пиперковъ, Радевъ, Сърбаковъ, К. Куршума и други.

Въ въстаналитѣ райони на Битолския революционенъ окржгъ ставатъ общо 150 сражения между 19,852 въстаници и 292,735 души аскеръ. Съотношение на силитѣ е 1:15. Убити и ранени сж 746 въстаници и 3,087 войници. Най-много сражения се водятъ въ районитѣ на Битолска каза.

ОБЩА КАРТИНА НА БУНТА ВЪ ОДРИНСКО

На 28 юний 1903 година въ Странджа планина е свиканъ конгресъ, който да реши какво ще бжде участието на Седми революционенъ окржгъ въ въстанието. Конгресътъ заседава въ мѣстността „Петрова нива“ при село Стоилово, Малкотърновско. Въ него участвуватъ 47 делегати, но тукъ сж и районнитѣ чети отъ Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско, както и пристигналата наскоро отъ България голѣма чета на Михаилъ Герджиковъ — всичко 250 въоръжени бойци, готови да изпълнятъ върховната воля на народа, която въ момента е отразена въ действията на заседаващия конгресъ.

И тукъ разискванията стигатъ до заключение, които ни сж известни отъ Солунския и Смилевския конгреси: повече отъ районитѣ въ Одринския окржгъ не сж готови за въстание. И все пакъ решението е: ще има въстание, но малко по-късно, за да могатъ районитѣ да се поприготвятъ. Въпрѣки всичко, ще има въстание, защото свѣтътъ трѣбва да чуе гласа и на поробения българинъ въ Одринско и да разбере волята му за свободенъ животъ, а едновременно съ това да се подчертае здравото единство на тракийскитѣ българи съ македонскитѣ.

Конгресът решава бързо и останалите въпроси. Бива избрано Главно боево тѣло отъ трима души: Михаилъ Герджиковъ, Лазаръ Маджаровъ и капитанъ Стамо Икономовъ — като върховна революционна власт въ окръга, съ задача да привърши подготовката и да ръководи въстанието. На Боевото тѣло се възлага да опредѣли и неговата дата, но се изказва мнение то да не бѣде по-рано отъ 20 юлий и по-късно отъ 20 августъ.

Най-подготвенъ за въстание е Първиятъ районъ — Малкотърновски—Лозенградски—Бунархисарски, който се намира до българската граница и е подъ благотворната сѣнка на хайдушката Странджа планина.

Отъ конгреса до въстанието населението въ тоя районъ живѣе въ треска. Селските чети, които тукъ носятъ име „смъртни дружинки“, сж изтеглени въ горите на Странджа, дето непрекъснато се упражняватъ за предстоящия ударъ.

Въ края на юлий, Главното боево тѣло се събира надъ село Мегалово. Въ Битолско въстанието се разгаря все повече. Централниятъ комитетъ и Задграничното представителство настояватъ и Одринско да се вдигне срещу подтисника. Събрани подъ сѣнката на единъ величественъ джбъ на върха „Циганка“, членоветъ на Боевото тѣло решаватъ въстанието да започне на 5 срещу 6 августъ.

Друго решение на Боевото тѣло е: още презъ първата нощ на бунта да бждатъ нападнати и опожарени всички турски села, но да бѣде щадено мирното турско население, ако не се съпротивлява. Това решение е продиктувано отъ обстоятелството, че въ Битолско, въпрѣки заявлението на Главния щабъ на въстанието, че нѣма да бѣде

посегнато върху турските села, турците още през първия ден започват да горят българските села.

Разпращат се упжвания до участъковите войводи (всеки революционен район е разделен на участъци) да започнат действия след полунощ или при зори, да унищожат всички турски въоръжени сили въ участъците си и, при евентуално отстъпление — да се стараят да запазят преди всичко населението.

*

През нощта на 5 срещу 6 август по поляните на Странджа стоят въоръжени и готови за поход „смъртните дружинки“ и слушат словата на водачите си, преди да тръгнат на бой съ вражеските сили.

След полунощ планината пламва на много места. Огромните кървавочервени пламъци на пожарищата се виждат от Одрин и Лозенград и дори от Бургаско. Горят запалените турски села Потурнаково, Василико, Корфо-колиби, Сазара... Горят също аскерски постове и застави край българската граница. И сред зловещата червена свѣтлина на унищожителния огън се чува трѣсъкът на въстаническите бомби и силният пукот на тяхните кримки.

В зори страшен взрив разтърсва черноморското крайбрежие: въстаници вдигат въ въздуха фара на турското пристанище Ениада.

След това се зареждат нападения по всички въстанили участъци, въ които довчерашият робъ показва какво може побунения духъ на единъ изжаднялъ за свободата си народъ. По тоя начинъ, Първият революционен район още през първите дни бива очистен не само от войската, но и от турското население, което се намира по

периферията му. Само Малко Търново остава въ ржцетъ на турцитъ. Въстаницитъ държатъ обла- стта цѣли двадесетъ дни.

Въ Одринско ставатъ общо 36 сражения между 1.970 въстаници и 10.587 души аскеръ. Общата продължителностъ на сраженията е 142 часа. Водачи на въстаническитъ отряди сж: М. Герджиковъ, Л. Маджаровъ, капитанъ Ст. Ико- номовъ, Хр. Силяновъ, Вълчевъ, Джебеловъ, Нико- ловъ, Шиваровъ, Куртевъ, Варналиевъ, Ив. Анге- ловъ, Кр. Българията, К. Аврамовъ, Арnaudовъ, Г. Кондоловъ и други.

ЗАСИЛЕНО ЧЕТНИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ ВЪ СО- ЛУНСКИЯ И СКОПСКИЯ ВИЛЯЕТИ

Видѣхме, че конгресътъ въ Солунъ реши въ Солунския и Скопския виляети да не се вдига масово въстание, а само да се засили четническо- то движение. Но това четническо движение взима такива размѣри, че властта се вижда принудена да изпрати и въ тия два ужъ по-спокойни виляета голѣми войскови части, които непрекъснато се сблъскватъ съ четитъ въ продължителни и кърво- пролитни сражения.

Още въ първата половина на юлий четитъ заематъ опредѣленитъ имъ мѣста и започватъ да нападатъ гарнизони, стратегически проходи, съоб- щителни вжзли, мостове, желѣзопжтни линии и други военни обекти. По тоя начинъ тѣ постигатъ до голѣма степенъ задачата си — да държатъ въ трепетъ виляетитъ и да не позволятъ да се взе- матъ мѣрки за парализиране на въстанието въ Би- толско и Одринско.

Въ Солунския виляетъ ставатъ общо 36 сра- жения между 3,544 четници и 20,317 души аскеръ.

Съотношението на силитѣ е 1:5.70. Убити и ранени: 109 четници и 1,182 войници. Продължителността на сраженията е 472 часа. Сблъскванията ставатъ въ околитѣ: Воденска, Кукушка, Енидже-вардарска, Гевгелийска, Тиквешка, Сърска, Драмска, Демир-хисарска, Неврокопска, Мелнишка, Разлошка и Горно-джумайска. Четитѣ действуватъ полъ водителството на войводитѣ: Апостолъ Петковъ, Ив. Карасулски, Сава Михайловъ, Кръстю Асеновъ, Аргиръ Манасиевъ, Мълчанковъ, А. Тешовалията, дѣдо Илю Кърчовалията, Яне Сандански, Стоенчевъ, Ю. Стояновъ, Ив. Цончевъ, А. Янковъ, Мановъ, Партакевъ, Сп. Петровъ, К. Настевъ, Момировъ, Герджиковъ, Ботушаровъ, Сп. Костовъ, Каназиревъ, Дървинговъ, Балтовъ и други.

Въ Скопски вилаетъ ставатъ общо 16 сражения между 1,042 четници и 27,292 войници. Съотношението на силитѣ е 1:26.20. Убити и ранени: четници 93 и войници 395. Обща продължителностъ на сраженията — 104 часа. Сблъскванията ставатъ въ околитѣ: Скопска, Прешовска, Малешевска, Велешка, Щипска, Кратовска, Кочанска. Четитѣ се командуватъ отъ войводитѣ: Пушкарровъ, поручикъ Христовъ, А. Кьосето, Даневъ, Мурджевъ, Дечевъ, Ковачевъ, Ат. Бабага, Жековъ, Пѣевъ, Байчевъ, П. Самарджиевъ, Д. Коцевъ, Треневъ, Константиновъ и други.

За цѣла Македония и Одринско картината на бунта е: отъ 20 юлий до края на въстанието ставатъ 240 сражения между 26.408 въстаници и четници и 350.931 войници. Убити и ранени: въстаници и четници 994 и войници 5,328.

Презъ 1903 година ставатъ 21 атентати: въ Битолско — 2, въ Солунско — 12, въ Скопско — 2 и въ Одринско — 5.

Въстанието трае три и половина месеци и е

много бурно. Отъ 20 юлий до 1 августъ не минава день безъ сражение. Презъ месецъ августъ ставатъ най-много сражения — 101.

Засиленото четническо движение въ Солунско и Скопско бива преустановено презъ ноемврий, едновременно съ спиране на борбата въ Битолско и Одринско.

*

Тая е общата картина на войната, която Македония и Одринско водятъ три месеци и половина срещу многобройнитъ модерно въоръжени сили на потисника.

Безспорно, тя е страхотна, но, така общо предадена, не е съвсемъ ясна въ всичката широта на своето величие. Трѣбва човѣкъ да надникне презъ дима и кървавитъ пламъци, които я покриватъ, за да види поне нѣкои отъ подробноститъ ѝ.

Тогавя той положително ще изтърпне предъ изпитанията и жертвитъ на въстаналитъ българи и ще се поклони — гордъ че е тѣхенъ синъ — предъ непостижимия имъ подвигъ!

ЕДНА „РЕПУБЛИКА“ СРѢДЪ ПЛАМЪЦИТЪ НА ИЛИНДЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ

Илинденското въстание запалва много огнища въ Македония и Одринско. Но между тѣхъ първо мѣсто държи Крушово не само поради продължителния отпоръ, който оказва срещу войскитъ на усмирителя Бахтиаръ паша, не само поради проявената удивителна храбростъ отъ страна на въстаницитъ, но сжщо и поради начина, по който крушовчани изживяватъ свободнитъ дни на своето „царство“.

Драма на върховно изпитание се разиграва въ продължение на повече отъ десетъ дни въ тоя

планински градецъ, истинско орлово гнѣздо, разположено въ една котловина въ планината Баба, на височина около 1. 500 м. надъ морското равнище. И въ тая драма участвува цѣлото население на непристъпната естествена планинска крепостъ,— драма на невѣроятенъ героизмъ, който държи въ хипнозъ всички безъ изключение и ги кара да ликоватъ като деца тъкмо тогава, когато е трѣбвало да тръпнатъ отъ смъртенъ страхъ.

На самия Илинденъ въ Крушово не се забелязва нищо особено. Мнозинството отъ гражданитѣ не знаятъ, че презъ нощта градътъ трѣбва да бжде завзетъ отъ опредѣлени въстанически колони, съставени отъ чети и отъ придадени къмъ тѣхъ милиционери отъ селата въ околията. Горското начальство е изработило плана, по който ще действуватъ въстаницитѣ, но за него въ града знаятъ малцина.

Деньтъ е горещъ дори тукъ, въ планината, подъ сѣнката на буковата гора, която като вѣнецъ загражда Крушово. Слънцето жари, но най-после се скрива задъ гората. Настѣпва бавно лѣтната нощъ. По-късно свѣтлинитѣ по къщитѣ започватъ да гаснатъ една следъ друга.

Голѣмиятъ часовникъ на камбанарията на черквата "Свети Никола" отмѣрва тържествено дванадесетъ плътни и силни удара. Настѣпва дванадесетиятъ часъ за борцитѣ отъ Крушово и Крушовско. Отъ северъ въ града навлиза тихо една отъ въстаническитѣ колони. Въоръженитѣ люде се плъзгатъ като сѣнки по стрѣмнитѣ улици. Тѣхната задача е да превзематъ хюкюмата. Но когато стигатъ до единъ отъ градскитѣ площади и едно отъ въстаническитѣ отдѣления трѣгва къмъ посочената му цель, то се сблъсква съ единъ войнишки патрулъ. Пуква първата пушка и мигъ-два следъ нея започва редовно сражение.

Градъ Крушово

Заспалият градъ трепва, събужда се и за нѣколко минути всички сж на кракъ. Какво става? Въ такива случаи новината се носи по-бързо и отъ лжчитѣ на свѣтлината. Вѣстание, тая нощъ въ цѣла Македония е обявено вѣстание! Никой не е наредилъ — въ подобни минути като че всичко се нарежда отъ само себе си — и все пакъ камбанитѣ на тритѣ градски черкви започватъ да биятъ тържествено като на Великдень. Ликуващата пѣсенъ на голѣмитѣ и звучни камбани се носи плавно, продължително и стига чакъ долу, въ заспалото равно поле между Крушово, Прилепъ, и Битоля. Чува се ура, чуватъ се пѣсни, люде се разтичатъ по улицитѣ, срѣщатъ се и се цѣлуватъ кой съ кого свари. „Христосъ възкресе!“ — „Наистина възкресе!“

Въ Крушово нѣма голѣмъ гарнизонъ, нѣма и гарнизонна стража, затова вѣстаницитѣ ставатъ пълни господари на града.

Най-важното е постигнато: Крушово, Орловото гнѣздо, кацнало на Баба планина, смѣква ярема на цариградскитѣ султани и за една нощъ ликвидира съ вѣковното робство. Така, срѣдъ пламъцитѣ на запаления хюкюматъ и на горящитѣ около него кжши, се ражда краткотрайната „република“ на крушовчани.

Крушово има стратегично положение и до него може да се стигне само презъ нѣколко прохода. Позициитѣ сж разучени и заети отъ вѣстаницитѣ и всички нападения на башибозука и на малобройната войска отъ полето биватъ лесно отбивани. Въ града цари спокойствие и всички се заематъ съ уредбата на лекоизвоюваното „царство“.

Горското началство, което ръководи военнитѣ действия, назначава едно „Временно правителство“ отъ 6 души на освободената крушовска

околия. Функциитѣ на членоветѣ на това правителство сж: председателъ и завеждащъ сждебното ведомство, касиеръ и завеждащъ финансовото ведомство, секретаръ и завеждащъ реквизиционното дѣло, градоначалникъ и завеждащъ полицията, завеждащъ прехраната и производството, завеждащъ здравното дѣло.

„Временното правителство“ се настанява въ едно отъ градскитѣ училища, надъ което веднага бива издигнато червеното знаме.

Устроена е болница, която завеждатъ двама лѣкари. Създадена е лѣярна, въ която изливатъ патрони за най-различнитѣ системи пушки на защитниците и оржжеенъ арсеналъ, въ който се почиства и поправя повреденото оржжие. Въ сжщия арсеналъ бива откритъ „артилерийски отдѣлъ“ въ село Селце, чиито жители сж добри майстори и самобитни техници. Тѣмъ е възложена тежката задача да приготвятъ нѣколко черешови топчета. И, доста преди въстанието, селчани изсичатъ много черешови дървета и ги подлагатъ на особено бавно съхнене.

На 23 юлий, въ Крушово бива донесено първото готово за действие черешово топче, което настаняватъ на позиция въ мѣстността „Гуменя“. Отъ тамъ топчето може да владѣе полето къмъ Битоля и Прилепъ. Зареждатъ го и вмѣсто граната му слагатъ единъ кантаренъ топузъ. Топчето е готово за действие, но преди да почне да стреля срещу врага, наредено е да се извести най-широко на мирното население въ града, за да не се уплаши отъ силния му гърмежъ. И тръгва единъ доброволецъ-глашатай по всички махали на Крушово, застава по всички мегдани и открити улици, качва се дори върху покривитѣ на кжщитѣ и вика колкото му гласъ държи, за да съобщи на

стари и млади, особено на бременните жени и на децата, че еди кога си следъ пладне ще се чуе силенъ топовенъ гърмежъ, но да не се боятъ: ще започне да стреля славното черешово топче!

Въпрѣки издадената строга заповѣдъ, на „Гуменя“ започва да се събира голѣмо множество, което не желае да изпусне историческитѣ минути, когато топчето на „републиката“ ще посипе съ своя убийственъ огънь силитѣ на врага. Настъпва върховниятъ мигъ, „артилериститѣ“ запалватъ фитила, топчето трепва, чува се сподавенъ стонъ и... дулото му непоправимо се разпуква!

По-късно биватъ докарани още две подобни топчета, които, безъ недостатѣцитѣ на първото, взиматъ участие въ сраженията и все пакъ сж повече нѣкакъвъ символъ, отколкото действителна подкрепа на защитницитѣ. Едното отъ тѣхъ сега се намира въ Цариградския воененъ музей заедно съ златотѣканото знаме на отряда на легендарния Пито Гулевъ.

Въ нѣкакво особено състояние на безпредѣлна радостъ, крушовчани живѣятъ до 29 юлий, когато откъмъ Прилепъ по шосето се задаватъ табуритѣ на усмирителя Бахтиаръ паша. Десетхилядната войска на жестокия генералъ, придружена отъ конница и полска и горска артилерия, стига до селото Кривогащани и се настанява тамъ временно на лагеръ. Въ сжщото време откъмъ Кичево къмъ въстаналия градъ се движи друга петхилядна войска. Дветѣ войски сж въ връзка по междуси и бавно, но системно започватъ обкръжаването на въстаналия градъ.

На 30 юлий сутринта, Бахтиаръ паша изпраша въ лагера на въстаницитѣ единъ заловенъ отъ войската въ село Кривогащани крушовчанинъ

съ предложение да се предадатъ доброволно, ако желаятъ да иматъ прошката на султана за извършеното отъ тѣхъ голѣмо престѣпление спрямо държавата. Следъ като се съвещава, Щабътъ предава на пратеника писменъ отговоръ, въ който се казва: „Въстанали сме не да се предаваме, а да се биемъ за свободата на Родината ни.“ Следъ тоя гордъ и дързъкъ отговоръ, честолюбивиятъ и жестокъ паша решава да действува сурово и безпощадно срещу самозабравилитѣ се въстаници и обещава на войската си тридневна свобода безнаказано да върши каквото пожелае въ разбунтувания градъ.

Сжщия день се прѣсва първата граната, изстреляна отъ орджията на настѣпващата войска. Градътъ бива подложенъ на артилерийски огнь при закрыта цель. Така, много бързо настѣпватъ адскитѣ часове, които отбелязватъ края на крушовската свободна „республика“ ...

Скоро пламватъ ожесточени сражения по всички фронтове. Войската и башибозукътъ настѣпватъ безъ отдихъ и съ безгранична свирепостъ отъ всички страни. Късно вечерята позициитѣ на всички въстанически отряди сж въ ржцетѣ на Бахтиаръ паша, който разпъва палатката си на мѣстото, дето само преди нѣколко часа е билъ на станъ въстаническия щабъ.

Когато зората сипсва, въ Орловото гнѣздо пожаритѣ продължаватъ да свистятъ, гърмежитѣ се засилватъ, а клането, обезчестяванията, грабежитѣ и опустошаването сж въ своя разгаръ. . .

*

Трагичниятъ край на крушовската „республика“ е свързанъ съ една отъ най-славнитѣ и свѣтли епопеи, които сж сътворени отъ нашия на-

родъ въ дългата му борба за свобода. Елопеята на „Мечкинъ каменъ“ и на „Слива“ трѣбва да премине въ нашата история съ цѣлото величие на оная непостижима храбростъ, която поставя въ редицитѣ на безсмъртнитѣ защитницитѣ на Крушовскитѣ Термопили.

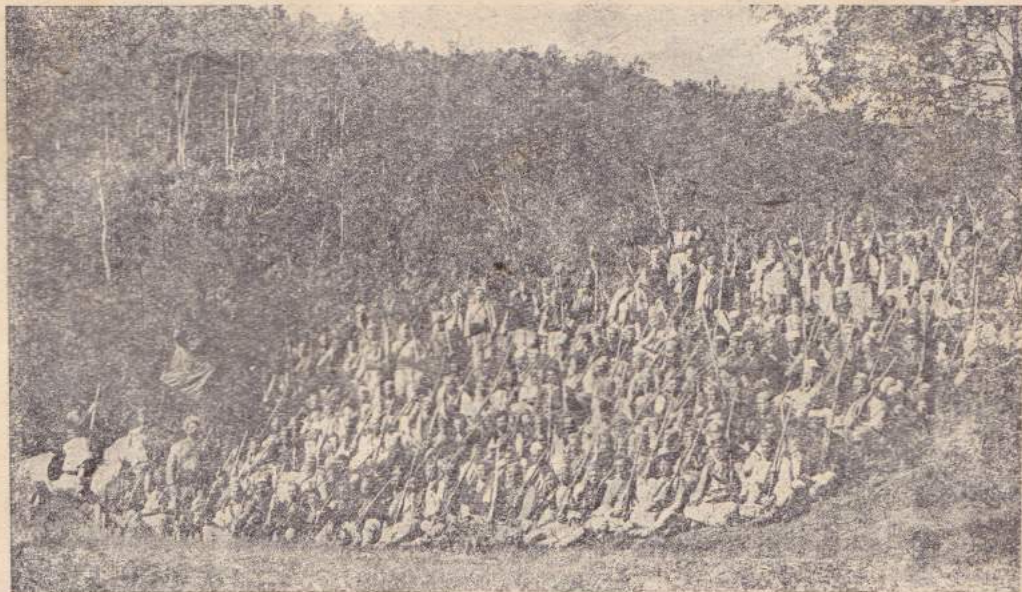
На 29 юлий горското началство въ Крушово получава съобщение отъ Главниятъ щабъ на въстанието, въ което изрично се нарежда, въ случай че градътъ бжде нападнатъ отъ голѣми турски сили, да бжде напуснатъ, за да бждатъ запазени въстаническитѣ сили за по-продължителна борба.

Решителенъ и непреклоненъ на каквото и да е отстъпление и убеденъ защитникъ на мисълта, че въстаницитѣ трѣбва да загинатъ до единъ на своитѣ мѣста и съ саможертвата си да подчертаятъ предъ свѣта величието на дѣлото, за което се борятъ, е войводата Пито Гулевъ — „Свобода или смъртъ!“ не престава да повтаря той и въ тия негови думи се крие отговорътъ на онова, което става по склоноветѣ и срѣдъ скалитѣ на „Мечкинъ каменъ“.

Когато войводскиятъ съветъ взима решение да се отстъпи, Пито Гулевъ отказва да се подчини — кой е можелъ да му забрани да умре? — напуска съвета, качва се на бѣлия си конь и като вихъръ се насочва къмъ „Мечкинъ каменъ“, при своя отрядъ, решенъ да умре както той разбира.

И когато другитѣ отряди започватъ единъ подиръ другъ да отстъпватъ, следъ като се сражаватъ най-юначно и даватъ страшенъ отпоръ на Бахтиаръ-пашовитѣ колони, Пито Гулевъ развява червеното знаме на своята чета и дава заповѣдитѣ си.

Едновременно, на прохода „Слива“ става нѣщо страшно и величествено. Войската, която настѣпва откъмъ Кичево, изненадва едно отдѣление отъ

Четата на Пито Гулевъ

читиредесетина въстаници, всички почти деца, отъ колоната на Тодоръ Христовъ. Безъ никакъвъ пжтъ за отстѣпление, младежитѣ бързо решаватъ и започватъ сражение подъ командата на подвойводата Георги Стояновъ.

Цѣлъ часъ неопитнитѣ, но юначни момчета държатъ въ страшно напрежение нѣколко-хилjadна войска, която бърза, за да влѣзе първа въ града. Скрити въ окопитѣ си, младежитѣ стрелятъ хладнокръвно и пѣятъ бунтовни пѣсни. Цѣлъ часъ пехота и конница нападатъ яростно и биватъ решително отблъсквани.

Но въ неравната борба единъ следъ другъ падатъ младитѣ юнаци, една следъ друга замлъкватъ пушкитѣ имъ и бунтовната имъ пѣсенъ затихва... Пребити отъ умора, съ попукани отъ жажда устни, но съ страшенъ пламъкъ въ очитѣ останалитѣ продължаватъ да стрелятъ, да пѣятъ и да викатъ ура.

„Предайте се — ги подканятъ офицеритѣ — млади сте, жалко е да загинете!“

Вмѣсто отговоръ следватъ залпове. И накрай, когато войската нахлува въ окопитѣ, тамъ свършватъ бързо съ своя животъ и последнитѣ защитници на прохода „Слива“, като захапватъ дулата на револверитѣ си.

Предъ това безпримѣрно юначество на младитѣ бунтовници се прекланя и неприятелтъ. По заповѣдъ на върховния си началникъ, войскитѣ отдаватъ военни почести и следъ това продължаватъ нататъкъ. Сжщо, въ почуда предъ толкова героизмъ, неумолимиятъ Бахтиаръ паша разрешава тѣлата на защитницитѣ на „Слива“ да бждатъ погребани. Между тѣхъ бива намѣрено и тѣлото на едно момиче, облѣчено въ мжжка бръсйшка носия. Лицето и ржцетѣ на девойката сж

били обгорени отъ барута на множество изстреляни патрони. . .

Подвигътъ на „Слива“ завършва, когато започва другиятъ — на „Мечкинъ каменъ“.

Мѣстото представлява скалисто плато отъ биринскитѣ височини, които сж склонъ отъ Баба планина. Когато Пито Гулевъ пристига на „Мечкинъ каменъ“, настѣплението на войската е въ разгара си и сражения се водятъ по всички фронтове. Войводата държи пламенна речъ предъ вѣстаницитѣ, припомня имъ дадената предъ Родната клетва, съветва ги да запазятъ до край присѣствие на духа и да стрелятъ само когато е необходимо. Следъ това се сбогува съ своитѣ четници и заема мѣсто въ срѣдата на позицията.

Сражението започва въ 10 часа преди пладне и трае до вечерята. Защитницитѣ на „Мечкинъ каменъ“ сж около 370 души. Турцитѣ бавно и системно настѣпватъ къмъ вѣстаническитѣ позиции отъ три страни. Почти презъ цѣлия день тѣ предприематъ едно следъ друго ожесточени нападения, които свършватъ съ неуспѣхъ и съ много жертви.

Къмъ 7 часа вечерята за защитницитѣ на „Мечкинъ каменъ“ става ясно, че сж обкржжени отъ всички страни и че краятъ имъ е близъкъ. Борбата става още по-ожесточена и кървопролитна. На мѣста врагътъ се е доближилъ на десетина метра отъ вѣстаническитѣ позиции. При чешмата пада убитъ знаменосецътъ Георги Димевъ. Следъ него бива покосенъ съ знаме въ ржка помощникътъ му Нове Смугревъ. Скоро и Пито Гулевъ бива раненъ смъртно въ гърдитѣ.

Сега вече настѣпватъ минути, които събиратъ въ себе си неизмѣримото величие на епопеята при „Мечкинъ каменъ“.

— Не бойте се, продължавайте боя! Приберете ми пушката! — извиква умиращият войвода.

— А кой ще прибере нашите? — се обажда единъ отъ въстаниците.

— Македония! — отвърща другъ.

Когато врагътъ се приближава на два-три метра, въстаниците изкачатъ иззадъ скалите и започва страхотенъ ржкопашенъ бой съ приклади, ножове, камъни, раници, патрондаши. Враговете се вливатъ единъ въ другъ и сякашъ настъпва хаосъ. За известно време не може да се разбере кой кого е победилъ.

Къмъ 9 часа вечерта срѣдъ бѣлитъ скали на „Мечкинъ каменъ“ настъпва смъртенъ покой. Тукъ спятъ вече своя вѣченъ сънъ най-храбритъ и най-достойнитъ между всички ония, които сътвориха епопеята на „Мечкинъ каменъ“, на чело съ Пито Гулевъ...

*

Крушово е въ ржцетъ на Бахтиаръ паша. Заедно съ другарите си Пито Гулевъ почива на „Мечкинъ каменъ“, а другите чети продължаватъ да отстъпватъ на северъ въ неравенъ бой.

Градътъ е завзетъ и дълго изостряното чувство за мъсть у настрѣхналия победителъ се отдава на всеунищожение...

На 2 августъ рано сутринта Бахтиаръ отправя за Битоля първите си „пленици“. По шосето за Прилепъ се движатъ нестройни вериги отъ навързани единъ до другъ мъже. Ржцетъ на всички сж силно извити назадъ и гърдите имъ болезнено се издаватъ, готови сякашъ да изпрѣщатъ подъ непосилния напѣнъ. Всѣко отдѣлно движение повлича цѣлата верига и всички чувствуватъ какъ

вжжето се впива все по-дълбоко въ смазаната имъ плътъ.

Сто и десетъ души сж извързани въ нѣколко вериги и силна стража отъ анадолски аскеръ ги обгражда съ заредени пушки и поставени на тѣхъ ножове. Често се чуватъ закани и псувни, които подканятъ вързанитѣ да бързатъ. И се сипятъ удари съ приклади, които допокосяватъ пребититѣ имъ нозе.

Слънцето на ясения августовъ день гори безмилостно. По шосето се дига прахъ, който изпълва гърдитѣ, спира дишането и лепне по потнитѣ лица, за да ги скрие скоро подъ кални маски.

Отъ едно денонощие нищо не е туряно въ уста, но гладъ не се чувствува вече. Само изгарящата жажда стои надъ всички нужди и не дава покой.

— Вода, братя!...

Слабъ, немощенъ гласъ едва мълви това и нѣколко приклади го накарватъ да млъкне.

Устнитѣ сж сухи, попукани, покрити съ черна съсирена кръвъ. Свитъ и потъмнѣлъ, езикътъ се е свилъ нѣкжде дълбоко въ гърлото и всѣко усилие за глътка предизвиква парлива болка. Отръпнали, чужди, нозетѣ едва държатъ.

Горе нѣкжде, надъ Крушово, виснатъ пепеливитѣ облаци на пожаренъ димъ. Но никой не мисли, че и неговиятъ домъ гори, че и неговитѣ жена и дъщери сж предъ ужаса на страшна гавра, че братята и бащата сж ограбени и лежатъ съ разбити чела.

Нѣма мисълъ. Физическата болка е стигнала своя върхъ. Единичко тѣлото чувствува какъ бавно умира.

— Братя, помощъ!...

Нѣкой не може повече и залитва да падне.

Веригата се огъва и иска да спре, но не ѝ даватъ: чуватъ се тракания на заредени пушки и удари съ приклади. Веригата пакъ се повлича напредъ и мъкне припадналия мъченикъ.

Нѣма почивка. Следъ пладне е. Слънцето праща отвесни лъчи и гори.

Въ нѣкоя отъ заднитѣ вериги се чува боричкане, шумъ и удари. Нѣкой иска да се обърне, за да види какво става. Посрѣща го ударъ и пакъ го обръща напредъ.

Неочаквано избухватъ пресипналитѣ, кресливи гласове на пиянитѣ войници, които запѣватъ нѣщо проточено, зловещо. Нѣкакво глухо ехо имъ приглася и се губи.

И все пакъ всички ясно чуватъ даденитѣ наблизо изстрели.

Презъ веригитѣ минава трѣпка: започнаха да убиватъ! Отзадъ се чува шепотъ.

— Отъ последната верига сж отвързани и отвлѣчени нѣколко души!

Скоро всички знаятъ, че сж застреляни петима млади левенти: Сотиръ Лозановъ, 31 годишенъ; неговиятъ братъ Георги Лозановъ, 22 годишенъ; Трайчо Нешковъ, 24 годишенъ; Вельо Стефановъ, 24 годишенъ и Андонъ Кузмановъ, 21 годишенъ.

Прави се вторъ опитъ за отвличане, но не успѣва. Никой не дава да бжде отвързанъ. Пиянската пѣсень сѣква. Завалятъ ругатни, ударитѣ не спиратъ. . .

Отчаяние прелива въ душитѣ на всички. Значи тукъ, край пжтя, ще бждатъ избити до единъ? Ясно става какво е заповѣдалъ Бахтиаръ.

Погледитѣ на мнозина сж отправени къмъ небето и сякашъ отъ тамъ чакатъ чудо, което да ги спаси.

И чудото става. Отъ срѣдата на веригитѣ се издига властенъ гласъ, който заповѣдва :

— Дръжте се здраво ! ... Сберете се единъ до другъ и не се оставяйте да ви отвѣрзватъ !

Думитѣ не разбира никой, но мощта на тая воля, която се открива въ последния мигъ, минава по всички вериги, окриля всички души. И тия безпомощни, извѣрзани и полумъртви люде се изправятъ като единъ и ставатъ страшни въ решението си да не се дадатъ. . .

Тогава започва безчовѣченъ бой съ приклади, ножове, ритници.

Вратнитѣ жили на Димитъръ Секуловъ — младиятъ мжжъ съ огненъ погледъ и високо умно чело, който извѣрши чудото — сж пребити. Главата едва се крепи, кръвта шурти и нѣжното, слабо тѣло на тоя младежъ едва се движи. Но устата мълчи : нито една жалба не е изречена.

Това е вече много. Палачитѣ побѣсняватъ въ безсилието си предъ страшното упорство на тоя полумъртавъ човѣкъ, който възпламени душитѣ на беззащитнитѣ, поведени на смъртъ люде.

Все пакъ нѣкому притѣмнява и той не може да издържи повече. Отъ неговитѣ гърди се изтръгва стонъ :

— Да се потурчиме, братя ! Да се потурчиме, за да се спасиме !

По редицитѣ полуживи люде минава искрата на нѣщо, което не се съзнава и проблѣсва само въ крайния мигъ : искрата на безсмъртния духъ, който поддържа светцитѣ и твори героитѣ.

Пакъ високъ гласъ се обажда :

— Нашиятъ Богъ е още живъ ! Прекръсти се и се помоли нему.

Вързаниятъ не може да се прекръсти, но,

сякашъ се е отърсилъ отъ страшенъ кошмаръ, не престава да мълви:

— Простете, братя, не зная какво правя!...

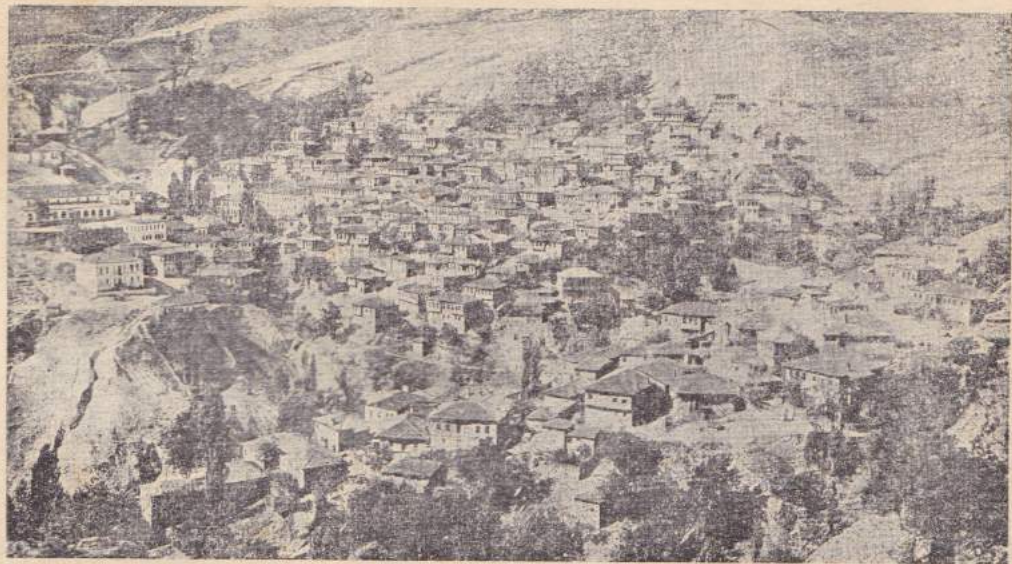
„НЕ ЩЕМЕ НИЙ БОГАТСТВО!...“

На Илинденъ Главниятъ щабъ на въстанието е надъ Смилево.

Въ селото има една рота войска. Тя е тукъ още отъ деня на „Св. св. Кирилъ и Методий“ — изпратена отъ властта въ Битоля, до която, следъ конгреса въ Смилево, сж стигнали смѣтни сведения, че тамъ е станало нѣщо нередно и опасно за спокойствието на държавата. И за да иматъ постоянно подъ око това важно по мѣстоположение бунтовно гнѣздо, тамъ турцитъ установяватъ войсковъ гарнизонъ.

Презъ деня въ селото цари голѣмо оживление. Турцитъ отдаватъ това на празника и сж спокойни. А въ действителность трескавитъ приготвления сж въ ходъ. Жени и деца сноватъ непрекъснато съ патрони и разглобени пушки въ пояситъ и пазвитъ си. Оржжието се събира въ опредѣленитъ пунктове, отъ дето ще започне нападението. Всѣки отъ бойцитъ е на своето мѣсто и провѣрѣва изправността на оржжието си. Всичко е готово за действие. Чака се само уговорениятъ знакъ.

Привечеръ, червенитъ лъчи на заходящото задъ хребетитъ на Бигла планина огромно слънце освѣтяватъ една поляна надъ селото, дето токущо завършва единъ тайнственъ обрядъ. Въ тържествени одежди единъ свещеникъ държи въ едната си ржка осветеното вече копринено знаме на Щаба, извезано отъ посветенитъ въ съзаклятието битолски учителки. Въ другата си ржка той държи

Смилево

сребърнен кръстъ. Предъ знамето и кръста се заклеватъ войводи, четници и мобилизирани селяни и следъ това започватъ да се прегръщатъ и цѣлуватъ помежду си и съ членоветъ на Щаба — Груевъ, Сарафовъ и Лозанчевъ. Мнозина плачатъ, защото действително минутитъ сж върховни.

Свечерява се. Разнася се зовъ на военна тржба, която вика войницитъ въ селото на молитва за падишаха. Тоя е уговорениятъ сигналъ. Еква пушеченъ залпъ, който разтърсва усойтъ на Бигла. И едно страшно, сякашъ съ вѣкове сподавяно ура заглушава всичко друго.

Така влига Смилево знамето на бунта.

Войницитъ избѣгватъ въ квартиритъ си. Нѣкои отъ тѣхъ заематъ голѣмата и здрава каменна сграда на училището, отъ лето откриватъ ожесточена стрелба. Щабътъ и четата се спускатъ въ селото съ пѣсни и се присѣдиняватъ къмъ сражаващитъ се вече смилевци.

Аскерътъ не мисли да се предава. Действително, днесъ той е изпадналъ въ едно необичайно за него положение — да бжде обсаденъ и да се отбранява отъ ония, които е свикналъ да обсажда и да напада. Но това не го стрѣска много, защото знае, че скоро ще му пратятъ подкрепа, която ще го освободи. Затова той гледа да заздравя позициитъ си или да заеме нови, по-силни, та да издържи успѣшно натиска на разбунтувалитъ се гяури.

Въстаницитъ скоро разбиратъ, че обсаденитъ войници иматъ намѣрение да завзематъ и една друга здрава каменна кжща до училището — сжщата, въ която преди три месеци е заседавалъ конгресътъ. Тя има господстващо положение надъ цѣлото село и ако войницитъ успѣятъ да се загнѣздятъ въ нея, ще могатъ отъ тамъ да па-

рализиратъ всѣкакво движение не само въ селото, но и въ цѣлата околностъ. Затова Щабтъ решава тая хубава и богата кжща да бжде опожарена. Стопанинътъ, смилевскиятъ ржководителъ Георги Чурановъ — единъ мѣстенъ Дамянъ Груевъ — безъ никакво колебание я пожертвува. Борисъ Сарафовъ, поручикъ Стойковъ и вѣстаникътъ отъ Смилево Павле Галъовъ се заематъ съ задачата. Но тя не е никакъ лека, защото трѣбва да стигнатъ въ кжщата подъ ожесточения огънь на турцитѣ. Въпрѣки всичко, най-после тѣ успѣватъ да се вмѣкватъ въ нея, заливатъ съ петролъ стаята, въ която е работилъ конгресътъ и я запалватъ.

Скоро огроменъ пожаръ започва да освѣтява съ страшното си зарево селото и далече наоколо. А стопанинътъ Чурановъ, който е съградилъ кжщата си съ трудъ и само съ трудъ, стои на позиция въ една отъ сѣседнитѣ сгради и когато огнената стихия обхваща изцѣло хубавия му домъ, запѣва колкото му гласъ държи:

Не щеме ний богатство,
не щеме вий пари,
но искаме свобода,
човѣшки правдини.

Това четиристишие изразява разбирането не само на Чуранова, но и на цѣлия вѣстаналъ народъ, който безъ колебание залага всичко върху картата на свободата.

*

На 12 августъ започва обкржжителното действие на войскитѣ, които иматъ за задача да разбиятъ и унищожатъ вѣстаницитѣ въ района, дето се намира Главниятъ щабъ на вѣстанието. Пустощъ и разорение остава следъ настпващия аскеръ, който не щади нищо живо по своя пжтъ.

Презъ деня се забелязватъ димнитѣ облаци, които се стелятъ все по-нашироко надъ запаленитѣ села, а презъ нощта кървавочервенитѣ сияния на пожаритѣ освѣтяватъ чакъ въстаническитѣ позиции въ планината, сякашъ за да предупредятъ и тѣхъ, и скрититѣ въ „Голѣмъ гаръ“ жени и деца за участъта, която ги дебне.

На 13 августъ вечеръта по всички хълмове около Смилево лумватъ безброй бивачни огньове, които ясно показватъ до де е стигналъ настѣпващиятъ врагъ. Сутринъта на 14 августъ още въ зори войската се вдига и се хвърля напредъ. Започва неравна битка между десетхилядниятъ аскеръ и нѣколкото стотици защитници на позициитѣ по Бигла, чиито недра се тресатъ отъ грохота на орждията и отъ пушечнитѣ залпове. Планината препраща надалечъ ехото отъ ликуващитѣ викове на ожесточенитѣ войници, които не спиратъ нито за мигъ, защото знаятъ, че скоро шепата въстаници ще се стопятъ подъ ударитѣ на тѣхнитѣ всепомитачи вериги.

По обѣдъ въстаническитѣ позиции започватъ да падатъ една следъ друга, въпрѣки че всѣка чука и всѣка скала се защитяватъ съ безумна храбростъ. Нищо не помага. Юначеството на защитниците само забавя стѣсняването на страшния обсаденъ прѣстенъ. Най-после войската се разгъва по самото било на Бигла и скоро застрашава позицията „Арамски каменъ“ — последната позиция, която се издига надъ лагера при „Голѣмъ гаръ“. Пада и тая позиция, пѣтътъ за лагера е откритъ и единъ отрядъ войници се втурва къмъ него.

Ето какъ описва страшнитѣ минути, които настѣпватъ въ „Голѣмъ гаръ“, Козма Георгиевъ — единъ отъ участниците въ бойоветѣ по Бигла планина :

„... Женитѣ и децата зачуха шума на тѣхнитѣ стѣпки; забелязаха лѣщението на пушки и ножове и изтрѣпнаха отъ ужасъ. Като пчелникъ застрашенъ отъ зла неволя, като пилци, преследвани отъ ято ястреби, всичко се раздвижи и трѣгна да търси последно прибѣжище за спасение въ гората. Но напраздно: веригата се изви въ обрѣтъ и следъ нѣколко минути мирниятъ лагеръ биде обсаденъ и плененъ отъ турския аскеръ. Настѣпи последниятъ часъ — последенъ смъртенъ ударъ и за тѣхъ!.. Аскерътъ почна да вилнѣе: цю жива душа се изпрѣчи предъ погледа имъ да бѣга и да се спасява я стреляха и убиваха, а заловенитѣ биваха мжчени, изнудвани, ограбвани, мушкани съ щикове, клани и сѣчени съ ножове... Цѣлата околностъ се оглушава отъ викове, молби, проклетия, писъци на обезумѣли майки, които гледатъ какъ предъ очитѣ имъ вадятъ очитѣ на тѣхнитѣ мжже, какъ ги колятъ и сѣсичатъ, какъ убиватъ малки деца, за да сломятъ тѣхната съпротива за срамни издевателства... Помрачената човѣшка съвѣсть отъ зло, невежество и дивъ фанатизъмъ, потърси мѣстъ и я намѣри — около 73 души умрѣха въ гората, убити отъ аскера...”

Презъ сѣщото време четири отъ смилевскитѣ чети се биятъ подъ заповѣдитѣ на Дамянъ Груевъ до самото Смилево. Нападнати отъ две страни, въстаницитѣ се дръпватъ въ селото. Груевъ, който до тогава все още иска да щади слабитѣ сили на четитѣ, за мигъ е готовъ да се укрепи въ училището и да се бие до последния човѣкъ. Но войводитѣ, които сж съ него, го разубеждаватъ. Въ селото започватъ да падатъ гранати, една отъ които пробива задната частъ на училището. Тогава Груевъ нарежда четитѣ да отстѣпятъ въ гората надъ селото.

„Нищо не може вече да се спаси, но честта спасихме — бихме се!“ — се обръща той къмъ въстаницитѣ.

Не следъ много Смилево пламва за втори пжть.

Слънцето се скрива задъ единъ отъ планинскитѣ върхове. Военна тржба призовава аскера на вечерна молитва. Стихватъ най-после всички позиции, дето презъ деня е кипѣлъ страшенъ бой и дето сега вечерниятъ здрачъ започва да се спуска надъ безжизненитѣ тѣла на падналитѣ борци.

Аскерътъ минава презъ „Голѣмъ гаръ“ и отминава като буреносенъ облакъ, който оставя следъ себе си страшни, незабравими следи. Въ настѣпващата лѣтна вечеръ се чуватъ само стенанията на раненитѣ и сподавенитѣ, глухи ридания на оцѣлѣлитѣ, които оплакватъ тихо смъртъта на свои близки.

Отъ Смилево четитѣ се изтеглятъ на „Голѣмъ гаръ“. Въстаницитѣ искатъ да видятъ домашнитѣ си; живитѣ да поуспокоятъ, а съ останкитѣ на избититѣ мжченици да се простятъ, защото отъ тоя день нататкъ тѣхниятъ пжть навлиза въ страшна неизвестностъ. И когато се явяватъ тамъ, веднага ги заобикалятъ старци, жени и деца, които само преди нѣколко часа сж присѣдствували на шествието на самата смъртъ. Въ тѣхнитѣ погледи се чете и уплаха, и ужасъ, и молба, и надежда за нѣкакво чудо, което трѣбва да стане, за да ги спаси. И тия погледи — съ всичката страшна и непоносима мжка, която говори въ тѣхъ — сж отправени къмъ единъ човѣкъ — къмъ Дамянъ Груевъ.

Тия нѣколко мига на върховно напрежение, които биха сразили духа и биха унищожили равновесието на обикновения човѣкъ, за твореца на

македонската свобода и водачъ на въстаналия народъ сж може би най-голѣмото изпитание, съ което той се сблъсква презъ всички бурни и изпълнени съ постоянни опасности години на своето велико апостолство.

Още когато пуква първата въстаническа пушка и ехото разнася гърмежа ѝ чакъ до върховетѣ на примамващата Бигла планина, той знае много добре, че безъ подкрепата на България въстанието ще бжде бързо потушено и че потушаването му ще бжде жестоко. Но той не е допускаръ никога, че жестокостта на потисника ще стигне предѣлитѣ на всеунищожението. И още въ първитѣ дни на бунта, когато аскерътъ и башибозукътъ се нахвърлятъ съ дива яростъ най-напредъ на мирнитѣ български села, той разбира какви страхи предстоятъ на въстаналия народъ. Тревога изпълня сърдцето му, но откритиятъ му погледъ не издава нищо отъ нея.

И сега, изправенъ предъ картината, която представява нападнатиятъ, опустошенъ и опозоренъ лагеръ въ „Голѣмъ гаръ“, подъ погледитѣ на женитѣ и децата, които отъ него и само отъ него чакатъ спасение, Груевъ, създателтъ на Вътрешната организация, гениялниятъ конспираторъ противъ тиранията на потисника, свѣтлиятъ борецъ за Македонската свобода и най-дрѣскиятъ вдъхновителъ на рушителитѣ на империята потреперва за првъ пжтъ въ живота си отъ онова, което вижда и отъ онова което очакватъ отъ него.

Но то е само за мигъ. Груевъ бързо намира въ себе си сили и вдъхновение, за да извърши спасителното чудо. Всѣки другъ на негово мѣсто би издалъ страха, мжката и тревогата, които изпълва душата му. Но Груевото лице не трепва и

въ свѣтлитѣ му очи не може да види никой дори сѣнка отъ колебание и нерешителность.

Пакъ Козма Георгиевъ ни предава великитѣ минути на чудото, което извършва Дамянъ Груевъ.

Той се обръща къмъ женитѣ и имъ казва съ гласъ, въ който едновременно трепти бащина обичъ и непреклонность:

— Слушайте, майки и сестри! Ние тази вечеръ ще ви напустнемъ. Утре никой отъ насъ, хора съ пушка въ ржка, не трѣбва да се намѣри тукъ, за да не почнемъ пакъ да се давимъ съ турцитѣ — стига имъ на тѣхъ, стига и на насъ това, що стана днесъ. Новъ поводъ да разлютваме турцитѣ не трѣбва да даваме, защото пакъ вие най-зле ще си изпатите.

— Ами кому ни оставяте насъ море, добро Даме? — се обади една стара жена.

— Вие ще си останете тая вечеръ тукъ.

Турцитѣ каквото направиха, направиха го днесъ. Искаха да ни отмѣстятъ — отмѣстиха ни, жаждата имъ се уталожи. Знайте, че утре нищо не ще ви правятъ. Отъ името на нашата тѣ ще ви поканятъ да се предадете — и вие ще се предадете. Ако ви питатъ где сж мжжетъ ви, кажете имъ, че лоши хора като менъ сж ги забрали съ себе си. А за да имъ е още по-драго, можете да пожелаете дългата ржка на падишаха да ни залови и накаже.

— Да се изсуши тая ржка — се обади сжщата жена.

И тя, стара жена, си изпълни както можеше своя дългъ — прокълна турцитѣ!

— За сега останете си съ здраве — се обади Даме.

— Съ здраве, златни юнаци — тихо отговори всички.

Даме заповѣда четниците да се приготвятъ за пѣтъ. Повика единъ опитенъ куриеръ, който добре познаваше мѣстото и му поръча да ни провре „както презъ иглени уши“ презъ турските постове, които сж си наклали огньовете на мѣстността „Яворецъ“.

— Слушамъ, господинъ Даме — се обади куриерътъ и тръгна.

Следъ него тръгнахме всички. Вървѣхме известно време презъ лагера на населението. Поспирахме се, за да свалимъ шапки, когато минавахме покрай труповѣтъ на убити жени, деца и мъже — прострѣни върху тревата, обвити съ букови клони и папратъ, обсипани съ горски цвѣта и съ запалени свѣщи въ мъртвешки склучени ржце. Женитѣ, надвесени надъ труповѣтъ на скжпи покойници, тихо нареждаха тжжни и печални думи, още по-тжжно отекващи се въ този злокобенъ мракъ.

Отдалечихме се отъ района на лобното мѣсто и почнахме да се изкачваме по нагорнището, отгдето задъ насъ стоеше Смилево, запалено отъ всички страни. Грамadni пламъци се извиваха и хвърляха кърваво освѣтление на цѣлата околностъ. Най-после стигнахме „Яворецъ“ близо до турските войски. Предпазливо и тихо минахме покрай тѣхнитѣ накладки огньовете и спрѣхме се на почивка надъ тѣхъ — вѣнъ отъ Смилевския районъ. Вървѣхме цѣла нощъ... Призори се спрѣхме на „Нинова орница“ въ Боишката планина... —

Всичко е загубено. Наоколо лежатъ мъртавци, а долу Смилево гори и кжщитѣ му се превръщатъ въ пепелища. И все пакъ оцѣлѣлитѣ смилевци — мъжетѣ, които трѣбва да избѣгатъ и женитѣ, които трѣбва да останатъ — не измѣнятъ никакъ безкрайната си вѣра въ младия тридесетъ и нѣкол-

ко годишенъ мжжъ, който ги води отъ страдание къмъ страдание, за да догонватъ непостижимата свобода. Каква е тая сила у Груевъ, на която се подчинява съ радостъ и готовъ на всички жертви поробениятъ народъ?

Невъроятно и нелогично изглежда онова, което става по-нататкъ. Четитъ се отеглятъ и съ аскера, който не се уморява да ги преследва, започватъ една продължителна игра на гоненица и криеница. Презъ сжщото време населението на Смилево се предава, прибира се въ селото и срѣдъ развалинитъ и тлѣщитъ пепелища на опожаренитъ си кжщи започва да строи колиби.

Но въстанието още не е затихнало съвсемъ. По планинитъ продължаватъ да се водятъ сражения между войската, която все не успѣва да се справи съ тѣхъ, защото населението — опропа-стено съвсемъ материално, претърпѣло върховни изпитания и дало скжпи кръвни жертви — не се отказва отъ идеала имъ, не имъ обръща грѣбъ, не се затваря въ селата си, загрижено да лѣкува само свойтѣ рани.

Както и по-рано, то дири начини и ги намира, за да имъ помага и за да ги подкрепя докрай, безъ да мисли сега за страшната опасностъ, на която се излага. Чуденъ духъ, който и следъ поражението, съ всичкитъ си трагични последици, не престава да трепти, да вдъхновява и бързо да пре-ражда за нова борба и за нови подвизи!

До край планинитъ около Смилево оставатъ най-сигурно убѣжище за Дамянъ Груевъ и за бунтовницитъ, които води съ себе си, защото населението мисли и трепери за тѣхъ повече, отколкото за себе си.

ДРУГИ БЕЗСМЪРТНИ ГЕРОИ

Минаватъ доста дни отъ обявяването на въстанието. Село Душегубица — на пътя отъ Кичево за Дебъръ — живѣе съ радостта и опиянението на всички въстанали, освободени и още необезпокоени отъ врага селища. Но най-после и до душегубци достига тревожната вестъ: аскеръ — надъ 600 души — отъ Лазарополе, Галичникъ и Жерноница се е насочилъ срещу Душегубица. Неговата целъ е да завземе стратегическия проходъ „Яма“, който е до самото село. Веднага бива поискана помощъ отъ околнитѣ села, но докато пристигне тя, душегубци трѣбва сами да отблъсватъ атакитѣ на много по-многобройния и много по-добре въоръженъ врагъ.

Започва неравна, ожесточена битка, която се разгаря все по-неумолимо. Аскерътъ разбира, че защитниците на селото и на прохода сж малцина, че силитѣ имъ се изчерпватъ бързо и затова напиратъ все по-страшно, като непрекъснато се окуражава съ своитѣ бѣсни викове „алахъ, алахъ“, които въ делечината ехото слива въ нѣкакъвъ зловещъ, отблъскващъ вой.

Но душегубци сж съ непоколебимъ духъ и не мислятъ за никакво отстъпление, за никакво бѣгство. Тѣ отбиватъ съ яростъ атакитѣ на врага и неговия вой удавятъ въ устрема на своето „ура“ и въ вдъхновението на своитѣ юнашки пѣсни. Денътъ е горещъ, слънцето праща отъ чистото августовско небе убийственъ огънь. Силитѣ на шепата защитници бързо отпадатъ. Жаждата е непоносима, патронитѣ се привършватъ, а помощта, която очакватъ, все не идва.

При тая безизходность, женитѣ отъ село Душегубица веднага разбиратъ, че спасението на

всички и всичко зависи само отъ тѣхъ и не се поколебаватъ нито за мигъ. Нима тѣхниятъ дългъ въ тая страшна, но света борба е по-малкъ отъ тоя на синоветъ, съпрузитъ и братята имъ? Нима тѣхната решителностъ не може да спаси Душегубица? Надигатъ се юначнитъ душегубчанки и срѣдъ свистенето на куршумитъ засноваватъ между позициитъ на защитницитъ. На едни отъ тѣхъ тѣ уталожаватъ жаждата, на други набавятъ патрони, а на всички помагатъ съ бодростта и упоритостта си да не остѣпватъ предъ страшния напоръ на врага.

Така минаватъ четири предълги часа. Четири часа, въ края на които душегубчанки сж готови да взематъ пушки и да се наредятъ до мжжетъ, но да не дадатъ на турцитъ да се доближатъ до селото и прохода... Най-после до позициитъ на душегубци достига многоочакваното „ура“ на четата отъ село Лавчани, която веднага съ страшенъ устремъ напада лѣвото крило на аскера. Не следъ много ново „ура“ се разнася откъмъ дѣсното крило на турцитъ. Селскитъ чети отъ Иванчища, Елхоецъ, Попоецъ и Кленоецъ ударятъ врага и отъ тая страна. Той започва да отстѣпва, но скоро оттеглянето му се превръща въ лудо бѣгство, което изпълва съ възторгъ и бурно ликуване героичнитъ защитници и защитнички на Душегубица...

Не единъ и два сж случаетъ като тоя съ Душегубица. Македонската българка, особено селянката, и преди въстанието, и презъ него, и следъ него, въ освободителната борба стои наредъ съ мжжа. Храбростта и готовността ѝ за жертви сж приказни.

Георги Кондоловъ е войвода на Паспаловския участък. Съ отряда си отъ стотина въстаници той напада гарнизона въ село Паспалово. Аскерътъ заема добри позиции и не се предава. Води се бой, който продължава два дни и въ който и дветѣ страни се сражаватъ съ непримирима ожесточеностъ.

Презъ втория день на боя, стариятъ войвода Кондоловъ бива раненъ тежко въ корема и отнесенъ отъ свои четници на могилата, която се намира надъ селото. Мжкитѣ, които изпитва ранениятъ ветеранъ, сж адски, но той е събралъ всичкото си мжжество и до вечерята съ свръхчовѣшко търпение чака фелдшера, който все не идва да прегледа раната му и да облекчи страданието му.

Привечерь Кондоловъ взима решение. Той бърза, защото вижда, че неговото положение отвлѣча вниманието на въстаницитѣ и разколебава тѣхния духъ. А сражението продължава. Ранениятъ войвода събира около себе си частъ отъ момчетата и кой знае отъ де намира сили, за да ги ободри и да имъ напомни клетвата, която сж дали предъ Бога и предъ Родината. Следъ това имъ посочва замѣстника си и накрай ги помолва да го застрелятъ, за да го избавятъ отъ страшнитѣ болки.

Всички сж потресени отъ това желание на умирающия войвода. И още по-смутени отъ безизходността, въ която ги поставя. Защото тѣ обичатъ своя войвода — тоя старъ, опитенъ, мждъръ и храбъръ началникъ и боецъ, който се е грижилъ като баща за тѣхъ и при най-голѣми опасности, въ които всѣкога е излагалъ първо себе си. Какъ да вдигнатъ ржка върху него? Никой не може да намѣри достатъчно смѣлостъ въ себе си

за подобно страшно престъпление. Но страданията на умиращия сж непоносими, а той самъ нѣма вече сила да свърши съ себе си.

Тогава единъ отъ четниците насочва пушката си, затваря очи и грѣмва. Кондоловъ е спасенъ. Той е мъртавъ. Но съ своя край и примѣръ той е спасилъ и е възвѣрналъ самоувѣреността на въстаницитѣ, които ще могатъ съ ново вдѣхновение да завършатъ боя. Надъ юначното му тѣло сега ридаятъ като деца другаритѣ му. . .

ЩАБЪТЪ НА ВЪСТАНИЕТО РЕШАВА ДА ДЕМОБИЛИЗИРА

Членоветѣ на Главния въстанически щабъ не сж допускали, че турската властъ ще се покаже толкова свирепа и неумолима въ противомѣрнитѣ си срещу въстаналия народъ и затова сж изненадани, смутени, разтревожени отъ естеството и размѣра на турскитѣ жестокости.

Когато до тѣхъ започватъ да достигатъ вести за ужаситѣ, на които се подлагатъ селата и близкитѣ имъ, когато узнаватъ, че кжшитѣ имъ се превръщатъ въ пепелища, че домашнитѣ имъ се избиватъ, че женитѣ и сестритѣ имъ се подлагатъ на поругание. . . — въ тѣхнитѣ сърдца засъда тежка мжка, духътъ имъ започва да се помрачава.

Поради тая причина, още презъ втората половина на августъ членоветѣ на Главния щабъ започватъ да мислятъ за разпускане и легализиране на въстаницитѣ. Но тѣ все отлагатъ да сложатъ подобенъ край на въстаническитѣ действия, защото голѣмата надежда, която окриля и вдъхновява всички още въ началото на бунта, продължава да ги крепи и да имъ налага и по-нататъш-

ната тактика срещу врага. Щабът се мъчи да пести въстаническите сили, защото още продължава да върва и да се надъва, че България ще обяви война на Турция и ще изпрати славните си полкове, които, заедно с силите на бунтовниците, ще могат да освободят въстаналият българин в Македония и Одринско.

След като чака още известно време, Щабът изпраща, в първата половина на септември, до софийското правителство едно изложение, в което му описва положението в въстаналите райони и го моли да се притече на помощ на поробените.

Ето съществената част от това изложение :

1. „Неприбраната храна по нивите се прибира от турското население под протекцията на турската власт. Голъма част от нея, както и от заграбения добитък, се употребява за издръжка на войските. 2. Всички материали и всичкият добитък за обработване на земята е унищожен или заграбен. 3. Почти цълият дребен добитък на планинското население е унищожен или заграбен все по заповед на властта. 4. Избъгалите по горите жители сж останали само с ризите на гърба. 5. Религиозните обряди сж изоставени, понеже черквите сж опожарени, ограбени или поругани. Турците на много мѣста ги употребяват за яхъри и нужници, напимѣр въ Ташъ-Моруница, Смилево, Кривени, Круше. 6. Нито едно българско училище не е отворено: населението е прѣснато, учителите и свещениците сж с четите. Никой не мисли за наука — хората се борят с глада. 7. На много мѣста турската власт съобщила на населението, че ако желае да бжде пощадено, трѣбва да мине подъ Патриаршията. Такива случаи има въ Охридско, Битолско, Леринско и Костурско,

гдето войскитѣ, придружавани отъ грѣцкия владика, сж принуждавали населението да предава оржжието си и да признае Патриаршията. 8. Следъ първитѣ ни нападателни действия, ние се принудихме да държимъ пасивно поведение, понеже колчемъ завържемъ сражение съ мобилизиранитѣ турски табори, било отъ запази, било отъ позиции, съобразно съ тактиката ни на действие, турцитѣ, следъ свършването на сражението, се нахвърлятъ върху околнитѣ невѣоржжени мжже, върху женитѣ и децата и убиватъ когото завърнатъ, обезчестяватъ жени и девизи, запалватъ неизгорѣлитѣ села и забиратъ добитѣка, запазенъ отъ предидущитѣ имъ нашествия. Случаи въ селата: Арменско (убити 114 души), Крушье, Леорѣка, Кривени, Ехла и пр. (Ресенско), Плакье, Рѣчица, Сируля, Куратица и пр. (Охридско), Смилево, Гивато, (Битолско) и пр. и пр.

„Очевидци на туй положение, ние се осмѣляваме съ положителностъ да ви начертаемъ мрачната перспектива на бждещето въ следното: 1. Поради мизерията, глада и настѣпващата зима, една трета отъ народа ни е осждена на гладна смъртъ. 2. Земята на населението рискува изцѣло да се превърне въ чифлици на турци и богати гъркомани. 3. Останалата частъ отъ населението едва ли ще има възможностъ да противостои на желанието на турската властъ и на съблазнителнитѣ и заплашителни агитации на повилнѣлитѣ грѣцки владици и сигурно ще мине подъ Патриаршията и ще бжде завинаги загубена за българската черква и нация. 4. Правятъ се вече тайни предложения на населението отъ католически и протестански мисионери за минаване подъ ведомството на тѣхнитѣ черкви.

„Следъ всичко туй, намъ е чудно, какъ по-

читаемото правителство, което ръководи интереситѣ на българския народъ, продължава да гледа съ хладнокървие на систематичното изтрѣбление на българското население и пропадането на българското име и честъ предъ свѣта.

„Поставени начело на народното ни движение тукъ, ние апелираме къмъ Васъ отъ името на роба българинъ да му се притечете на помощъ по най-ефикасенъ начинъ — чрезъ война. Вѣрваме, отгласътъ е сжщия у народа въ свободна Бѣлгария.

Ожидайки Вашето патриотическо вмѣшательство, приятно ни е да Ви съобщимъ, че държимъ на разположение въоръженитѣ ни сили, които сме щадили до сега.

Отъ Главния щабъ.“

*

Много естествено, въ Княжеството въстанието се следи съ затаенъ дѣхъ. Всѣки успѣхъ на въстаницитѣ извиква искрена радостъ. Но, когато започватъ да пристигатъ сведения за страшнитѣ опустошения, на които се подлагатъ българскитѣ села въ въстаналитѣ области и когато ставатъ извесни ужаснитѣ звѣрства, на които се отдаватъ усмирителнитѣ войски по заповѣдь на началницитѣ си, свободнитѣ бѣлгари започватъ да се вълнуватъ и да негодуватъ. Въ събрания и митинги тѣ изказватъ шумно и решително съчувствията си къмъ поробенитѣ бѣлгари и настояватъ правителството да изпълни своя дългъ.

Въстанието и турскитѣ жестокости при потушаването му създаватъ въ чужбина най-благоприятни настроения къмъ освободителното дѣло на бѣлгаритѣ въ Турция. Правителството не използва нито тия настроения, нито протеститѣ въ Бѣлгария за една решителна акция, която е мо-

жела да наложи и безъ война политическия успѣхъ на въстанието. Постѣпките и мѣрките му сж бавни, нерешителни, безъ воля за нѣкакви опредѣлени резултати.

А едва ли е щѣло да се стигне до война дори при една обща мобилизация на българската войска, защото по онова време Турция е вече доста изтощена военно отъ разправиитѣ си съ албанцитѣ и отъ войната съ Гърция, а е съвсемъ изхабена вътрешно. Напротивъ, една подчертана решителностъ на българското правителство да брани въстаналитѣ българи, дори съ сила, положително е щѣла да направи впечатление не само на турцитѣ, но и на ония, които отъ време на време се намѣсваха въ Цариградъ, за да изтрѣгнатъ „реформи“ за подобряване на положението на поробенитѣ българи.

*

На 17 септемврий — следъ като изпраща изложението до българското правителство — Щабътъ решава да даде едно голѣмо сражение, може би за да докаже, че въстаницитѣ сж все още годни за юначни дѣла и подвизи и че биха били добра подкрепа на българската войска въ освободителната ѝ задача.

Презъ втората половина на августъ, войсковитѣ части, които действуватъ въ непристъпния планински Демиръ-Хисаръ и смѣтатъ, че сж го очистили отъ всѣкакви въстанически отряди, се изтеглятъ въ други райони. Така че въ горитѣ на Демиръ-Хисаръ настѣпва отново спокойствие. Скоро тамъ се събиратъ около 1.000 въстаници отъ усмиренитѣ вече Крушовска и Битолска околии заедно съ Главния щабъ.

Турското командуване узнава това и подготвя новъ ударъ срещу Демиръ-Хисаръ съ желание вече

да се справи и съ самия Щабъ. Раздвижватъ се нови войски, които се насочватъ отъ четири страни срещу въстаническитѣ бази въ Демиръ-Хисаръ. Аскерътъ настѣпва раздѣленъ на четири отряда, които наброяватъ надъ 10.000 души пехота и башибозукъ, съ 14 голѣми орждия и 4 ескадрона конница.

Въстаницитѣ — около 1.000 души — раздѣлени на три отряди — образуватъ фронтъ отъ петнадесетина километра между селата Боица и Слоещица. Съ около 300 души Щабътъ заема центъра на позицията.

На 17 септемврий рано сутринята започва ожесточена битка по цѣлия фронтъ. Следъ двучасовъ юнашки отпоръ, лѣвото крило на въстаницитѣ се вижда принудено да отстъпи, защото въ гърба му се явяватъ голѣми сили на противника. То напуска позициитѣ си, навлиза въ гората и се установява тамъ, за да пази тѣла на центъра. Дѣсното крило продължава да се бие съ страшенъ устремъ, но, подложено на унищожителенъ артилерийски огънь и атакувано отъ три страни, започва да отстъпва и заема позиции въ скалитѣ на Цѣровската гора. Едни следъ други отстъпватъ и другитѣ въстаници, които не могатъ да устоятъ срещу натиска на многобройния неприятель и на неговитѣ орждия.

Сега турцитѣ съсредоточаватъ огъня си срещу Цѣровскитѣ позиции, но не успѣватъ да измѣстятъ защитницитѣ имъ. Чакъ вечерта, въстаницитѣ изчезватъ въ тъмнитѣ гори. Тѣхнитѣ жертви въ това голѣмо сражение сж 17 убити и 11 ранени.

Но и тоя пътъ аскерътъ не успѣва да разчисти Демиръ-Хисаръ, защото следъ като се оттегля, въстаницитѣ пакъ се прибиратъ въ непристъпнитѣ планини на тоя гостоприемеиъ край.

На 19 септемврий — два дена следъ сражението — членоветъ на Главния въстанически штабъ се събиратъ надъ Смилево и решаватъ да сложатъ край на въстаническитъ действия...

Въ Македония и Одринско настъпва покой, но само привидно и за малко време. Великата целъ — свободата — нито е забравена, нито е изоставена. Съ смайваща бързина народътъ въстановава силитъ си и пакъ, подъ ръководството на своята Организация, засилва освободителната борба, въ която продължава да проявява воля, решителност и готовност за жертви въ името на скъпия идеалъ, съ твърда вѣра че единъ день той ще бже осъщественъ.

Скенирано за:

www.strumski.com

.....

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres